

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ОЛІЙНИК РУСЛАН ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 351.751:342.951

ДИСЕРТАЦІЯ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ Р.В. Олійник

Науковий керівник **Кощинець Віктор Васильович**, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Олійник Р.В. **Адміністративно-правове забезпечення тримання військовополонених.** – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2024.

Дисертацію присвячено дослідженню адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених. З'ясовано, що правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Обґрунтовано, що дотримання прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених.

В роботі сформульовано особливості адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, до яких слід віднести: 1) є цілісним, упорядкованим, спеціалізованим організаційно-правовим утворенням, що забезпечує реалізацію одного із напрямів правової політики держави; 2) призначене гарантувати нормативну, організаційну та ідеологічну складові, які необхідні для правового впорядкування і здійснення практичної управлінської діяльності, спрямованої на утримування захоплених представників іншої сторони військового конфлікту поза боєм, із дотриманням при цьому положень міжнародного гуманітарного права і засад гуманізму; 3) характеризується динамічністю розвитку, найбільш активний етап якого відбувся в Україні після початку повномасштабного російського військового вторгнення; 4) поєднання двох аспектів, які визначають її сутність та розвиток. А саме, із засад гуманізму передусім сформованих та закріплених в міжнародних

правових договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та вирішення функціональних задач практичної спрямованості. В національному адміністративному праві означена система знайшла своє закріплення на рівні законів та сукупності підзаконних нормативно-правових актів; 5) злагоджена діяльність численної кількості державних органів, а подекуди й створення нових суб'єктів, компетенція яких наразі визначна в законодавстві. Головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику з питань утримання військовополонених наразі є Міністерство юстиції України, діяльність якого спрямовується і координується вищим органом у системі органів виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України; 6) наявність адміністративно-правових інструментів, якими наділені спеціально створені суб'єкти більшість яких має правообмежувальний, організаційний та установчий характер тощо;

Наголошено, що зміст правової охорони військовополонених, спрямований на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим, права військовополонених, як окремий об'єкт правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі.

Доведено, що дослідження адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених дало змогу запропонувати відповідне визначення та його структурні елементи. Так, під останнім розумується правове становище (місце) служби в системі органів публічного адміністрування, які створені були задля реалізації правової політики держави та наділення відповідним адміністративно-правовим інструментарієм, що є необхідним для досягнення функціональної складової останньої. До структури адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України доцільно віднести такі елементи: 1) функціональні елементи (мета призначення, компетенція);

2) інституціональні елементи (правові інструменти: адміністративні, інформаційні, оперативно-розшукові, кримінально-процесуальні; повноваження); 3) організаційні елементи (структура, організація взаємодія, лінійні та горизонтальні зв'язки між структурними елементами, обмін інформацією тощо); 4) кадрові елементи (персонал відповідної кваліфікації, контроль та нагляд, відповідальність). Наявність саме цих елементів адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України дає можливість з одного боку в повному обсязі забезпечити мету створення та призначення, а також мати самостійне місце в загальній ієрархічній системі органів виконавчої влади.

Охарактеризовано систему правового забезпечення тримання військовополонених як таку, що складається з двох великих частин (міжнародного гуманітарного права, яке закладає ідеологічну основу, й національного законодавства, яке здебільшого врегульовує практичну діяльність), то обидві структурні складові, на наш погляд, не позбавлені недоліків. А саме: 1) міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни агресорки) втрачають свій практичний сенс. Наприклад, можливість надання згоди на звільнення військовополоненого під слово честі або зобов'язання. Крім того, міжнародне гуманітарне право не враховує все різноманіття можливих типових ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь. Наприклад, в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону; 2) слабкою стороною сукупності національних правових норм, на наш погляд, є деяке термінологічне різноманіття і неузгодженість. Наприклад, одночасне використання в різних нормативно-правових актах понять «захоплення, взяття в полон, тримання, утримування тощо). Крім того, національна правова система характеризується врегулюванням окремих функціональних завдань, щодо роботи із військовополоненими, викладеним в різних нормативно-правових актах, виданих різними державно-владними суб'єктами, що не спрощує систему в цілому. Ще одна особливість

національної системи правового врегулювання тримання полонених полягає в тому, що вона все ще продовжує розвиватися. Наприклад, у подальшому варто очікувати нормотворчих напрацювань з проблем обміну та звільнення військовополонених, а також їх відповідальності за воєнні правопорушення і злочини.

Наведено авторську систематизацію процедур адміністративно-правового забезпечення основних прав військовополонених під час тримання під якими слід розуміти визначений адміністративно-правовими нормами порядок вчинення процесуальних дій уповноваженими суб'єктами, спрямований на дотримання природних прав військовополонених та принципів гуманізму.

З'ясовано види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, що дало змогу класифікувати останній за такими критеріями: 1) за суб'єктом здійснення; 2) за призначенням; 3) в залежності від напрямів реалізації природних прав військовополонених; 4) за терміном і наслідками перевірки; 5) в залежності від підстав здійснення. Доведено, що найбільш дієвою формою контролю є міжнародний, оскільки містить більше можливостей (інформаційних, правових, економічних) для максимального привернення уваги до питання військовополонених в цілому та в частині утримання зокрема.

Визначено особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах до яких слід навести: 1) реалізуються на підставі й у порядку, визначених у нормах адміністративного права, які знайшли свою об'єктивізацію як у положеннях законів України, так і в приписах підзаконних нормативно-правових актів; 2) повноваженнями щодо взаємодії між всіма суб'єктами, які задіяні в процесі дотримання прав та тримання військовополонених чітко визначені в законодавстві; 3) можливість їх застосування забезпечуються державою, в тому числі шляхом використання примусу, юридичної відповідальності; 4) можуть мати різноплановий характер, що знаходить свої особливості та прояв під час процедур застосування окремих з них; 5) метою застосування вказаних заходів є захист прав, свобод та інтересів

військовополонених пріоритетом забезпечення національної безпеки держави в цілому; б) результатом взаємодії завжди є відповідні юридичні наслідки, що відрізняє їх від організаційного інструментарію в цій сфері суспільних відносин.

Визначено зміст контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, який полягає в максимальному приверненні уваги до військовополонених, оскільки останні знаходяться в ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота має мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі фізичного втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо, із залученням як найширшого кола учасників, спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування.

Сформульовано шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених серед яких доцільно виокремити наступні:

– запропоновано зміни до законодавства в частині удосконалення процедурної складової застосування адміністративно-правових засобів тримання військовополонених у відповідних таборах та необхідності розподілу та унормування нових компетенцій ЦОВВ, пов'язаних із їх участю в забезпеченні тримання військовополонених;

– вирішення питання щодо неузгодженості в законодавстві питання, яке стосується чіткого розподілу повноважень та відповідальності Мін'юсту та ДКВС, оскільки існуюча ситуація може провокувати ризики порушення прав військовополонених. Наприклад вказавши, що організацію функціонування таборів здійснює Міністерство юстиції України шляхом залучення для цього особового складу ДКВС, та чітко прописати обов'язки працівників ДКВС, що залучені до вищезазначеної діяльності, і, як наслідок, разом з появою конкретно

визначеного їх переліку окреслити підстави юридичної відповідальності за їх порушення;

– потребує уваги питання поглиблення цифровізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, так як повний перехід до електронної системи документообігу, тобто на безпековий документообіг з використанням електронних цифрових підписів полегшив би та пришвидшив би всі процеси пов'язані з діяльністю ДКВС. Наприклад, він значно скоротив би час необхідний для оформлення документів, радикально знизив би витрати на папір та друк, а також підвищив прозорість документообігу;

– впровадження додаткових веб ресурсів для засуджених та членів їх сімей, за допомогою яких можна було б взаємодіяти з органами державної влади, формувати запити, отримувати необхідну інформацію. В разі правильної реалізації вищезазначеної ідеї військовополоненим було б набагато легше реалізувати свої права та взаємодіяти з органами державної влади;

– застосування штучного інтелекту для аналізу даних про військовополонених, виявлення ризиків та прогнозування їх поведінки є інноваційним підходом до виконання покарань та виконання міжнародних норм гуманітарного права. Штучний інтелект міг би створювати проекти рішень та планів для керівництва ДКВС, що допомогло б приймати більш обґрунтовані та створити найкращі умови для виправлення і подальшої успішної ре соціалізації військовополонених;

– забезпечити просвітницьку діяльність з питань поводження з військовополоненими серед військовослужбовців, військових командувачів та цивільних осіб, що працюють у зоні конфлікту, щоб вони розуміли стандарти поводження з військовополоненими.

Ключові слова: військовополонені, адміністративно-правове забезпечення, права військовополонених, тримання військовополонених, адміністративно-правова охорона, полон, репатріація, табір для тримання військовополонених, збройні конфлікти, обмеження насильства під час війни, захист жертв війни, дільниця для тримання військовополонених.

SUMMARY

Oliynyk, R.V. Administrative and Legal Framework for Detention of Prisoners of War. – *Qualification scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Juridical Science, specialty 12.00.07 «Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law». – Scientific Institute of Public Law, Scientific Institute of Public Law, Kyiv, 2023.

The thesis studies the administrative and legal framework for the detention of prisoners of war. It is established that the legal protection of prisoners of war is aimed at reducing excessive and unjustified cruelty and violence and unnecessary human losses, which, by unanimous consent of the international community, should be avoided during any military conflicts. It is proved that the observance of the rights of prisoners of war requires democratic states to develop their own administrative and legal framework to regulate and ensure practical measures to protect the rights of prisoners of war.

The thesis formulates the specific features of administrative and legal framework for the detention of prisoners of war as follows: 1) It is a holistic and orderly, specialised organisational and legal structure, which ensures the implementation of one of the areas of the State's legal policy; 2) It is designed to guarantee the regulatory, organisational and ideological components necessary for legal adjustment and practical managerial activities aimed at keeping captured representatives of the other party to a military conflict out of combat, in compliance with the provisions of international humanitarian law and the principles of humanism; 3) It is characterised by dynamism of development, with its most active stage occurring in Ukraine after the beginning of the full-scale Russian military invasion; 4) It is a combination of two aspects that determine its essence and development. These are the principles of humanism, primarily formed and enshrined in international legal treaties consented to be binding by the Verkhovna Rada of Ukraine, and the solution of functional tasks of practical orientation. In the national administrative law, this system is enshrined in laws and a set of bylaws; 5) It is the coordinated activities involving a large number of state

bodies, and sometimes the creation of new entities whose competence is now defined in legislation. The main body in the system of central executive authorities responsible for formulating and implementing legal public policy on the detention of prisoners of war is currently the Ministry of Justice of Ukraine, the activities thereof are directed and coordinated by the highest body in the system of executive authorities - the Cabinet of Ministers of Ukraine; 6) It is the availability of administrative and legal instruments vested in specially created entities, most of which are restrictive, organisational and constituent in nature, etc;

It is underlined that the content of the legal protection of prisoners of war is aimed at reducing excessive and unjustified cruelty and violence and unnecessary human losses, which, by unanimous consent of the international community, should be avoided during any military conflicts. Moreover, the rights of prisoners of war, as a specific object of law enforcement, have several specific features that complicate the solution of practical problems in this area.

It is proved that the study of the administrative and legal status of the State Penitentiary Service of Ukraine and prisoner-of-war camps made it possible to propose a relevant definition and its structural elements. For example, the latter is defined as the legal position (place) of service in the system of public administration bodies established to implement the legal policy of the State and provide the relevant administrative and legal instruments necessary to achieve the functional component of the latter. The structure of the administrative and legal status of the State Penitentiary Service of Ukraine should include the following elements: 1) functional elements (purpose of appointment, competence); 2) institutional elements (legal instruments: administrative, informational, operational and investigative, criminal procedural; powers); 3) organisational elements (structure, organisational interaction, linear and horizontal links between structural elements, information exchange, etc;); 4) human resources elements (qualified personnel, control and supervision, responsibility). These elements of the administrative and legal status of the State Penitentiary Service of Ukraine enable, on the one hand, to fully ensure the purpose of its creation and

appointment, and to have an independent place in the overall hierarchical system of executive authorities.

The modern system of legal framework for the detention of prisoners of war is described as consisting of two major parts (international humanitarian law, which lays the ideological foundation, and national legislation, which mainly regulates practical activities), then both structural components, in our opinion, have shortcomings. These are: 1) international legal instruments contain provisions that, in the current situation (given the specificities of the aggressor country), lose their practical meaning. For example, the possibility of consenting to the release of a prisoner of war on the basis of honour or obligation. In addition, international humanitarian law does not consider the full variety of possible typical situations that need to be addressed or is unable to provide an answer to them. For example, international legal documents provide for a rather limited number of options for release from captivity; 2) the weakness of the set of national legal provisions, in our opinion, is a certain terminological diversity and inconsistency. For example, the simultaneous use in different legal instruments of the concepts of "capture, captivity, detention, holding, etc.) Furthermore, the national legal system is characterised by regulating separate functional tasks related to the treatment of prisoners of war in different legal regulations issued by different state authorities, which does not simplify the system in general. Another specific feature of the national system of legal regulatory framework for the detention of prisoners of war is that it is still evolving. For example, in the future, we can expect to see legislative developments on the exchange and release of prisoners of war, as well as their liability for war crimes and offences.

The author provides an original systematisation of the procedures for administrative and legal framework for the fundamental rights of prisoners of war during detention, which should be considered as the procedure for performing procedural actions by authorised actors determined by administrative and legal provisions and aimed at ensuring compliance with the natural rights of prisoners of war and the principles of humanism.

The types and forms of control of the observance of the rights of prisoners of war during detention are revealed, enabling the latter to be classified according to the following criteria: 1) by the actor; 2) by the purpose; 3) depending on the areas of implementation of the natural rights of prisoners of war; 4) by the term and results of the inspection; 5) depending on the grounds for implementation. It is proved that the most effective form of control is international, since it contains more opportunities (informational, legal, economic) to maximise attention to the issue of prisoners of war in general and to the issue of detention in particular.

Specific features of interaction between state and public institutions in the course of organising the detention of prisoners of war in camps are identified, as follows: 1) implementation on the basis of and in accordance with the procedure set out in the administrative law provisions, which are objectified both in the provisions of the laws of Ukraine and in the provisions of by-laws; 2) the powers of interaction between all actors involved in the process of observance of the rights and detention of prisoners of war, clearly defined in the legislation; 3) the possibility of their application ensured by the state, including through the use of coercion, legal liability; 4) a diverse nature, which finds its specificities and manifestation in the procedures for the application of some of them; 5) the purpose of applying these measures is to protect the rights, freedoms and interests of prisoners of war as a priority to ensure the national security of the state as a whole; 6) the result of interaction always has relevant legal consequences, which distinguishes them from organisational instruments in this field of public relations.

The content of the control over the observance of the rights of prisoners of war during detention is determined to be the maximum attention to prisoners of war, since the latter are in a hostile legal environment, and their homeland and the international community have scant opportunities for direct, including physical, intervention. Therefore, in order to protect the rights of prisoners of war, it is important for the other party to the armed conflict (war) to engage the widest possible range of participants in order to: identify, record and document the facts of rights violations; and make such

facts widely publicised on the world stage in order to form the basis for condemnation by the international community, sanctions pressure and prosecution.

The ways to improve administrative and legal framework for the detention of prisoners of war are formulated, among which the following should be highlighted:

- Amendments to the legislation are proposed to improve the procedural component of the application of administrative and legal means of detention of prisoners of war in the relevant camps and the need for the distribution and regulation of new competences of CEAs related to their participation in the detention of prisoners of war;

- The issue of inconsistency in the legislation regarding the clear division of powers and responsibilities between the Ministry of Justice and the State Penitentiary Service should be solved, as the current situation may provoke risks of violating the rights of prisoners of war. For example, by indicating that the camps are organised by the Ministry of Justice of Ukraine through the involvement of the State Penitentiary Service personnel, and clearly define the responsibilities of the State Penitentiary Service employees involved in the above activities, and, as a result, along with a specifically defined list of them, outline the grounds for legal liability for their violation;

- The issue of deepening the digitalisation of the State Penitentiary Service of Ukraine requires consideration, as a full transition to an electronic document management system, that is, to secure document management using electronic digital signatures, would facilitate and speed up all processes related to the activities of the State Penitentiary Service. For example, it would significantly reduce the time required to process documents, radically reduce paper and printing costs, and increase the transparency of document flow;

- Additional web resources for the convicts and their family members to interact with the state authorities, to formulate requests, to receive the necessary information should be initiated. If the above idea is properly implemented, it would be much easier for prisoners of war to exercise their rights and interact with the state authorities;

– Artificial intelligence for analysing data on prisoners of war, identifying risks and predicting their behaviour is an innovative approach to the execution of sentences and the implementation of international humanitarian law. Artificial intelligence could create draft decisions and plans for the management of the State Penitentiary Service, which would help to make more informed decisions and create the best conditions for the correction and further successful re-socialisation of prisoners of war;

– Military personnel, military commanders and civilians working in the conflict zone should be educated on the treatment of prisoners of war so that they understand the standards for the treatment of prisoners of war.

Keywords: prisoners of war, administrative and legal framework, rights of prisoners of war, detention of prisoners of war, administrative and legal protection, captivity, repatriation, camp for the detention of prisoners of war, armed conflicts, limitation of violence in time of war, protection of war victims, prisoner of war detention centre.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких висвітлено основні наукові результати дисертації:

1. Oliinyk, R. The current national system of administrative and legal support for the detention of prisoners of war in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 5. P. 94–98.

2. Олійник Р.В. Права військовополонених як об'єкт адміністративно-правової охорони: питання сьогодення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 120–125.

3. Oliinyk, R. The essence and significance of the administrative and legal ensure of the detention of prisoners of war. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 6. P. 78–82.

4. Oliinyk, R. Study of the system of administrative and legal support for the detention of prisoners of war in Ukraine: concept and content. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 7. P. 101–105.

5. Олійник Р. Дослідження прав військовополонених через призму міжнародно-правової охорони. *KELM*. 2023. № 8 (60). С. 94-100 (Республіка Польща).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Олійник Р.В. Щодо питання визначення кола осіб, які можуть набути правового статусу «військовополонений» та дієві заходи охорони їх прав. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 19–20 січ. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 111–113.

7. Олійник Р.В. Міжнародно-правовий аспект закріплення прав військовополонених як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

8. Олійник Р.В. Деякі аспекти спрямовані на удосконалення національної системи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 25–26 січ. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 139–141.

9. Олійник Р.В. Генеза становлення та розвитку проблематики прав військовополонених. *Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 20–21 квіт. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 144–146.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ	29
1.1. Права військовополонених як об’єкт правової охорони.....	29
1.2. Сутність та система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.....	52
1.3. Міжнародний досвід адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.....	85
1.4. Нормативно-правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та принципи його здійснення.....	109
Висновки до розділу 1.....	128
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ	132
2.1. Адміністративно-правовий статус Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених.....	132
2.2. Форми і методи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.....	147
2.3. Адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання.....	166
Висновки до розділу 2.....	186
РОЗДІЛ 3. ГАРАНТІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ	
3.1. Види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання.....	188

3.2. Особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах.....	208
3.3. Шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.....	224
Висновки до розділу 3.....	239
ВИСНОВКИ.....	242
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	250
ДОДАТКИ.....	278

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Можна аргументовано стверджувати, що війна є доволі стійким суспільним феноменом, притаманним людству, який завдав значного впливу на світову культуру, морально-етичну складову всіх етносів та народів і не міг не знайти свого відображення й закріплення в сучасному правовому полі. Цілком логічним також є те, що основну роль у війні відіграють збройні сили, які і беруть безпосередню активну участь у воєнних діях. Очевидним є і той факт, що кількість воєнних є значно меншою, ніж все населення окремої воюючої держави, адже військові складають лише певну частину суспільства.

Отже суспільство кожної воюючої держави завжди поділяється на дві нерівні групи. Перша (найбільш численна) – цивільні особи, що не беруть безпосередньої участі в бойових діях. Та друга група – представники збройних сил. Юридична складова феноменів, які відбуваються в суспільстві під час війни полягає в тому, що діяльність збройних сил зокрема спрямовується саме на те, щоб силою зброї захистити власне суспільство і існуючу юридично-правову систему від впливу ворожої держави. Самі ж збройні сили при цьому знаходяться у правовому полі своєї країни. Тобто вони одночасно є специфічним знаряддям охорони й захисту прав цивільної частини суспільства і при цьому самі також керуються й охороняються правовими нормами держави.

Наголосимо, що перелічені групи кожної окремої воюючої сторони перебувають у правовому полі своєї країни. Проте, є і категорія осіб, що під час війни опиняється поза межами власної правової системи. Передусім це військовополонені. Вони потрапляють в умови, де їх права з об'єктивних причин фактично не можуть бути забезпечені державою, громадянами якої вони є. Разом із тим, небезпека таких осіб для сторони, яка їх полонила, є цілком очевидною, а її ставлення до них – щонайменше упереджене. Тож права військовополонених із зрозумілих причин перебувають під загрозою.

Отже питання щодо змісту правової природи та сутності адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та процедурної складової застосування правових обмежень є вельми актуальними, своєчасними й такими, що потребують поглибленого теоретико-прикладного дослідження.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Проблематика прав військовополонених неодноразово привертала увагу в контексті розгляду військових і воєнних злочинів. Відповідні дослідження проводили, наприклад: Г. Анісімов, В. Базов, В. Бодаєвський, В. Грищук, О. Грудзур, С. Денисов, Ю. Дзюба, С. Дячук, В. Ємельянов, О. Житній, В. Касинюк, М. Коржанський, С. Кучевська, О. Литвинов, С. Мохончук, А. Мухамеджанова, В. Навроцький, В. Попович, О. Сарнавський, С. Харитонов, В. Харченко, О. Храмцов та інші науковці.

Воєнний полон та особливості правового статусу військовополонених також активно розглядалися вітчизняними та закордонними вченими з різних галузей права. В цьому контексті варто згадати здобутки таких дослідників як: В. Альошин, А. Амелін, І. Арцибасов, Ю. Бадюков, П. Богуцький, М. Буроменський, К. Вітман, Е. Волох, Ю. Гаруст, Я. Годжек, А. Григор'єв, М. Грушко, О. Джафарова, О. Дрозд, А. Дмитрієв, С. Єгоров, О. Житний, Я. Жукорська, В. Завгородній, В. Калугін, Ф. Кальсховен, О. Кобзарь, Ф. Кожевников, Ф. Криль, В. Кошинець, В. Лисик, В. Лісовський, М. Манжула, Г. Мелков, В. Мороз, С. Ніщимна, А. Полторака, В. Репецький, Л. Савинський, О. Сердюк, Р. Сербін, Л. Тимченко, О. Тіунов, М. Хавронюк, П. Хряпінський, М. Цюрупа, С. Шатрава та інших відомих вчених.

Окреме значення для нашої роботи мають такі наукові й інформаційні джерела як: навчальний посібник – «Права людини і збройні конфлікти» (О. Сенаторова за підтримки Програми Європейського Союзу, 2018 рік); звіт – «Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні» (міжнародна група Global Rights Compliance, 2020 рік); навчально-інформаційні матеріали – «Міжнародне гуманітарне право загальний курс» (Н. Мельцер, Е. Кюстер за підтримки делегації Міжнародного Комітету

Червоного Хреста в Україні, 2020 рік); доповідь – «Щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року» (тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, 2022 рік); збірка документів – «Основні документи міжнародного гуманітарного права» (робоча група щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права та участі у наданні правових послуг Сил територіальної оборони ЗСУ та ГО «Українська правова консультативна група», 2023 рік); навчально-методичний посібник – «Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів» (К. Громовенко, М. Грушко, К. Мануїлова, 2023 рік); посібник для працівників ДКВС України – «Міжнародне гуманітарне право» (Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель, 2023 рік); аналітичний огляд – «Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні» (В. Березняк, А. Демичева, 2023 рік).

Наголосимо на тому, що більшість наукових матеріалів з проблематики військовополонених, що наразі представлені в національній фаховій правничій літературі, доволі сучасні. Це пояснюється тим, що за радянську добу існування України ця тематика досліджень щонайменше була «непопулярною». Адже особи, які потрапляли до полону, розцінювались як скомпрометовані або заплямовані зрадою. Радянський Союз не цінував життя власних громадян. І навіть у разі їх вдалого повернення із полону на таких осіб нерідко очікували вже радянські табори. Детальне вивчення та опрацювання зазначених та інших робіт показало, що питання, пов'язані саме з адміністративно-правовим забезпеченням тримання військовополонених не становили об'єкт окремого наукового дослідження з позиції науки адміністративного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження спрямовано на реалізацію основних положень законів України «Про Національну безпеку України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про оборону України», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено

факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; указів Президента України «Про Стратегію національної безпеки України», «Про Національну стратегію у сфері прав людини»; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», «Деякі питання виконання Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей»», «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період», Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, а також плану науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на підставі існуючих теоретичних напрацювань та практики правозастосування окреслити адміністративно-правовий механізм забезпечення тримання військовополонених на засадах міжнародних стандартів забезпечення прав людини з метою вироблення єдиної державної політики в цій сфері і вироблення слушних пропозицій та рекомендацій до чинного законодавства.

Для досягнення зазначеної мети в дисертації необхідно виконати такі основні *завдання*:

– розкрити зміст та особливості реалізації прав військовополонених як об'єкта правової охорони;

- визначити сутність та систему адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених;
- розкрити міжнародний досвід адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених;
- окреслити нормативно-правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та принципи його здійснення;
- з'ясувати структуру та особливості адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби та таборів для тримання військовополонених;
- охарактеризувати форми і методи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених;
- розкрити зміст адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання;
- з'ясувати види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання;
- визначити особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах;
- сформулювати шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають з приводу дотримання прав військовополонених.

Предметом дослідження є адміністративно-правове забезпечення тримання військовополонених.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є інтеграція загальнофілософських, наукових та спеціалізованих методів наукового пізнання, що дозволило системно та комплексно розглянути визначені питання.

Метод *структурно-функціонального аналізу* був корисним при встановленні правової сутності прав військовополонених як об'єкта правової охорони (підрозділ 1.1). *Системно-структурний* метод дозволив дослідити

внутрішній зміст і структуру правового явища, тобто підійти до нього багатогранно, в усьому різноманітті суспільно-правових зв'язків і аспектів, що його створюють, що сприяло з'ясуванню сутності та системи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених (підрозділ 1.2). Застосування методу *класифікації* у поєднанні з *соціологічними* та *статистичними* методами сприяло виявленню та аналізу міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених (підрозділ 1.3). Аналіз *логіко-семантичного характеру*, як важливий аспект логічних досліджень, допоміг у розкритті змісту нормативно-правових засад адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та принципів його здійснення (підрозділ 1.4).

Використання загальних понять, порівнянь та гіпотетичних висновків допомогло розкрити зміст адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби та таборів для утримання військовополонених (розділ 2.1). Встановлення концепції форм адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та визначення їх характеристик було виконано за допомогою *формально-юридичного* та *аксіоматичного* методів (підрозділ 2.2). Застосування *системного підходу* разом з методами *аналізу* та *синтезу* дозволило розкрити сутність методів адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та виявити їх особливості (підрозділ 2.2).

Встановленню правової природи, кола та видів адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання, з'ясуванню змісту взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, виокремленню видів та форм контролю за дотриманням прав військовополонених сприяло застосування комбінації методів *класифікації*, *індукції* та *дедукції* (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2).

Порівняльний підхід та метод *емпіричних узагальнень* були корисними для визначення шляхів удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених (підрозділ 3.3).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження становлять наукові напрацювання фахівців у галузі загальної теорії держави і права, адміністративного права, інших галузевих правових наук.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, Закони України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а також нормативно-правові акти, які регламентують правовідносини щодо тримання військовополонених відповідно до стандартів міжнародного права з моменту встановлення воєнного стану, який включає період війни та частково реконструктивний період після припинення воєнних дій.

Інформаційну та емпіричну основу дисертаційного дослідження складають публікації у відкритих джерелах інформації, а також звітні документи Державної кримінально-виконавчої служби та таборів для тримання військовополонених.

Наукова новизна отриманих результатів представлена сучасним розумінням правової природи та сутності адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених у відповідних таборах та процедурної складової застосування правових обмежень до останніх із врахуванням міжнародних стандартів забезпечення прав людини, що дало змогу запропонувати слушні пропозиції та рекомендації до чинного законодавства. За результатами здійсненого дослідження сформульовано низку наукових положень, висновків і пропозицій, зокрема:

вперше:

– запропоновано визначення поняття «адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» як кола публічно-правових відносин, які урегульовані адміністративно-правовими нормами, є частиною правової політики держави та спрямовані на охорону, захист та організацію тримання військовополонених на засадах дотримання природних прав людини і

принципу гуманізму спеціально створеними державними інституціями. Сукупність публічно-правових відносин, які забезпечують виконання правової політики держави мають комплексний, міжгалузевий характер, що об'єднує широке коло суб'єктів, які задіяні в її реалізації, кожний з яких наділений правовим інструментарієм, що надає можливість впливати на стан дотримання прав військовополонених з одного боку, а з іншого – представляти Україну на міжнародних площадках з питань обміну полоненими;

– сформульовано особливості адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, до яких слід віднести: 1) є цілісним, упорядкованим, спеціалізованим організаційно-правовим утворенням, що забезпечує реалізацію одного із напрямів правової політики держави; 2) призначене гарантувати нормативну, організаційну та ідеологічну складові, які необхідні для правового впорядкування і здійснення практичної управлінської діяльності, спрямованої на утримання захоплених представників іншої сторони військового конфлікту поза боєм, із дотриманням при цьому положень міжнародного гуманітарного права і засад гуманізму; 3) характеризується динамічністю розвитку, найбільш активний етап якого відбувся в Україні після початку повномасштабного російського військового вторгнення; 4) поєднання двох аспектів, які визначають її сутність та розвиток. А саме, із засад гуманізму, передусім сформованих та закріплених в міжнародних правових договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та вирішення функціональних задач практичної спрямованості. В національному адміністративному праві означена система знайшла своє закріплення на рівні законів та сукупності підзаконних нормативно-правових актів; 5) злагоджена діяльність численної кількості державних органів, а подекуди й створення нових суб'єктів, компетенція яких наразі визначена в законодавстві. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику з питань утримання військовополонених наразі є Міністерство юстиції України, діяльність якого спрямовується і координується вищим

органом у системі органів виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України;
б) наявність адміністративно-правових інструментів, якими наділені спеціально створені суб'єкти, більшість яких має правообмежувальний, організаційний та установчий характер тощо;

– запропоновано зміни до законодавства в частині удосконалення процедурної складової застосування адміністративно-правових засобів тримання військовополонених у відповідних таборах та необхідності розподілу та унормування нових компетенцій центральних органів виконавчої влади, пов'язаних із їх участю в забезпеченні тримання військовополонених;

удосконалено:

– зміст правової охорони військовополонених, який спрямований на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим, права військовополонених, як окремих об'єктів правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі;

– розуміння змісту та особливостей міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, що дало змогу окреслити перспективні напрями його адаптації в національну правову систему, в основу якого покладені природні права людини та принцип гуманізму;

– підхід до розуміння адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених, що дало змогу виявити недоліки їх правового регулювання та запропонувати шляхи їх вирішення;

– критерії класифікації суб'єктів, задіяних в процесі реалізації державної правової політики в частині тримання військовополонених;

дістали подальшого розвитку:

– наукові підходи та думки щодо системи правового забезпечення тримання військовополонених, що складається з двох великих частин

(міжнародного гуманітарного права, яке закладає ідеологічну основу, й національного законодавства, яке здебільшого врегульовує практичну діяльність), обидві структурні складові якої, на наш погляд, не позбавлені недоліків. А саме: 1) міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни-агресорки) втрачають свій практичний сенс. Наприклад, можливість надання згоди на звільнення військовополоненого під слово честі або зобов'язання. Крім того міжнародне гуманітарне право не враховує все різноманіття можливих типових ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь. Наприклад, в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону; 2) слабкою стороною сукупності національних правових норм, на наш погляд, є деяке термінологічне різноманіття і неузгодженість. Наприклад, одночасне використання в різних нормативно-правових актах понять «захоплення», «взяття в полон», «тримання», «утримання» тощо. Крім того національна правова система характеризується врегулюванням окремих функціональних завдань щодо роботи із військовополоненими, викладених в різних нормативно-правових актах, виданих різними державно-владними суб'єктами, що не спрощує систему в цілому. Ще одна особливість національної системи правового врегулювання тримання полонених полягає в тому, що вона все ще продовжує розвиватися. Наприклад, у подальшому варто очікувати нормотворчих напрацювань з проблем обміну та звільнення військовополонених, а також їх відповідальності за воєнні правопорушення і злочини;

– систематизація процедур адміністративно-правового забезпечення основних прав військовополонених під час тримання, під якими слід розуміти визначений адміністративно-правовими нормами порядок вчинення процесуальних дій уповноваженими суб'єктами, спрямований на дотримання природних прав військовополонених та принципів гуманізму;

– уявлення про зміст контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, що полягає в максимальному приверненні уваги до

військовополонених, оскільки останні знаходяться у ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота має мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі фізичного, втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо із залученням як найширшого кола учасників спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування;

– положення про види та особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх використовують і надалі може бути використано в:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення питань щодо сутності та видів адміністративно-правових інструментів, що застосовуються правоохоронними органами для забезпечення прав військовополонених (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

– *правотворчій сфері* – для вдосконалення чинного законодавства, що регламентує процедурну складову тримання військовополонених у відповідних таборах (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

– *правозастосовній сфері* – для удосконалення процедури застосування адміністративно-правових обмежень до військовополонених у відповідних таборах;

– *освітньому процесі* – під час викладання дисциплін «Адміністративне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Судові та правоохоронні органи», для підготовки лекцій і навчальних посібників із цієї тематики (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ).

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблеми загалом, її аспектів, сформульовані узагальнення та висновки оприлюднено на науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми імплементації

наукових досягнень у практичну діяльність» (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.); «Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики» (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.); «Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 25–26 січня 2023 р.); «Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства» (м. Київ, 20–21 квітня 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 279 сторінок. Список використаних джерел містить 258 найменувань і займає 28 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

1.1. Права військовополонених як об'єкт правової охорони

Почнемо із доволі нетривіального факту: «серед усіх живих істот лише три види воюють із подібними до себе. Це: мурашки, шимпанзе і люди. (В публікації 2003 року Радіо Свобода, що є незалежною медіакорпорацією, фінансованою через гранти Конгресом США [177], була наведена збірка відомостей щодо загальної кількості війн у історії людства. Назване медіаджерело стверджує). Війни були притаманні для усіх людських цивілізацій і усіх форм економічних стосунків, що існували та існують на землі. За підрахунками дослідників Weslean College (Веслін коледжу), починаючи з 3 600 року до нашої ери у світі відбулося приблизно 14 600 воєн, в результаті яких загинуло понад 3 мільярди осіб. (Для порівняння, у 2001 році чисельність населення земної кулі сягала трохи більше 6-ти мільярдів). А уся людська історія знала лише 292 роки без війни, і то є серйозні підозри, що деякі збройні конфлікти не були зафіксовані істориками» [176].

В той же час, за даними Вільної енциклопедії список війн та достатньо масштабних збройних конфліктів, що відбувались по всьому світі в ХХ столітті, за кількістю значно перевищує дві сотні [30]. Звісно спеціалізовані наукові історичні джерела можуть надати більш точну інформацію, але навіть наведеного достатньо аби дійти певних висновків.

А саме, можна аргументовано стверджувати, що війна є доволі стійким суспільним феноменом притаманним людству, який завдав значного впливу на світову культуру, морально-етичну складову всіх етносів та народів і не міг не знайти свого відображення й закріплення в сучасному правовому полі.

Цілком логічним також є те, що основну роль у війні відіграють збройні сили, які і беруть безпосередню активну участь у воєнних діях. Очевидним є і той факт, що кількість воєнних є значно меншою, ніж все населення окремої воюючої держави, адже військові складають лише певну частину суспільства. В медійному просторі та навіть у фаховій літературі існують різні оцінки співвідношення цих категорій осіб. Штучний інтелект (Chat GPT 3,5) з цього приводу повідомляє: «Моя відповідь базується на загальному розумінні соціально-політичних реалій та історичних прикладів. Конкретні числові дані про відсоток воюючого населення під час війни можуть бути дуже різними. Відповідний відсоток здатний значно варіюватися залежно від багатьох факторів ... це число може коливатися від кількох відсотків до декількох десятків відсотків від загальної чисельності населення, в залежності від специфіки країни та конкретної ситуації» [257].

Отже, суспільство кожної воюючої держави завжди поділяється на дві нерівні групи. Перша (найбільш численна) – цивільні особи, що не беруть безпосередньої участі в бойових діях. В літературі вони інколи називаються «hors de combat», що в буквальному перекладі з французької означає «поза боєм». Та друга група – представники збройних сил.

Оскільки нас цікавить саме юридична складова феноменів, які відбуваються в суспільстві під час війни, то зазначимо, що діяльність збройних сил зокрема спрямовується саме на те, щоб силою зброї захистити власне суспільство і існуючу юридично-правову систему від впливу ворожої держави. Самі ж збройні сили при цьому знаходяться у правовому полі своєї країни. Тобто вони одночасно є специфічним знаряддям охорони й захисту прав цивільної частини суспільства і при цьому самі також керуються й охороняються правовими нормами держави.

Отже, перелічені групи кожної окремої воюючої сторони перебувають у правовому полі своєї країни. Проте, є і категорія осіб, які під час війни опиняється поза межами власної правової системи. Передусім, це військовополонені. Вони потрапляють в умови де їх права з об'єктивних причин

фактично не можуть бути забезпечені державою, громадянами якої вони є. Разом із тим, небезпека, таких осіб для сторони, яка їх полонила, цілком очевидна, а її ставлення до них щонайменше упереджене. Тож, права військовополонених із зрозумілих причин перебувають під загрозою.

Враховуюче викладене, варто спитати: які права при цьому реально мають військовополонені, чим саме вони підкріплені та забезпечені, як охороняються? Це саме ті питання, на які ми і спрямовуємо наше дослідження, намагаючись охарактеризувати права військовополонених як об'єкт правової охорони.

Проблематика прав військовополонених неодноразово привертала увагу в контексті розгляду військових і воєнних злочинів. Відповідні дослідження проводили, наприклад: Г. Анісімов, В. Базов, В. Бодаєвський, В. Грищук, О. Грудзур, С. Денисов, Ю. Дзюба, С. Дячук, В. Ємельянов, О. Житній, В. Касинюк, М. Коржанський, С. Кучевська, О. Литвинов, С. Мохончук, А. Мухамеджанова, В. Навроцький, В. Попович, О. Сарнавський, С. Харитонов, В. Харченко, О. Храмцов та інші науковці.

Воєнний полон та особливості правового статусу військовополонених також активно розглядались вітчизняними та закордонними вченими з різних галузей права. В цьому контексті варто згадати здобутки таких дослідників як: В. Альошин, А. Амелін, І. Арцибасов, Ю. Бадюков, П. Богущкий, М. Буроменський, К. Вітман, Е. Волох, Я. Годжек, А. Григор'єв, М. Грушко, О. Джафарова, А. Дмитрієв, С. Єгоров, О. Житний, Я. Жукорська, В. Завгородній, В. Калугін, Ф. Кальсховен, Ф. Кожевников, Ф. Криль, В. Лисик, В. Лісовський, Г. Мелков, В. Мороз, С. Ніщима, А. Полторак, В. Репецький, Л. Савинський, О. Сердюк, Л. Тимченко, О. Тіунов, М. Хавронюк, П. Хряпінський, М. Цюрупа, С. Шатрава та багатьох інших відомих вчених.

Окреме значення для нашої роботи мають такі наукові й інформаційні джерела як: *навчальний посібник* – «Права людини і збройні конфлікти» (О. Сенаторова за підтримки Програми Європейського Союзу; 2018 рік); *звіт* – «Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні» (міжнародна група Global Rights Compliance; 2020 рік); *навчально-*

інформаційні матеріали – «Міжнародне гуманітарне право загальний курс» (Н. Мельцер, Е. Кюстер за підтримки делегації Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні; 2020 рік); *доповідь* – «Щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року» (тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини; 2022 рік); *збірка документів* – «Основні документи міжнародного гуманітарного права» (робоча група щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права та участі у наданні правових послуг Сил територіальної оборони ЗСУ та ГО «Українська правова консультативна група»; 2023 рік); *навчально-методичний посібник* – «Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів» (К. Громовенко, М. Грушко, К. Мануїлова; 2023 рік); *посібник для працівників ДКВС України* – «Міжнародне гуманітарне право» (Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; 2023 рік); *аналітичний огляд* – «Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні» (в. Березняк, А. Демичева; 2023 рік).

Наголосимо на тому, що більшість наукових матеріалів, з проблематики військовополонених, що наразі представлені в національній фаховій правничій літературі, доволі сучасні. Це пояснюється тим, що за радянську добу існування України ця тематика досліджень щонайменше була «непопулярною». Адже особи, які потрапляли до полону, розцінювались як скомпрометовані або запламовані зрадою. Радянський Союз не цінував життя власних громадян. І навіть у разі їх вдалого повернення із полону на таких осіб нерідко очікували вже радянськи табори.

Маємо визнати, що певна логіка в означеному підході все ж прослідковується, адже полонені справді знаходяться в ситуації, яка створює всі умови для їх агентурного вербування. В 2010-му році в Ізраїлі вийшов серіал «Хатуфим» (Військовополонені), який показував саме цю проблему і її наслідки. Показане зацікавило багатьох глядачів настільки, що цей психологічний трилер

фактично перетворився на франшизу: в 2011-му році вийшов багатосезонний «Homeland» (Батьківщина) в США; а в 2015 році «Родина» (Батьківщина) в РФ.

Факти підготовки диверсантів та шпигунів із числа полонених справді добре відомі на прикладі діяльності фашистської Германії в Другій Світовій Війні. Проте, зовсім не секрет також і те, що значна частина завербованих, після потрапляння на територію своєї країни, відмовлялись від виконання поставлених ним ворожих завдань. Тобто здебільшого їх поведінка була лише способом вижити в полоні. Але, в будь-якому разі, чисельність завербованих осіб невелика в загальній кількості полонених, отже, їх історія скоріше виключення, ніж правило. Відтак загальний радянський підхід видається необґрунтованим, марнотратним та негуманним.

На підтвердження наших висновків наведемо відомості, що їх зібрав К. Штрайт. У 1978 році в своєму дослідженні «Вони нам не товариші. Вермахт і радянські військовополонені 1941–1945» дослідник оцінив загальну кількість радянських військовополонених у Другій Світовій Війні в 5,73 мільйона осіб. З них близько 3,3 мільйона загинули [236, с. 244]. Тобто з кожних 10-ти військовополонених виживали лише троє – четверо, але точно менше п'яти. Сучасні дослідники підкреслюють, що інформація К. Штрайта здебільшого була сприйнята пізнішими авторами за основу і тепер стала частиною суспільної свідомості [258, с. 558], проте, точна численність військовополонених досі невстановлена.

Зауважимо, що навіть у такому вигляді вказані відомості переконливо доводять, що проблематика військовополонених стосується не окремих виключних випадків, а є постійним атрибутом війни та масштабною проблемою для всіх учасників військових конфліктів.

Сьогодні Україна, як і більше ніж півстоліття тому, знову в стані відбиття військової агресії, з тією різницею, що зараз агресор російський. Але не можна сказати, що наші військові стикнулися із небезпекою потрапити до полону лише з моменту початку повномасштабних бойових дій в 2022-му році. Адже війна триває вже близько 10-ти років і фактично розпочалась із російського захоплення

й анексії Криму. Отже, випадки потрапляння в полон були і раніше. Проте, із стрибкоподібним нарощуванням інтенсивності бойових дій така загроза стала ще більш значущою. Наразі точна кількість військовополонених з технічних та безпекових причин здебільшого широко не афішується. З боку влади інколи можна почути аргументи щодо недоцільності активного публічного дискутування цієї теми, адже це може зашкодити роботі над обміном військовополоненими. Хоча цей аргумент і доволі сумнівний, він зайвий раз демонструє наскільки болючою для суспільства є ця тема.

Разом із тим, із збігом обставин та плином часу деякі офіційні данні все ж стають достовірно відомими. Так, наприклад, з інтерв'ю Уповноваженої Президента з питань забезпечення прав захисників України А. Вербицької німецькому RND, станом на кінець 2022 року в полоні знаходилось близько 3,4 тисячі українських військовослужбовців, а ще 15 тисяч людей зникли безвісти. До того, як була зроблена ця заява, Президент України в своєму щорічному посланні до Верховної Ради України (яке відбулось 28 грудня 2022 року) повідомив, що від 24 лютого 2022 року з російського полону вдалося звільнити 1-ну тисячу 456-ть людей [50].

Також наразі достовірно відомі й офіційні приклади деяких заходів, що були реалізовані міжнародною спільнотою для сприяння охороні прав військовополонених. Наприклад, вже згадана вище Тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) «Щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року» оприлюднила деякі встановлені дані щодо українських та російських військовополонених.

Зокрема в Доповіді зазначено, що: «з 24 лютого УВКПЛ провело конфіденційні інтерв'ю зі 142 військовополоненими (усі чоловіки) у семи установах, які перебувають у віданні Уряду України, за повного та безперешкодного доступу (з них 64 військовослужбовців Збройних сил Російської Федерації, 78 членів пов'язаних озброєних груп). Станом на 31 липня, попри запити, УВКПЛ не мало конфіденційного доступу до військовополонених, інтернованих Російською Федерацією та пов'язаними з нею озброєними групами.

Брак доступу позбавляє затриманих додаткового захисту. (Натомість) УВКПЛ провело інтерв'ю із 35 військовослужбовцями Збройних сил України (32 чоловіка і 3 жінки) після їхнього звільнення з місць інтернування в період із квітня до липня 2022 року. УВКПЛ також провело інтерв'ю з 17 цивільними особами (16 чоловіків, 1 жінка), які трималися під вартою разом із військовополоненими, захопленими в полон Збройними силами Російської Федерації та пов'язаними озброєними групами, та які були свідками порушень, пов'язаних із поводженням із військовополоненими» [204, с. 18].

Попре невелику кількість охоплених увагою УВКПЛ осіб (це вочевидь пояснюється тим, що данні стосуються лише перших місяців повномасштабної війни), а також фактів зафіксованих Доповіддю повідомлень про порушення прав (заявлені військовополоненими з обох боків), маємо наголосити на таких двох важливих особливостях.

По-перше, особи, що утримуються в Україні, є виключно військовослужбовцями ворожої держави або членами пов'язаних озброєних груп. Про це чітко зазначено процитованому уривку Доповіді. Натомість близько третини осіб, звільнених з російського полону, ідентифіковані УВКПЛ як цивільні. Отже, незрозуміло нащо взагалі їх було полонити, адже це виходить за межі логіки військового полону, а більше схоже на залякування і тероризування населення. Нагадаємо, що: «військовий полон є не покаранням, а тимчасовим обмеженням можливості брати участь у бойових діях» [150, п. 8 глави 2 розділу I]. Простіше кажучи, цивільні особи, про яких іде мова, скоріше мали статус «заручників», аніж «військовополонених».

По-друге, факт недопущення УВКПЛ до утримуваних в полоні українців кричуще свідчить про ігнорування росіянами прав людини й військовополонених та неповагу до міжнародного права. Отже, коли УВКПЛ констатує, що недопущення його представників «позбавляє затриманих додаткового захисту», то насправді це означає, що відповідні права полонених вже грубо порушені. Доречи саме на це і вказує використання поняття «захист».

Окрім зроблених висновків, наведені відомості змушують задуматися про те, що охорона прав військовополонених для України є, так би мовити, завданням із двома «полюсами». Де на одному «полюсі» знаходиться охорона прав полонених українців. А на іншому, поводження із російськими військовополоненими в Україні.

Сьогодні війна продовжується, а перспективи її завершення важкопрогнозовані. Подальша доля українців, які потрапили до полону, а також і тих, хто має ризик до нього потрапити, залишається туманною. Але можна аргументовано стверджувати, що охорона прав військовополонених саме зараз важлива для України, як ніколи раніше, чим і обґрунтовується актуальність обрання нами саме цієї теми дослідження.

Мета наукового опрацювання викладеної нами проблемної ситуації спрямована на формування цілісної та виваженої правової позиції щодо охорони прав військовополонених. *Предметом* вивчення виступають норми права та правові відносини, що спрямовані на охорону прав військовополонених.

Завдання роботи передбачають необхідність: визначити коло та ознаки осіб, які можуть набувати статусу військовополоненого; окреслити обсяг прав, які належать військовополоненим; з'ясувати сутність охорони прав військовополонених; виробити висновки та рекомендації з опрацьованих матеріалів які б сприяли підвищенню дієвості правоохорони військовополонених.

Для виконання поставлених завдань використано поєднання *методів аналізу та синтезу*, які дозволяють розкласти предмет вивчення на окремі складові та об'єднати вивчені частини в узагальнену, цілісну картину.

Продовжуючи дослідження нам перш за все варто зрозуміти хто саме може набути статусу «військовополоненого». Оскільки вся окреслена проблематика цікавить нас передусім через призму тих подій, що відбуваються в Україні, то аналіз цього питання почнемо із розгляду положень національного законодавства. Так, пошук по нормативно-правовій базі видає одразу 7-м посилань на терміни, в яких міститься слово «військовополонений» [22]. При

цьому, в деяких випадках один і той самий термін має декілька закріплених визначень. Отже, категорія «військовополонений» аж ніяк необділена увагою українських нормотворців.

Безпосередньо сам термін «військовополонений(ні)» наразі визначено одразу в 4-х нормативно-правових актах. Надані в них відомості здебільшого схожі, але повністю не дублюють одне одного. Для більш докладного розгляду перелічимо відповідні акти в упорядкуванні за ступенем їх юридичної сили.

- Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення», від 11.12.2019 року № 1122. До 15.11.2022 року Постанова містила «Порядок здійснення соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, після їх звільнення», який втратив чинність на підставі Постанови КМУ № 1281. Разом із Порядком термін «військовополонені», який був у ньому закріплений, також позбувся чинність;

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», від 05.04.2022 року № 413.

- Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів», від 08.06.2012 року № 847/5. Термін «військовополонені» додано в зміст Інструкції від 02.05.2022 року згідно з Наказом МЮ України № 1719/5.

- Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», від 23.03.2017 року № 164. Від 10.10.2018 року визначення терміну «військовополонені», які міститься в цьому акті, було відкориговане відповідно до Наказу МО України № 514.

Звернемо увагу на те, що видавцями перерахованих актів виступають: Кабінет Міністрів України (КМУ); Міністерство юстиції України (МЮ України); та Міністерство оборони України (МО України). Тобто органи

виконавчої гілки влади. Сформовані ними правові норми – підзаконні й за визначенням мають адміністративно-правову природу.

Перші три перелічених нами нормативно-правові акти мають фактично ідентичні формулювання. Складаючи їх нормотворці не перелічують характерних ознак «військовополонених», а просто відсилають до відповідного міжнародного документа. Так, «військовополоненими» слід вважати осіб: «які мають право на цей статус відповідно до статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. та статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р.» [151].

Означений підхід вітчизняних правотворців однозначно вказує на те, що основою визначення правового статусу «військовополонених» є міжнародні нормативно-правові акти. Наприклад, велику кількість таких документів перелічує Я. Годжек в своїй науковій статті 2020-го року про нормативні гарантії статусу військовополонених. Доволі іронічно, що при цьому науковець посилається на напрацювання радянського, а пізніше російського вченого К. Бекашева. Але представлений перелік справді заслуговує на увагу і дозволяє зробити деякі важливі висновки.

Отже, Я. Годжек стверджує, що «сучасну нормативну правову базу захисту прав людини в збройних конфліктах формує ціла низка міжнародних актів. Найважливішими з них є: Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 12.08.1949); Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ООН, 12.08.1949); Конвенція про поводження з військовополоненими (ООН, 12.08.1949); Конвенція про захист цивільного населення під час війни (ООН, 12.08.1949); Додатковий протокол до Женевських

конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року з поправками від 30.11.93 (ООН, 08.06.1977); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (ООН, 08.06.1977); Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (01.10.1986); Угода про спільну діяльність стосовно гуманітарної допомоги, що надходить з-за кордону (СНД, 22.01.1993); Угода про першочергові заходи стосовно захисту жертв збройних конфліктів (СНД, 24.09.1993); Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ООН, 24.09.1996); Мапутська декларація (ООН, 07.05.1999); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (01.01.2000); Резолюція 57/219, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом» (ООН, № 57/219, 18.12.2002); Резолюція 58/187, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом» (ООН, № 58/187, 22.12.2003); Резолюція 59/46, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Заходи з ліквідації міжнародного тероризму» (ООН, № 59/46, 02.12.2004); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) (ООН, 08.12.2005) [36, с. 219-220].

Наведений перелік упорядковано автором за хронологією створення відповідних актів. Підкреслимо, що представлений список, хоча і великий за об'ємом, але аж ніяк не є вичерпним. Проте, якщо звернути увагу на зазначені в ньому дати, то ця підбірка документів доволі показово демонструє послідовне та неспинне напрацювання світовою спільнотою належної нормативно-правової бази. Самі назви документів переконливо свідчать про те, що відповідне правотворення безпосередньо стосується не лише всієї сукупності держав світу але й міжнародних об'єднань, рухів та організацій. Запроваджені напрацювання безперечно носять глобальний характер адже майже всі визнані держави світу,

за деякими особливими виключеннями, входять до Організації Об'єднаних Націй, якій належить вагома частина перелічених вище документів.

Також із наведеного списку окрему увагу варто звернути на Гаазькі Конвенції. Відповідні документи були створені в Гаазі ще в 1899 та 1907 роках. Отже, задовго до появи ООН. Адже остання «була утворена в 1945 році. На даний час членами Організації являються 193 держави. Місія та діяльність Організації Об'єднаних Націй визначається цілями і принципами, викладеними в Статуті ООН» [114; 115]. Тож, ООН виникла лише після Другої Світової Війни як наслідок нової світової системи безпеки. А зазначені Гаазькі конвенції були прийняті задовго навіть до Першої Світової Війни (1914-1918). Втім треба відмітити, що разом із Гаазькими документами, практика вироблення Женевських конвенцій (згаданих у переліку) також була започаткована ще в 19-му столітті.

З цього приводу, наприклад, О. Сенаторова наголошує, що: «після прийняття Женевської конвенції 1864 р. кодифікація законів і звичаїв війни набуває обертів. Перша така кодифікація була здійснена за ініціативою Російської Імперії і США на першій (1899 р.) та другій (1907 р.) Мирних конференціях у Гаазі. На першій було прийнято 4 конвенції, на другій – 13. Всі ці конвенції містили норми, що регулюють поведінку воюючих сторін у сухопутній і морській війнах, а також стосуються питань поводження з військовополоненими, з мирним населенням під час окупації території супротивника і т. ін. Центральне місце серед цих конвенцій посідає Конвенція о законах і звичаях сухопутної війни 1907 р. (остання доречи і досі є чинною)» [181, с. 59].

Тож, наразі «міжнародне право містить спеціальну систему міжнародноправових норм і механізмів їх реалізації, спрямованих на обмеження насильства під час війни та захист жертв війни. Ці норми виникли у далекому минулому, і у другій половині XIX ст. були кодифіковані в право Женеви і право Гааги» [88, с. 3].

Все викладене лише підтверджує, що людство на міжнародному рівні вже значно більше століття намагається сформувати дієву загальновізану глобальну правову базу, яка повинна, якщо не припинити війни (чого, як ми знаємо, не відбувається), то хоча б максимально знизити шкоду від них.

Наразі роботи з формуванням відповідних правових норм міцно пов'язують сучасні національні правові системи з такими галузями права як: міжнародне право (МП), міжнародне право прав людини (МППЛ), міжнародне гуманітарне право (МГП). Аби зрозуміти, до якої саме галузі належать права військовополонених, нам варто приділити більшу увагу співвідношенню цих правових галузей.

Так, один із найбільш узагальнених варіантів визначення поняття «міжнародне право» наводить, наприклад, Велика українська енциклопедія (ВУЕ). Згідно представлених у ній відомостей: «міжнародне право – це сукупність (система) юридичних норм і принципів, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародного спілкування – державами, міжнародними організаціями, рухами, блоками, групами держав тощо» [20].

Більш докладні відомості, щодо піднятого питання в 2019 році викладає, наприклад, К. Степаненко. Науковець наголошує: «в сучасному світі вченими запропоновано понад тисячу різноманітних визначень міжнародного права, але їм так і не вдалося дійти згоди навіть з найбільш принципових питань. Для прикладу можна навести дві крайні точки зору в розумінні міжнародного права. Одна група вчених наполягає на тому, що міжнародне право – це система юридичних норм, які створені визнаними і вповноваженими на те суб'єктами міжнародного права і регулюють відносини між ними. Інша вважає, що міжнародне право – це сам процес прийняття і втілення в життя владних рішень» [192, с. 6].

Отже, в межах нашого дослідження навряд чи варто шукати вичерпне визначення феномену «міжнародного права». Проте, доцільно відмітити, що ця галузь права пов'язана із виробленням та застосуванням норм взаємодії (відносин) держав та інших суб'єктів на міжнародному рівні. Також слід

наголосити на тому, що на сьогоднішньому етапі свого розвитку «міжнародне право» вже беззаперечно представляє з себе певну доволі об'ємну правову систему, яка охоплює різні напрями міжнародної взаємодії. Тобто міжнародне право не є простою сукупністю розрізнених правил і домовленостей, а являється достатньо цілісним утворенням з характерними ознаками упорядкування.

В 2016-му році на те саме також вказує, наприклад, М. Небеська. Вчена пояснює, що: «система міжнародного права – це сукупність принципів і норм МП, що становлять єдине ціле і які впорядковані на відносно самостійні компоненти: інститути і галузі міжнародного права» [101, с. 23].

Змістовне наповнення і спрямованість окремих компонентів міжнародного права розкривають, наприклад, такі науковці як В. Стешенко та О. Тарасов. У 2020-му році вони надали таке визначення цій галузі права: «міжнародне право – це особлива правова система, призначена забезпечувати міжнародний мир і безпеку, сприяти встановленню справедливих відносин між народами та сталому розвитку міжнародного співтовариства у політичній, економічній, духовно-культурній та інших сферах діяльності» [195, с. 3].

Відтак сутність міжнародного права спрямована на забезпечення законних прав та інтересів держав й їх народів, а на сучасному етапі розвитку МП також і окремих громадян. Спираючись на викладене, можна стверджувати, що міжнародне право виступає об'єднуючою категорією більш високого порядку для таких правових галузей як міжнародне право прав людини (МППЛ) та міжнародне гуманітарне право (МГП).

В свою чергу, для нашого дослідження важливим також є встановити особливості співвідношення між МППЛ та МГП. Наразі ми далеко не перші хто намагається з'ясувати означене питання. Тож, скористуємося найбільш актуальними відповідними напрацюваннями. Так, у 2023 році цікаву нам проблематику доволі докладно розглянуто групою дослідників у згаданому нами раніше посібнику для працівників ДКВС України «Міжнародне гуманітарне право» за загальною редакцією Т. Короткого. Зауважимо, що сам Т. Короткий є віце-президентом Української асоціації міжнародного права (УАМП), а також

виконує функції радника президента ТЧХУ (Товариства Червоного Хреста України) з міжнародного гуманітарного права. Ще в 2015 році Т. Короткий в соавторстві з М. Гнатовським та Н. Хендель долучився до видання призначеного для журналістів довідника «Міжнародне гуманітарне право» (оновленого та вже у другій редакції). Отже, для з'ясування співвідношення між МППЛ та МГП можна скористатися цим джерелом, що буде цілком обґрунтованим, враховуючи досвід його авторів, їх групову роботу, та новизну проведеного в 2023 році дослідження.

Тож, аби охарактеризувати різницю між МППЛ та МГП передусім варто констатувати, що сучасне міжнародне право розрізняє декілька схожих але нетотожних груп прав: *jus ad bellum* (в перекладі з латини – право на війну); та *jus in bello* – право під час війни. Таким чином, із визнання «права на війну» (зокрема йдеться й про збройний самозахист держав, на яких напали) витікає і необхідність визнати певні обмеження щодо міжнародного права прав людини під час збройних конфліктів. Відтак дві доволі схожі галузі права МППЛ та МГП, які обидві мають на меті захист прав і свобод людини, будуть діяти під час збройного конфлікту неоднаково.

«МГП діє тільки під час збройного конфлікту, а МППЛ діє у будь-який час. Але під час (війни) допускаються обмеження щодо МППЛ, передбачені міжнародними договорами з прав людини. Тобто під час збройного конфлікту одночасно діє і міжнародне право прав людини, і МГП. Але за таких умов, положення МГП, як норми *lex specialis* (спеціальний або особливий закон), мають пріоритет над загальними нормами міжнародного права прав людини. Таким чином, МГП захищає ті ж права людини, що і міжнародне право прав людини, але є більш ефективним під час війни, оскільки його механізми більш адаптовані до умов збройного конфлікту» [86, с. 17-18].

Наразі норми, які складають основу МГП фактично набули статусу правових звичаїв. Таким чином, всі учасники збройних конфліктів повинні виконувати відповідні гуманітарні зобов'язання, за будь-яких обставин, незалежно від того, чи ратифікували вони відповідні міжнародні документи, а

також незважаючи на поведження супротивника, причини та характер конфлікту.

Сьогодні МГП називають правом збройних конфліктів (*jus in bello*) тому, що міжнародне гуманітарне право фактично являє собою сукупність норм, спрямованих на обмеження гуманітарних наслідків збройних конфліктів [103, с. 19]. МГП – «це галузь міжнародного права, яка своїми нормами обмежує застосування сили в умовах збройного конфлікту через: захист осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у воєнних діях; обмеження засобів ведення війни, зокрема озброєнь, і методів ведення бою, наприклад застосування окремих видів військової тактики» [87].

Підкреслимо, що незважаючи на те, що «сьогодні МГП є однією з найбільш кодифікованих та ратифікованих галузей міжнародного права, його норми також можуть виводитись з міжнародних звичаїв та загальних правових принципів» [103, с. 18].

В свою чергу, чинне національне законодавство України закріплює таке визначення МГП: це «система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм» [150, п. 1 гл. 1 р. І].

В національному законодавстві окрім офіційного визначення МГП також міститься орієнтовний переліку основних багатосторонніх міжнародних договорів та інших нормативно-правових актів України щодо МГП. Відповідний перелік наведено в додатку до Наказу МО України від 23.03.2017 року № 164. Представлений в згаданому додатку список налічує 68-м правових документів.

Тож, сучасна загальна нормативно-правова база МГП чимала і логічно припустити, що саме на ній ґрунтуються права військовополонених. В цьому контексті доречно згадати, що в 2023 році заступниця міністра юстиції України О. Висоцька в своєму вступному слові до посібника з Міжнародного

гуманітарного права наголосила: «Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року та інші норми МГП гарантують військовополоненим низку прав, зокрема: право на життя та здоров'я; право на повагу до честі та гідності; право на захист від актів насильства або залякування, від приниження, образ і публічної цікавості; право на гідні умови тримання; право на медичну допомогу; право на спілкування з родиною та близькими; право на справедливий судовий розгляд; право на репатріацію до своєї країни після закінчення війни» [86, с. 10-11].

Із наведеного переліку прав можна зрозуміти, що права військовополонених частково збігаються із так званими «природними правами» підкріпленими принципом гуманізму. Це цілком очікувано, оскільки природне право людини (*jus naturale*) за своєю сутністю є першочерговим, невідчужуваним, виникає із самого факту народження і життя та ніяк не залежить від політико-правового устрою держави. Прикладом природнього права якраз і є право на життя. Природні права – це «система морально-етичних, філософських та звичаєвих ціннісних норм, які регулюють відносини людей у суспільстві, які впливають із законів моралі та стають засадами цивілізаційного співіснування людей» [208, с. 619]. Отже, це той мінімум, який має визнавати будь-яке цивілізоване, або принаймні морально здорове суспільство за будь-яких умов.

Що ж до принципу гуманізму, то це поняття походить від латинського *humanitas* — «людяність» або *humanus* — «людяний». В. Копейчиков у «Юридичній енциклопедії» Ю. Шемшученка наголошує, що в сфері права гуманізм є «однією з найсуттєвіших, органічно властивих праву якостей» [224, с. 660]. Сучасні дослідники, наприклад, такі як Д. Белов та М. Громовчук, доходять висновку, що «принцип гуманізму» відображає собою світоглядний підхід, «який розглядає людину як вищу, самодостатню і самоусвідомлюючу цінність» [38, с. 60]. Наразі саме «гуманізм вимагає визнати захист миру, життя людини, її прав, свободи і щастя основним критерієм оцінки прогресивності, гуманності й демократичності» [53, с. 49].

Таким чином, можна стверджувати, що гуманізм є обов'язковою властивістю і атрибутом демократичної держави і демократичного суспільства. Враховуючи викладене, неважко помітити, що такі перелічені вище права військовополонених як право на спілкування, на захист від залякування та приниження людської гідності, право на справедливий суд ґрунтуються саме з опорою на принцип гуманізма.

Окресливши деякі права військовополонених, нам буде доцільно повернутись до більш докладного визначення кола осіб, які можуть набути такого правового статусу. З цього приводу зауважимо, що лише 3-и з 4-х перелічених нами раніше національних нормативно-правових акти, визначаючи термін «військовополонений» скористувались відсильною нормою. Натомість, Наказ МО України від 23.03.2017 року № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» вказує ознаки правового статусу військовополонених безпосередньо.

Так відповідно до пункту 8 глави 2 розділу I названого нормативно-правового акту: «військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: - особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; - члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; вони носять зброю відкрито; вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; - члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; - особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий

склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком (додаток 2); - члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права; - жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни» [150].

Звернемо увагу на те, що наведений у Наказі МО України № 164 перелік сформульовано як вичерпний, тобто такий, що перераховує всі можливі варіанти. Але водночас із тим, той самий нормативно-правовий акт оперує такими термінами як: комбатант, некомбатант, партизан, особа, яка знаходяться під захистом МГП тощо. Фахова наукова література також містить доволі багато пояснень щодо особливостей та ознак таких категорій осіб як, наприклад: розвідники; військові шпигуни (лазутчики); найманці; добровольці (волонтери); іноземні воєнні радники та інструктори; парламентарі; медичний та духовний персонал; адміністративний персонал; інтенданти тощо.

Деякі із згаданих нами вище осіб справді є такими, що брали або могли брати безпосередню участь у бойових діях. Але при цьому вони можуть фактично не бути комбатантами (від французького *combattant* – тобто воїн або борець, в МГП це поняття було введено в 1977 році Додатковим Протоколом I до Женевської конвенції). Наприклад, статус комбатанта в разі полону не розповсюджується на шпигунів (лазутчиків), навіть якщо вони є дійсними військовослужбовцями в збройних силах іншої сторони конфлікту. У вказаному випадку підставою для визначення окремої особи як військового розвідника або навпаки, як лазутчика є наявність форменого одягу та відкрите носіння зброї. Натомість у випадку із найманцями (які воюють, мають форму і належним чином

носять зброю) відповідність такої особи статусу комбатанта та військовополоненого досягнута все ж не буде. Оскільки найманці не є військовослужбовцями збройних сил а працюють за винагороду, яка перевищує рівень оплати військовослужбовця (тобто діють із особистої користі). Що ж до медичного персоналу (якщо він безпосередньо не вступає в бій), то такі особи також не вважаються комбатантами і в полоні можуть користуватись додатковими правами (як то здійснювати діяльність за фахом, надаючи медичну допомогу власним пораненим), хоча при цьому полонені медики і можуть мати статус військовослужбовця.

Наведені нами приклади свідчать про те, що до війни залучаються багато різноманітних осіб і, як свідчить життя, ніхто з них незастрахований від потрапляння в полон. Тож, доречним буде поставити питання: чим же відрізняється статус саме військовополоненого?

Шукаючи відповідь, на наш погляд, варто виходити саме з призначення військового полону. Останній передусім спрямовано на утримання поза боєм осіб, яких чітко ідентифіковано як представників іншої воюючої сторони, здатних або потенційно здатних до ведення, чи принаймні забезпечення бойових дій. При цьому, згідно МГП жодних підозр до таких осіб не висувається і вони ні в чому не звинувачуються, адже шкода завдана їхніми діями ворожій стороні обумовлена лише збереженням вірності власному народу, державі або присязі.

Викладений підхід виглядає дуже шляхетно, та цілком відповідає духу МГП. Забезпечення ж справедливого покарання для тих комбатантів, які скоїли злочини (в тому числі воєнні) має забезпечуватись судовою системою. Так, у разі доведення скоєння злочину і винесення відповідного вироку Суду, військовополонений має втратити свій статус та стати «засудженим» із усіма витікаючими з цього наслідками. Проте, навіть набуття особою статусу «засудженого» не позбавляє державу можливості залучити цю особу до обміну військовополоненими. Але справедливе покарання в такому разі навряд чи буде належним чином реалізоване державою, яка поверне собі таку особу.

Наразі в науковому товаристві можна зустріти думку, що в: «міжнародному праві склалися механізми, що захищають законні права та інтереси держав і дозволяють говорити про охоронну функцію міжнародного права, яка не підтримується матеріальною силою, а здійснюється за рахунок впливових міжнародних суб'єктів і є, в основному, міжнародною політикою, що провадиться за допомогою інших засобів» [8, с. 35; 62 с. 19; 251; 256]. Ми згодні із самою наявністю таких механізмів. Проте, в контексті охорони прав військовополонених ми, нажаль, вважаємо цю оцінку занадто оптимістичною.

Адже зрештою, не дивлячись на все викладене, ми маємо констатувати, що як би добре не виглядала існуюча схема МГП але, як свідчить практика, її охоронна функція на теперішній час нездатна гарантувати від порушення прав військовополонених. Більше того, вона також жодним чином не забезпечує захист, якщо таке порушення прав вже відбулось. Визнати цей факт особливо прикро, оскільки в російському полоні знаходиться велика кількість наших співвітчизників.

МГП непогано спрацьовує в демократичних державах, які самостійно створюють і підтримують відповідні адміністративно-правові механізми його забезпечення. Спонукає до цього не лише діалог і взаємодія з розвиненою міжнародною спільнотою, її увага до означеної проблеми, але й достатньо високий рівень розвитку культури в суспільстві.

Натомість, як свідчать численні повідомлення в ЗМІ, з такими тоталітарними державними утвореннями, яким є рф, ця схема збоїть. Так само, як це відбувалось свого часу із фашистською Німеччиною. Наразі широковідомі свідчення нелюдських катувань в російському полоні свідчать про системний характер цього явища. Проведена аналогія, в свою чергу, вказує на критичний стан світової системи безпеки та міжнародного права, яке її забезпечує. Отже, виникає питання, які заходи на практиці здатні дієво сприяти покращенню охорони прав українських військовополонених і що саме тоді представляє з себе така охорона прав?

Очевидним є, що найбільш дієвим є обмін полоненими. Адже саме цей захід повертає їх в правове поле власної держави. Організація таких обмінів є складною нестандартизованою політичною діяльністю, до якої залучаються як міжнародні партнери, так і широке коло посадовців та осіб без офіційного державного статусу.

Із медійного простору відомо, що тих полонених осіб, про яких знають та про долю, яких постійно цікавиться Україна або міжнародні організації, росіяни катують менше. Оскільки катування – це злочин, то навіть злочинці намагаються не брати на себе зайву відповідальність. Отже, максимальне документування свідчень злочинів, як окремих осіб, так і організацій в цілому, має стати, якщо не стримуючим фактором, то хоча б підґрунтям для справедливого таврування осудом та покарання в майбутньому. Саме страх катів перед невідворотністю майбутнього покарання виступає для них певним стримуючим фактором. Отже до них має буди чітко донесена думка, що покарання їх так, чи інакше наздожене. Ця робота навряд чи може розглядатись як захист порушених прав окремого військовополоненого, адже захист передусім пов'язаний із судовим відновленням порушеного права та за можливості відшкодування завданої шкоди. Але всі можливі належні потужності України мають бути спрямована на активізацію міжнародної спільноти, окремих організацій і цивільних осіб із їх спрямуванням на формування і посилення системи правової охорони прав військовополонених.

Беручи до уваги розглянуті в ході дослідження відомості, можна дійти таких висновків щодо особливостей прав військовополонених як окремого об'єкту правової охорони.

1. Права військовополонених ґрунтуються на усьому світовому досвіді поводження окремих держав та людства в цілому під час великої кількості війн, що мали місце в історії. Основою для визнання прав військовополонених виступають природні права людини та принцип гуманізму. Формування та закріплення сукупності прав військовополонених відбувається передусім в галузі міжнародного права. Поступове напрацювання нормативно-правової бази

достатньо великого об'єму призвело до формалізування прав військовополонених в таких галузях міжнародного права як міжнародне право прав людини (МППЛ) та міжнародне гуманітарне право (МГП).

2. Правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим, права військовополонених, як окремий об'єкт правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі. А саме:

– хоча кожна із сторін конфлікту завжди має як тих, кого полонила, так і власних громадян, які потрапили до полону супротивника, проте, поважне ставлення до цінності життя і прав людини типові тільки для демократичних держав. Низкорозвинені, авторитарні та тоталітарні країни відповідні цінності ігнорують, навіть якщо вони формально задекларовані в їх правовій системі;

– дотримання прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених. Відповідні дії робляться відкрито для міжнародної спільноти та прозоро для демократичних держав-партнерів. Якщо ж є підстави підозрювати військовополоненого в скоєнні злочину (воєнного або кримінального), то його провина має бути доведена в судовому розгляді із призначенням відповідного покарання.

– недемократичні держави, порушуючи права військовополонених, намагаються сховати свідочтва та докази своїх злочинів. Охорона та захист прав військовополонених в такому разі вкрай ускладнені, оскільки останні знаходяться в ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота має мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі фізичного втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо, із залученням як найширшого кола учасників, спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на

світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування;

– відомості про численні порушення російською стороною прав військовополонених (нелюдське ставлення, тортури, каліцтва, вбивства, примушування до самообмови та обмови інших осіб) свідчить про системний характер таких дій та їх свідоме стимулювання російською владою. Отже, Україні доцільно збирати та фіксувати відповідні данні не лише про злочини окремих виконавців, але й про російські державні структури і інститути, які причетні до таких дій. Узагальнення та оприлюднення таких даних має сприяти формуванню у всіх належних російських структур усвідомлення причетності до злочинів, які коються та відчуття невідворотності покарання за це.

– маємо констатувати, що наразі єдиний реально дієвий та ефективний спосіб охорони прав військовополонених, які знаходяться в антидемократичній російській державі, зводиться до повернення їх у власне правове поле шляхом реалізації обміну військовополонених.

Підводячи підсумок, маємо констатувати, що охорона прав військовополонених це не стільки просте слідування існуючим міжнародним нормам, скільки постійна наполеглива (коли мова йде про полонених українців) та сумлінна (коли ідеться про полонених ворогів) цілеспрямована діяльність посадовців, громадських діячів та навіть пересічних громадян, адже самі лише правові норми без людей в цьому разі не працюють.

1.2. Сутність та система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених

В попередній частині нашого дослідження ми вже наголошували на тому, що проблема військовополонених має декілька «вимірів» або «сторін». При цьому, ситуація може розглядатись як з боку намагання Україною захистити

права наших військовослужбовців, що потрапили до ворожого полону, так і з боку необхідності утримування захоплених російських окупантів із додержанням положень міжнародного права та морально-етичних звичаїв здорового демократичного суспільства.

Втім турбота держави про полонених українців реалізується передусім на міжнародному рівні та проявляється здебільшого як політична, а не суто юридична діяльність. Тож, ми не будемо докладно зосереджуватись на цьому напрямі робіт, як такому, що виходить за межі спрямованості нашого дослідження.

Проте, все ж вважаємо за необхідне наголосити на правничому врегулюванні державою низки питань, яке здійснюється в національній юридичній системі з метою забезпечення прав українських військовополонених. Узагальнені відомості з цього питання містить, наприклад, «Пам'ятка учасникам російсько-української війни: права, обов'язки та гарантії соціального захисту» (із змінами станом на 20.11.2023 року).

Пам'ятка надрукована за підтримки Благодійного фонду «Після Служби» за сприяння Національного фонду на підтримку демократії (NED). До її розробки долучились: громадська організація «Юридична Сотня» спільно з фахівцями Міністерства соціальної політики України, Міністерства у справах ветеранів України, Міністерства оборони України та Генерального Штабу Збройних Сил України [120]. Рекомендації і практичні поради Пам'ятки, які стосуються особливостей статусу безвісті зниклих та полонених, викладені на сторінках 144-162 (тобто чималі за своїм об'ємом).

Зокрема інформаційні матеріали містять перелік державних, недержавних та міжнародних суб'єктів, що працюють за цим напрямом. У вмісті Пам'ятки окреслено їх правовий статус, завдання та зазначено нормативні акти, на яких ґрунтується їх діяльність. Наприклад, вказано, що: «Об'єднаний центр з координації пошуку, звільнення незаконно позбавлених волі осіб у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській

областях», діє на підставі сумісного Наказу Служби безпеки України (СБУ), Міністерства оборони України (МОУ), Міністерства внутрішніх справ України (МВС) від 08.04.2019 року № 573/152/252 [153]; «Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими», утворено згідно із Постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 11.03.2022 року № 257 [170]; тощо.

В Пам'ятці викладено контакти і способи зв'язку, наведено приклади типових форм документів, роз'яснено питання грошового забезпечення, виплати додаткової винагороди, пільг, окреслено компетенцію державних суб'єктів та порядок взаємодії з ними із інших питань, зазначено посилання на відповідні нормативно-правові акти. Наприклад, такі як: Постанова КМУ від 30.11.2016 року №884 [155]; Наказ МОУ від 07.06.2018 року № 260 [154]; Постанова КМУ від 28.02.2022 року № 168 [126] тощо.

Наведених прикладів достатньо аби аргументовано стверджувати, що на національному рівні держава, із залученням великої кількості різних суб'єктів, вже тривалий час провадить чималу нормотворчу роботу щодо врегулювання проблематики, яка стосується військовополонених. Разом із тим, наведені дані також дозволяють зробити висновок про те, що застосування військового полону потребує унормування чималої кількості різноманітних питань. Отже, така робота повинна вестись за багатьма напрямками. Виходячи з цього, варто припустити, що і забезпечення належного *тримання* військовополонених, якому саме і присвячена ця частина нашого дослідження, також повинно відрізнитись певною структурованістю означеної проблематики.

Зосереджуючись на адміністративно-правовому забезпеченні тримання військовополонених, варто зазначити, що деякі дослідники пропонують розрізнити такі поняття як «захоплені особи» і «військовополонені». Так: «особи, які потрапили до підрозділів однієї зі сторін конфлікту, стали захопленими особами, але (при цьому такі суб'єкти можуть не підпадати) під характерні риси, притаманні військовополоненим, не являються ними, і набувають іншого юридичного та фактичного статусу в залежності від їх дій під час збройного

конфлікту на боці однієї зі сторін, чи за відсутності підтримки будь-якої сторони...» [55, с. 285].

Наголосимо, що наразі національна термінологічна правова база (zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin) не оперує поняттям «захоплені особи». Але навіть попре це, наведена цитата, що була взята нами з матеріалів «всеукраїнської науково-практичної конференції: Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки» (проведеної в м. Київ 26 травня 2023 року за участі науковців, викладачів та здобувачів закладів вищої освіти), вочевидь залишає простір для дискусій. Разом із тим, вона підіймає проблему реалізації відповідної практичної діяльності. Адже за реальних обставин спочатку справді відбувається «захоплення особи» і лише потім встановлюється її правовий статус.

При цьому, аналогія із законним «затриманням особи без ухвали слідчого судді, чи суду», яка передбачена статтею 207 чинного Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), в цьому випадку навряд чи адекватна. Адже згідно статті 211 того ж КПК України таке затримання обмежене певним (нетривалим) строком і має супроводжуватись іншими діями, передбаченими процесуальним законодавством, про які в даному випадку вочевидь не ідеться. Крім того, «умови та підстави відповідальності військовополонених мають особливості, серед яких право брати участь у воєнних діях і не бути притягнутим за це до відповідальності. Такий імунітет є обмеженим і не поширюється на випадки учинення кримінальних правопорушень. В свою чергу, система прав військовополонених включає їх спеціальні права, як військовополонених, та загальні права, які поширюються на всіх осіб ... , (відтак) встановлення статусу військовополоненого має значення для різних сфер правозастосування» [200, с. 683].

Вищевикладене також дозволяє дійти висновку про вторинність правового статусу військовополоненого, про що також вказують деякі дослідники. Адже насправді в ході воєнних дій затримуватись (захоплюватись) можуть не лише комбатанти але й інші особи. При цьому, надання таким особам статусу

військовополоненого (prisoners of war – в'язня війни) буде залежати від цілої низки обставин.

Натомість формулювання «захоплена особа» все ж має не лише практичний зміст але і певне офіційне підґрунтя. Адже саме такою категорією користується, наприклад, «Доктрина поводження із захопленими особами, документами та майном», яка була затверджена Начальником Генерального штабу Збройних Сил України від 27.10.2020 року. Названа Доктрина вказує, що: «під час ведення операцій (бойових дій) з високою вірогідністю ЗС України (Збройні Сили України – ЗСУ) будуть мати справу із захопленням осіб, матеріальних цінностей (матеріалів) та документів. (Отже), захоплених осіб можна розділити на три основні категорії: військовополонені, інтерновані та особи, стосовно яких була обмежена свобода. Слід зауважити, що у цій Доктрині термін «захоплені особи» не включає в себе біженців, переміщених осіб та інших осіб, які були затримані за для їх власного захисту» [131, с. 12].

Важливо, що додатки до Доктрини містять форми таких документів як, наприклад: *Звіт про захоплення*; *Звіт про обшук захопленої особи*; *Звіт (рапорт) про тактичне опитування*; *Реєстраційна картка захопленої особи (полоненого)*; *Звіт (рапорт) про допит захопленої особи*; *Орієнтовна блок-схема із алгоритмом евакуації захоплених осіб*; інші типові документи. Нагадаємо, що рік видання Доктрини – 2020-й, тобто до повномасштабного російського воєнного нападу. При цьому, перелічені назви типових форм документів переконливо свідчать про вибудовування відповідним державним органом певного алгоритму практичних дій вже у той час. Але, разом із тим, вказують також на певні термінологічні проблеми, які витікають із цього алгоритму та безпосередньо із ним пов'язані.

В цьому контексті, для побудови подальших висновків, нам видається доцільним процитувати, інформаційні матеріали підготовлені JustTalk. Ця інтернет-платформа позиціонує себе як «майданчик для професійної дискусії про кримінальну юстицію; (також вона є одним) з напрямків діяльності JustGroup, організації, яка просуває сучасні стандарти професійної діяльності в системі кримінальної юстиції» [248].

Так, у червні 2022 року JustTalk, за координаційної підтримки Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), видало публікацію «Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні?». Автори названого інформаційного джерела (А. Павлюк, Д. Коваль та Є. Крапивін) слушно підкреслюють, що: «після 24 лютого 2022 року, а саме повномасштабного вторгнення російських військ на територію України в межах збройного конфлікту, що триває вісім років, Україна стикнулася з новими викликами у сфері міжнародного гуманітарного права. Якщо раніше військовополонених було небагато, а присутність російських військ на території України держава-агресор заперечувала, то зараз їх кількість вимірюється тисячами. ... Відсутність досвіду роботи з військовополоненими та недостатнє розуміння статусу військовополонених за міжнародним правом слідчими та прокурорами призвело до ситуації, коли в перший місяць повномасштабної війни стосовно всіх військовополонених відкривалися кримінальні провадження з кваліфікацією посягання на територіальну цілісність (ст. 110 КК України) та організація незаконного перетину кордону (ст. 334 КК України). Наступним кроком було подання клопотання до слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (або у випадках прилеглості до території бойових дій – рішення прокурора про взяття під варту) для забезпечення їх утримання. ... Після низки консультацій з фахівцями в цій сфері, зокрема юристами-міжнародниками, Офіс Генерального прокурора змінив згадану практику на належну – такі дії (як причетність до військ супротивника) не кваліфікуються як злочин (якщо немає інформації про причетність до вчинення воєнних злочинів). Відповідно для утримання військовополоненого не потрібне рішення слідчого судді, адже достатньо рапорту від того органу влади, який відповідає за розміщення військовополоненого» [119, с. 2; 7.].

Оскільки наше дослідження стосується галузі адміністративного, а не кримінального процесуального права, ми не з'ясували та не перевіряли статистику щодо окресленої вище процесуальної практики. Але нам видається

слушним згадати відповідні роз'яснення (на які доречи вказують і названі вище автори), що були видані з цього приводу Офісом Генерального прокурора (ОГП).

Так, у листі-орієнтуванні ОГП від 17.03.2022 року № 18/1-125ВИХ-134ОКВ-22 Керівникам обласних прокуратур «Про застосування положень міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими та особливостей кваліфікації їх дій за Кримінальним кодексом України» зазначено таке: «... у випадку взяття в полон осіб, які беруть участь у збройному конфлікті на боці держави-агресора, слід виходити з презумпції наявності у них статусу військовополонених та поводитись з ними відповідним чином. У разі виникнення сумніву в тому, чи має затримана особа статус військовополоненого, вона продовжує зберігати його і, отже, користуватися захистом Женевської конвенції III і Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Відтак дії затриманих військовослужбовців збройних сил Російської Федерації, пов'язані з їх участю в бойових діях, та стосовно яких немає даних щодо вчинення ними злочинів, передбачених ст. 438 КК України («Порушення законів та звичаїв війни»), не потребують правової кваліфікації за жодною статтею Кримінального кодексу України. ... Відтепер задля утримання військовополонених у таборах та інших спеціально визначених місцях немає необхідності у здійсненні їх затримання в порядку ст. 208 КПК України, застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Кримінальні провадження в частині повідомлення військовополоненим про підозру у збройному конфлікті (злочини проти національної безпеки України та у сфері недоторканості державних кордонів) підлягають закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку з відсутністю в діянні складу злочину. ... Водночас цивільні особи з числа громадян Російської Федерації, громадян України, а також громадян інших держав, які вчиняють диверсії, наносять корегувальні мітки, збирають інформацію про пересування військ тощо, шпигуни та найманці не можуть мати статусу військовополонених. Стосовно осіб вказаної категорії, за наявності в їх діях складу відповідного кримінального правопорушення, слід дотримуватись

загального порядку притягнення до кримінальної відповідальності, визначеного Кримінальним процесуальним кодексом України» [148].

Наведена цитата наглядно демонструє приклад розв'язання складних типових правових ситуацій (в галузі кримінального права), пов'язаних із правовим статусом військовополонених та з їх утримуванням в сучасних умовах повномасштабної війни.

Підсумовуючи викладене можна стверджувати, що після початку повномасштабного російського воєнного вторгнення відбувся черговий крок розбудови системи правового забезпечення тримання військовополонених. Він характеризувався швидкими та інтенсивними нормотворчими змінами, новаціями та виробленням правових практик, які здійснювались для вирішення нагальних практичних задач і реалізувались у різних галузях права, торкаючись при цьому діяльності багатьох державно-владних суб'єктів. Ми вважаємо, що найбільш комплексно відповідні здійснення можна оцінити з позицій адміністративного права, оскільки зміст саме цієї галузі охоплює нормотворчу і розпорядчу діяльність органів виконавчої влади та в цілому управління державних суб'єктів, в тому числі таких, що задіяні в реалізації тримання військовополонених. Адже належне утримування останніх безумовно потребує створення і забезпечення на національному рівні відповідних правових умов та врегулювання необхідних для цього дій і процедур, спрямованих на практичне виконання вимог міжнародного гуманітарного права.

Зауважимо, що на сьогоднішній день ґрунтовних досліджень, щодо практики правового унормування тримання військовополонених та військового полону, небагато. Це пояснюється тим, що розвинені демократичні держави, передусім європейські країни, не знали війн та масштабних збройних міжнародних конфліктів вже тривалий час. Відтак вони не мають масштабного практичного досвіду поводження із військовополоненими. В свою чергу, недемократичні країни із зрозумілих причин незацікавлені в поглибленому дослідженні означеної тематики або принаймні в викладені неупереджених результатів досліджень. Тож, посилатися на такі матеріали недоречно. Не можна

також ігнорувати й поширену думку про те, що «практика Першої і Другої світових воєн, інших війн та збройних конфліктів доводить, що фактично в будь-яких державах, будь-які армії світу грубо порушують положення конвенцій про військовополонених» [25]. Такі розхожі погляди, нажаль, не позбавлені підстав і, як наслідок, не додають популярності зазначеному напрямку досліджень.

Отже, перелік науковців, які вивчали проблематику правового врегулювання питань військового полону невеликий і здебільшого повторюється у більшості фахових публікацій. Зазвичай передусім згадують таких зарубіжних дослідників міжнародно-правового захисту жертв війни як: I. Brownlie, F. Bugnion, H.P. Gasser, Fr. Kalshoven, F. De Mulinen, S. Nakhlik, L. Oppenheim, J. Pictet, W. Slomanson, C. Hyde, R. Higgins, A. Schlesinger.

З цього приводу, М. Грушко в своєму дисертаційному дослідженні 2015 року зауважила: «нині інституціонального дослідження воєнного полону в юридичній науці України немає. Окремі питання воєнного полону досліджувалися в дисертаціях та монографіях з прав людини та МГП. Крім того, було написано кілька дисертацій з історії воєнного полону під час та після Другої світової війни (О. Потильчак, А. Чайковський та ін.)» [39, с. 7].

Втім окремі питання поводження з військовополоненими, а також реалізації їх обміну, розглядали в своїх роботах такі українські дослідники як: Д. Азаров, П. Бродік, І. Винокуров, Н. Волкова, М. Гнатовський, Л. Денисенко, О. Джафарова, І. Жаровська, Д. Коваль, А. Кориневич, Кравченко, Є. Крапивін, В. Кузнецов, М. Манько, А. Музика, А. Павлюк, В. Полуда, О. Салата, М. Сийплові, О. Таран, Л. Тимченко, О. Тіунов, М. Томак, М. Хавронюк, С. Шатрава, І. Шопіна, В. Яворська, О. Яновська, Х. Ярмакі та інші.

В нагоді для проведення нашого дослідження також стали такі (вже згадувані нами раніше) фахові джерела як: *дисертаційне дослідження* – «Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених» (М. Грушко; 2015 рік); *звіт* – «В'язні війни. Міжнародна практика щодо звільнення полонених, заручників і політв'язнів: висновки для України» (М. Томак та інші; 2018 рік); *документ для обговорення* – «Статус

«військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні?» (А. Павлюк, Д. Коваль, Є. Крапивін; 2022 рік); *посібник* – «Міжнародне гуманітарне право (для працівників ДКВС України)» (Т. Короткий та інші; 2023 рік). Особливої уваги заслуговують також інформаційні та навчально-довідкові матеріали, наприклад, такі, що представлені *на сайтах*: Тренінгового центру прокурорів України – <https://ptcu.gov.ua/uk/czentr-znan/informacijni-dovidky-z-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava/>; або Сил територіальної оборони Збройних сил України – https://sprotyvg7.com.ua/lessons/intern_human_law. Також у нагоді стали напрацювання всеукраїнських та міжнародних науково-практичних *конференцій*, наприклад, таких як: «Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» (м. Кропивницький, Донецький державний університет внутрішніх справ, 27.10.2022 року); «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 09.12.2022 року); вже згадуваної нами раніше конференції «Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки» (м. Київ, Київський інститут Національної гвардії України, 26.05.2023 року); тощо.

Враховуючи викладене, ми маємо підстави констатувати, що останнім часом питання правового врегулювання утримування військовополонених, а також практичні напрацювання в цій сфері привертають все більшу увагу дослідників-правників, посадовців, громадських організацій та міжнародної спільноти.

Разом із тим, сьогодні, після двох років повномасштабної війни, деякі адміністративно-управлінські ініціативи з означених питань виглядають незрозумілими. Наприклад, вже 21.04.2022 року Президент України видав Указ № 266/2022, яким у якості свого консультативно-дорадчого органу утворив Національну раду з відновлення України від наслідків війни (Національна рада). Завданнями Національної ради було визначено: *розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України...*; визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є

необхідними у воєнний і післявоєнний періоди; підготовка стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди» [127, п. 3]. З позицій сьогоденного досвіду, ця ініціатива (реалізована менше чим через 2 місяці після початку повномасштабного російського воєнного вторгнення) виглядає щонайменше наївною і непрактичною.

Втім Національна рада, в рамках створених 24-х робочих груп, вже в липні 2022 року розробила проєкт відповідного «Плану заходів». Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 03.05.2022 року № 518 [145] організаційно-технічне забезпечення діяльності Національної ради виконали Секретаріат КМУ та Офіс Президента України, а інформаційно-аналітичне супроводження діяльності відповідних робочих груп – Офіс реформ КМУ. Зауваження та пропозиції до проєктів розділів «Плану заходів» приймалися Національною радою до 01.09.2022 року [211].

Одна лише частина Проєкту «Плану відновлення України», вироблена робочої групи «Юстиція», налічує 161 аркуш (отже, пропозицій було чимало). В контексті нашого дослідження увагу варто звернути на розділ проєкту Робочої групи «Юстиція» – «Безпека суспільства та соціальна адаптація засуджених і ув'язнених. Забезпечення утримання військовополонених».

В означеному розділі Робоча група визначила 9 ключових викликів та наголосила, що «з метою вирішення системних проблем структурного характеру, формування оптимальної моделі виконання кримінальних покарань, а також враховуючи руйнівні наслідки військової агресії росії проти України і необхідність забезпечення тримання військовополонених, пенітенціарна система потребує відновлення та подальшого реформування». Також були визначено часові проміжки для реалізації відповідних етапів виконання: Етап 1: 06/2022 - 12/2022; Етап 2: 01/2023 – 12/2025; Етап 3: 01/2026 - 12/2032. Тобто в умовах невизначеності та тотальної нестачі чіткої достовірної інформації і прогнозів спроба планування була здійснена аж на десятиріччя. Разом із тим, серед

пропозицій проєкту, на наш погляд, є як цілком логічні, так і доволі сумнівні. Наприклад, вже для першого Етапу визначається завдання (3): створити «умови для тримання військовополонених. 3.1. Розробка проєктнокошторисної документації щодо будівництва/реконструкції табору для військовополонених (у разі необхідності); 3.2. Отримання фінансування та проведення необхідних тендерних процедур та отримання дозволу для будівництва (у разі необхідності); 3.3. Проведення будівельних/ремонтних робіт у таборі для військовополонених; 3.4. Введення табору у експлуатацію» (с. 139). Також в проєкті вказується про доцільність розробки Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на ... конкретизацію порядку та умов тримання військовополонених...» (с. 157-158). Проте, орган, відповідальний за реалізацію, цього заходу чомусь незазначений, не вказано також і чіткий строк його реалізації [171].

На відміну від перерахованого, значно менш обґрунтованими виглядають пропозиції: до 2025 року побудувати 2 000 місць для тримання осіб, взятих під варту, та створення 1 000 місць в установах виконання покарань; а до 2032 року побудувати 28 слідчих ізоляторів та 29 нових установ виконання покарань. Нагадаємо, що кількість засуджених до повномасштабного російського вторгнення в Україну зменшувалась тривалий час, а колонії (установи виконання покарань) активно консервувались та ліквідувались. Втім проєкт наводить чималу орієнтовну потребу в фінансуванні означених задач (на побудову та інші вдосконалення, наприклад, такі як програмно-інформаційне забезпечення тощо). Згадані у проєкті суми вочевидь приведені в розрахунку на весь строк реалізації, тобто до 2032 року і сягають 148 600,00 + 111,65 грн. Сума наведена не в тисячах, а в мільйонах (в сьогоднішніх цінах це близько 4-х мільярдів доларів США). Одним з основних джерел фінансування називаються позики міжнародних фінансових організацій. Доцільність позичення такої суми (а як відомо, позики прийнято повертати і зазвичай із відсотками) видається нам доволі сумнівною.

Жодних відомостей про те, що проєкт або його частина, яка розроблена окремою робочою групою, були прийняті як реальний план дій нам знайти не

вдалося. Попре очевидні вади проєкту (громіздкість та невдалий часовий проміжок планування, який робить проєкт нереалістичним) основним недоліком ми вважаємо недоцільність об'єднання в один напрям робіт тих завдань, що стосуються засуджених та військовополонених. Адже це абсолютно різні категорії осіб, наявний досвід роботи з якими, потреба в забезпечені динаміки вироблення практичних рішень та їх нормативно-правова основа значним чином відрізняються. Відтак, на нашу думку, відповідно і плани щодо таких робіт повинні складатися як для окремих категорій (навіть якщо у їх реалізації будуть задіяні одні і ті самі державні суб'єкти).

Іншим прикладом управлінської діяльності держави, що стосується поводження із військовополоненими, є План реалізації Рамкової програми співробітництва між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом (Затверджений Комісією з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків від 15.09.2022 року) [210].

Так, завдання 32 названого Плану, передбачає захід 1: «Включення до тематичних планів службової підготовки та перепідготовки працівників органів сектору безпеки та оборони, судових органів та адвокатури розділу щодо особливостей виявлення та розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, у тому числі гендернообумовлених злочинів». Наразі важко зрозуміти, чому після півріччя повномасштабної війни Уряд все ще використовував (або погоджувався використовувати) у власних документах формулювання «сексуальне насильство, пов'язане з *конфліктом*» (СНПК), але ініціатива щодо «Проведено навчання працівників сектору безпеки та оборони, які відповідають за табори/ділянки для утримання військовополонених, щодо запобігання та протидії СНПК (означення СНПК, його види, ризику, вплив, відповідальність і відповідні закони тощо)» [128] видається, хоча і не найбільш необхідним, але цілком корисним та придатним для реалізації заходом.

Наведений аналіз фахової літератури, наукових заходів і практичної діяльності державних органів та посадових осіб, щодо нормативно-правового врегулювання та практики організації відповідної діяльності з наряду тримання військовополонених, переконливо свідчить як про здобуття негативного досвіду, так і про вдалі напрацювання України. Найбільша активність з виконання цієї роботи припала безпосередньо на роки після початку повномасштабної російської збройної агресії. І не виключено, що в подальшому вона також буде продовжуватись та удосконалюватись у залежності від поточних актуальних питань. Наприклад, додаткового унормування обміну військовополоненими, або щодо вирішення питань у відношенні військовополонених осіб, які скоїли воєнні злочини. Разом із тим, саме зараз прийшов той час, коли доцільно проаналізувати вже накопичений досвід та обґрунтувати науково вивірені підходи для побудови бази для подальшої практичної діяльності. Цим і обумовлена актуальність обраної нами теми дослідження.

Метою дослідження є спроба охарактеризувати сучасну національну систему адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні. Предмет вивчення становить нормативно правове регулювання взаємовідносин пов'язаних з триманням військовополонених в Україні.

Завданнями роботи є: окреслити зміст поняття «систем адміністративно-правового забезпечення»; з'ясувати коло суб'єктів, задіяних в правовому унормуванні та забезпеченні тримання військовополонених; уточнити сутність поняття «тримання» військовополонених; охарактеризувати стан «системи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених»; сформулювати висновки щодо розбудови національної системи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні.

В роботі використано *системно-структурний метод* вивчення, який «дозволяє дослідити внутрішній зміст і структуру правового явища, тобто підходити до нього багатогранно, в усьому різноманітті суспільно-правових зв'язків і аспектів, що його створюють. (Адже саме цей метод) дозволяє

застосувати основні ціннісні підходи, що існують у праві з окремими нормами і правовими ситуаціями» [94, с. 63-64].

Одразу зауважимо, що сутність військового полону, як суспільного та історичного явища, цілком очевидна. Військовий полон спрямований на те, щоб особи, які беруть участь у бойових діях на боці супротивника, без їх фізичного знищення утримувались іншою стороною військового конфлікту поза боєм. Проте, як показує життя, варіантів реалізації такого утримування насправді безліч: від доволі гуманних, до зовсім нелюдських. Отже, виникає питання: за якими стандартами, правилами, підходами має врегульовуватись тримання військовополонених? Адже такі дії безумовно не можуть бути стихійні і неконтрольовані кожною з воюючих сторін. Відтак має йтись про певну нормативно-правову систему їх врегулювання, упорядкування і забезпечення. Дослідження такого утворення варто розпочати із з'ясування сутності основних термінів.

Встановлюючи зміст понять, що стосуються нашого дослідження, ми одразу ж стикаємося із різноманітними трактуваннями основних категорій і явищ. Так, вже самé слово «забезпечення» вживається в складі правових термінів національного законодавства досить широко – понад 350 разів [23]. З них 11 разів терміну «забезпечення» надається характеристика в окремих нормативно-правових актах (здебільшого це національні акти та міжнародні правові угоди, що стосуються сфери фінансування, розрахунків і обліку) [24]. Наприклад, «Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України» визначають «забезпечення» як: «зобов'язання з невизначеним строком або сумою» [162]. Отже, існуючі офіційні термінологічні пояснення не задовольняють потреб нашого пошуку в повній мірі й нам варто звернутись до розгляду більш узагальненого, міждисциплінарного трактування цього поняття.

Словник української мови (СУМ) пояснює слово «забезпечення» як дію за значенням «забезпечити» або «забезпечувати». Останнє, в свою чергу, має декілька тлумачень: «1. Постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; 2. Створювати надійні умови для

здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 3. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [189, с. 18]. Таким чином, «забезпечення» передбачає створення необхідних, в тому числі правових, умов для гарантування бажаного результату.

Втім менш узагальненим та близьким до галузі права є визначення запропоноване, наприклад, ДКЗС (Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, утворений в 2000 році за ініціативою уряду Швейцарії. ДКСЗ – це фонд, мета якого полягає у покращенні урядування в секторі безпеки шляхом проведення реформ) [238]. Згаданий Центр активно оперує, наприклад, таким поняттям як «нормативно-правове забезпечення», пропонуючи розуміти під ним: «правові механізми, які існують на національному та міжнародному рівнях» [239].

Отже, смислове наповнення й структура поняття «забезпечення» суттєвим чином змінюється в залежності від сфери застосування та доданих до нього уточнень. Відтак нам варто докладніше розглянути зміст всієї понятійної конструкції – «система адміністративно-правового забезпечення».

Наведене формулювання широко застосовується в фаховій літературі, але досить таки нечасто детально пояснюється. Втім найпоширеніші роз'яснення стосуються першої частини наведеної конструкції – такої категорії як «система адміністративного права». Передусім його містять підручники та навчальні посібники [5, с. 10; 83, с. 61-62; 125, с. 107-117]. Розкриваючи зміст вказаного утворення, науковці здебільшого перераховують структурні частини галузі права – загальну, особливу, інколи спеціальну частини, а також відповідні окремі підгалузі. Або ж навпаки, використовують інший підхід до класифікації та виділяють певні важливі складові елементи цієї категорії, як то – норми, принципи, інститути, процедури тощо. Наведені особливості наглядно демонструють, що в характеризованні побудови «системи», як такої, можуть застосовуватись різні варіанти класифікування. Крім того, можна констатувати, що в окреслених випадках ідеться про всю галузь «адміністративного права» в

цілому. Нас же цікавить лише окремий напрям робіт (а саме, тримання військовополонених).

З цього приводу зазначим, що в фахових статтях та дослідженнях у прив'язці до конкретного предмету вивчення здебільшого використовується (доволі схоже із наведеним вище) формулювання – «адміністративно-правова система». У поєднанні з певними уточненнями, щодо досліджуваної проблематики, це формулювання вживається як більш конкретизоване (спеціалізоване або вузькоспрямоване). Проте, його зміст менш чітко окреслений в фаховій літературі. Отже, нам варто щільніше розібрати складові поняття «адміністративно-правова система».

Тож, з початку з'ясуємо зміст слова «система». Вільна енциклопедія повідомляє про походження цього слова від давньогрецького «σύστημα» – сполучення, ціле або з'єднання [27]. Словник іншомовних слів підтверджує грецьке походження слова «система» і пропонує перекладати його як «утворення» або «складення». Словник наводить декілька варіантів трактування цього поняття та характеризує зміст цієї категорії зокрема як: «порядок, зумовлений правильним розташуванням частин, стрункий ряд, зв'язане ціле; або як сукупність частин, пов'язаних спільною функцією;...» [202].

Літературознавча енциклопедія також асоціює слово «система» із грецьким «*systema*» – тобто «утворення». Це джерело наголошує на тому, що назване поняття позначає єдність, зумовлену впорядкованістю її складників. При цьому, цілісність системи не зводиться до суми її компонентів, кожному з яких відведене певне місце та функція в структурі, що визначає їх ієрархію та поведінку всієї системи [77].

Отже, «система» характеризується своєю певною функцією або призначенням. Спираючись на викладене, також можна стверджувати, що «система» – це загальнонаукове поняття, яке позначає комплекс упорядкованих елементів об'єднаних в єдину структуру, яка набуває якостей відмінних від окремих його частин.

В свою чергу, поняття «правова система» також неодноразово досліджувалось вченими і широко вживається в науковій практиці. З цього приводу слушним буде процитувати характеристику, що її свого часу надав цій правовій конструкції Центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України. За визначенням названого Центру: поняття «правова система» виражає конкретно історичний, реально існуючий комплекс взаємозалежних юридичних засобів і явищ держави, включаючи нормативні, організаційні, соціально-культурні аспекти... [92].

Платформа «Liga 360» наводить таку довідкову інформація щодо змісту категорії «правова система» – це: «1) уся сукупність юридичних засобів (явищ), за допомогою яких здійснюється регулятивно-організаційний і стабілізаційний вплив держави на суспільні відносини. Правова система – комплексна, інтеграційна категорія, що *відображає всю правову дійсність*, яка розглядається у статичному й динамічному аспектах. *Статичний аспект правової системи* утворюють: а) юридичні норми, правові інститути та правові принципи (нормативна сторона правової системи); б) правотворчі, правозастосовчі і правоохоронні органи та організації (організаційна сторона правової системи); в) правові погляди, ідеї, концепції (ідеологічна сторона правової системи). *Динамічний аспект правової системи* утворює правотворча, правозастосовча та правоохоронна діяльність компетентних суб'єктів; ...» [250].

«Правова дійсність», про яку ідеться вище, занадто широка категорія. Отже, нам залишається з'ясувати зміст тієї частини термінологічної конструкції, яка його звужує. А саме, необхідно охарактеризувати, що означає «адміністративно-правова» спрямованість.

З цього приводу звернемось до значення термінів «адміністрація» і «адміністративний». «Походять вони від латинського слова *administratio*, що в перекладі, дослівно, означає «управління», «діяльність по керівництву чим-небудь». Звідси, адміністративне право, – це самостійна галузь права, яка регулює однорідні суспільні відносини, здебільшого у сфері публічного управління. Під публічним управлінням розуміють організуючу діяльність

органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, яка полягає в забезпеченні виконання законів та інших нормативно-правових актів усіма суб'єктами держави» [2, с. 36].

Узагальнюючи викладене, виникають підстави стверджувати, що «адміністративно-правова система» – це комплексне, цілеспрямовано сформоване утворення, яке може стосуватись адміністративного права в цілому або розглядатись лише як його частина, коли ідеться про забезпечення окремого напрямку робіт, чи унормування вирішення певної суспільної проблеми. Проте, у будь-якому разі, ця «система» забезпечує нормативну, організаційну та ідеологічну основу для належного правового упорядкування певного виду взаємовідносин і створює нормативну базу для роботи державних суб'єктів, які мають підтримувати та здійснювати відповідну діяльність.

Відтак «система адміністративно-правового забезпечення» включає в себе не лише сукупність нормативно-правових актів але й коло визначених державних суб'єктів, які підтримують та забезпечують реальну дію правових вимог, правил і приписів на практиці.

Отже, ми окреслили перелік тих складових, які наразі потребують дослідження (нормативно-правові акти та суб'єкти-учасники, чи виконавці). Але ще раніше ми довели, що означена «система» в нашій державі переживає своє формування. Окремі її елементи вдосконалюються, а деякі взагалі створюються вперше. При цьому виконання загальноновизнаних міжнародних вимог, тобто їх практична реалізація (наповнення системи змістом), залежать від реальних можливостей держави (тобто наявних ресурсів і цілей). Так, транспортування, годування, надання медичної допомоги, розміщення та інші види робіт, які здійснюються під час утримування військовополонених, вимагають витрат. Різні країни мають різні ресурси, відтак цілком природньо виникає певна варіативність у реалізації. Деякі роботи взагалі потребують створення нових державних суб'єктів. Наприклад, як «Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими», про який ми згадували вище. Таким чином, зважаючи на притаманну динамічність, оцінити реальний стан «системи

адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених», спираючись лише на аналіз окресленої нами структури, неможливо. Для цього необхідно щонайменше з'ясувати «сутність» названої «системи». Адже лише її розуміння дасть належний критерій для адекватного оцінювання існуючого стану речей.

З цього приводу зазначимо, що наприклад, Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12.08.1949 року (на якій було перегляду Конвенцію, укладену в Женеві 27.07.1929 року) в статті 3 вимагає: ...поводитись за будь-яких обставин гуманно... [47]. Далі в цій статті Конвенції перераховуються ті дії, які заборонено вчиняти.

Отже, міжнародне право наполягає на дотриманні засад гуманізму та вказує на діяльність, яка є негуманною, наводячи при цьому конкретизований перелік таких дій. Іншими словами, Конвенція констатує певні права особи, які мають залишатись непорушними. При цьому міжнародний правовий акт чітко (в деталях та в повному обсязі) не встановлює й із зрозумілих причин не може встановлювати, як саме має бути побудована відповідна національна «система» його «забезпечення» (якими державними суб'єктами, в яких об'ємах та бюджетах вона має реалізовуватись, на яких особливостях має робитись особливий акцент тощо). Отже, міжнародне право закладає понятійно-ідеологічну основу, але сама побудова «системи» та її «сутність» мають все ж формуватися в національному законодавстві і передусім на рівні закону.

Пошук національних правових норм, які можуть позначати «сутність» відповідної «системи» приводить нас до положень Кримінального кодексу України (КК України), який було прийнято ще 2001 року. Так, Розділ XIX КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» має статтю 434 «Погане поводження з військовополоненими». Прочитуємо її зміст: «Погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких

покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину - караються позбавленням волі на строк до трьох років» [70].

Проте, названий Кодекс передбачає покарання не лише за «неодноразове погане поводження, чи особливу жорстокість». Важливе значення в цьому контексті має також зміст вже згадуваної нами раніше статті 438 КК України. Вона входить до Розділу XX Кодексу «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Цей розділ загалом містить 14 статей.

Стаття 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» стверджує, що: «1. Жорстоке поводження з військовополоненими ... інші порушення законів та звичаїв війни, що *передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України*, а також віддання наказу про вчинення таких дій - караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. 2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі» [70].

Нагадаємо, що Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12.08.1949 року була підписана від імені України 12.12.1949 року і ратифікована Україною 03.07.1954 року. Своєї чинності для України Конвенція набрала 03.01.1955 року. А 08.02.2006 року, вже сучасною незалежною державою Україна, було видано Закон «Про зняття застережень України до Женевських конвенцій «Про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року». Зокрема в Законі зазначено: Україна заявляє про те, що положення до статей 10, 12, 85 Женевської конвенції «Про поводження з військовополоненими» (995_153) ... поширюватимуться на випадки, які можуть виникнути починаючи з дати отримання Депозитарієм повідомлення про зняття застережень України [164].

В контексті наведеної цитати варто звернути увагу на статтю 12 відповідної Конвенції, згідно якої: «військовополонені перебувають у руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. Незалежно

від відповідальності, яку можуть нести окремі особи, держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими» [47].

Таким чином, наша держава беручи на себе відповідальність за гуманне поводження з особами, які знаходяться у її полоні, найпершим же кроком побудови відповідної «системи забезпечення» встановила, що негуманне поводження є кримінальним правопорушенням. Тим самим на національному рівні було закріплено належну ідеологічну основу для подальшої нормативно-правової та структурно-організаційної розбудови. Отже, «сутність» всього «адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» зводиться до побудови «системи», яка має запобігати визначеним кримінальним правопорушенням та гарантувати гуманні умови утримування.

Разом із тим, наведені вище національні правові норми не позбавлені недоліків. Адже самé визначення відповідних кримінальних правопорушень в національному законодавстві недостатньо чітке і вимагає для свого з'ясування обов'язкового звернення до численних положень міжнародного гуманітарного права. Маємо наголосити на тому, що спроби виправити цю недосконалість з різним ступенем успішності здійснюються законотворцями. Вказуючи на це, ми маємо на увазі, наприклад, проекти Законів України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (реєстр № 2689 від 27.12.2019 року; 07.06.2021 року Закон направлено на підпис Президенту України) [142] та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» (реєстр № 7290 від 15.04.2022 року; проєкт включено до порядку денного: 3562-IX від 06.02.2024 року) [143]. Ініціативи вказаних законопроєктів в обох випадках стосуються зокрема й змін щодо розглянутих нами вище статей 434 та 438 КК України.

Разом із тим, на значно більшу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують законодавчі зміни, які вже реалізовані та діють майже від самого початку повномасштабного російського вторгнення. Наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування

питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» від 24.03.2022 року № 2158-IX [141]. Цим нормативно-правовим актом відкориговано й доповнено зміст: Кримінально-виконавчого кодексу України; Закону України «Про попереднє ув'язнення»; Закону України «Про Збройні Сили України»; Закону України «Про оборону України»; Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»; Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»; Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Реалізовані вказаним актом законодавчі зміни зокрема: визначають повноваження центрального органу виконавчої влади (ЦОВВ), що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань утримання військовополонених; уточнюють розподіл повноважень щодо визначення державного підприємства, на яке покладаються функції Національного інформаційного бюро (відповідний суб'єкт має бути створено згідно вимог статті 122 Женевської конвенції «Про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року»); окреслюють повноваження ЦОВВ, що забезпечує формування державної політики з питань тимчасово окупованих територій України, а також прилеглих до них територій; уточнюють компетенцію ЦОВВ, що реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин; корегують обов'язки ЦОВВ у сфері транспорту та надання послуг поштового зв'язку тощо.

Отже, наведені відомості свідчать про те, що розподіл та унормування нових компетенцій ЦОВВ, пов'язаних із їх участю в забезпеченні тримання військовополонених, було одним з перших необхідних кроків здійснених на законодавчому рівні щодо розбудови відповідної «адміністративно-правової системи».

Наступний крок розбудови було здійснено вже на підзаконному рівні Кабінетом Міністрів України (КМУ). Так, Постанова КМУ від 01.04.2022 року № 394 «Про внесення змін до Положення про Міністерство юстиції України» визначає, що Мін'юст є «головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову

політику ... з питань утримання військовополонених...» [152, п. 1 Положення]. А підпункти 95⁻¹⁷, 95⁻¹⁸ пункту 4 названої Постанови покладають на Мін'юст завдання: «утвор(ити) табори для тримання військовополонених та дільниці для тримання військовополонених; створ(ити) умови тримання військовополонених у таборах для тримання військовополонених та дільницях для тримання військовополонених з дотриманням міжнародних зобов'язань України, зокрема у сфері міжнародного гуманітарного права, і вимог національного законодавства» [144].

Після цього КМУ видав ще низку нормативно-правових актів, якими встановив порядки (алгоритми) дій, процедури, нормування, завдання для окремих державних суб'єктів тощо. Прикладами відповідних актів є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» від 05.04.2022 року № 413 [161] та Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період» від 17.06.2022 року № 721 [158]. Названі Постанови зокрема встановлюють завдання для: Міністерства юстиції України; Міністерства закордонних справ України; Міністерства внутрішніх справ України; Міністерства оборони України; Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України; Державної кримінально-виконавчої служби України; Військових адміністрацій. А також визначають деякі особливості комунікацій з питань військовополонених із Службою безпеки України; Національною поліцією України; Прокуратурою; Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України.

Перелічені суб'єкти вочевидь не представляють вичерпний перелік органів, що беруть участь у триманні військовополонених. В цьому контексті варто також звернути особливу увагу на створення специфічних державних суб'єктів, які об'єднують в собі представників більш широкого кола органів влади. Так, наприклад, «Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими», який «є тимчасовим допоміжним органом Кабінету Міністрів України і утворюється з метою сприяння координації діяльності

центральных та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів, правоохоронних органів та громадських об'єднань ... (з питань поводження з) ... військовополоненими ворогами» [170] включає в себе представників 21-го державного суб'єкта (до того ж з різних гілок влади).

Така чисельність представників різноманітних державно-владних органів безперечно свідчить про складність забезпечення тримання військовополонених. Відтак є сенс уточнити, вирішення яких саме питань відноситься до такої діяльності. Для цього скористаємось порівнянням вже названих раніше Конвенції та Порядків визначених КМУ.

Отже, Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12.08.1949 року містить VI частин: Загальні положення; Загальні положення про захист військовополонених; Полон; Закінчення перебування в полоні; Інформаційне бюро й товариства допомоги військовополоненим; Виконання Конвенції.

В свою чергу, частина III Конвенції складається з таких розділів та глав: Розділ I Початок полону; Розділ II Інтернування військовополонених (Глава I «Загальні положення»; Глава II «Приміщення, харчування та одяг військовополонених»; Глава III «Гігієна та медична допомога»; Глава IV «Медичний та духовний персонал, затриманий для надання допомоги військовополоненим»; Глава V «Релігійна, інтелектуальна та фізична діяльність»; Глава VI «Дисципліна»; Глава VII «Військові звання військовополонених»; Глава VIII «Переміщення військовополонених після їхнього прибуття до табору»); Розділ III Праця військовополонених; Розділ IV Кошти військовополонених; Розділ V Зв'язок військовополонених із зовнішнім світом; Розділ VI Відносини між військовополоненими та властями (Глава I «Скарги військовополонених на умови полону»; Глава II «Представники військовополонених»; Глава III «Кримінальні й дисциплінарні санкції»).

Назви частин, розділів та глав дозволяють стверджувати, що автори Конвенції зробили спробу поєднати в її структури: *функціональний підхід* (який

стосується логічного перебігу подій щодо потрапляння особи в полон і аж до закінчення її перебування в полоні); та *гуманітарний підхід* (який стосується перелічення та закріплення прав полонених осіб).

Для порівняння національних правових актів із розглянутим вище документом наведемо побудову Постанови КМУ «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» від 05.04.2022 року № 413. Вона має таку структуру: I. Загальні положення; II. Загальні засади тримання військовополонених; III. Загальні засади створення та функціонування таборів; IV. Організація заходів приймання військовополонених до таборів; IV⁻¹. Забезпечення участі військовополонених у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, судовому розгляді (розділ додано від 07.07.2022 року згідно з Постановою КМУ № 762); V. Харчування військовополонених; VI. Матеріально-побутове забезпечення військовополонених; VII. Медичне забезпечення військовополонених; VIII. Залучення військовополонених до виконання робіт; IX. Релігійна, інтелектуальна та фізична діяльність військовополонених; X. Дисциплінарні стягнення; XI. Кошти військовополонених; XII. Порядок отримання листів, поштових карток та посилок, надання права на телефонні розмови; XIII. Організація поховання, репатріація, госпіталізація в нейтральні країни та звільнення військовополонених; XIV. Особливості функціонування діляниць для тримання військовополонених.

При докладному вивченні Постанови КМУ № 413 від 05.04.2022 року, виникають всі підстави для того аби стверджувати, що і її побудова здійснювалась із поєднанням підходів, використаних у складанні проаналізованої вище Конвенції. В той же час, структури цих документів перекликаються, але не дублюють одна одну. На наш погляд, першість у побудові структури національного нормативно-правового акту все ж віддана підходу функціональності.

Разом із тим, зміст лише однієї наведеної Постанови вочевидь не охоплює усіх функціональних складових забезпечення тримання військовополонених

задекларованих на міжнародному рівні. Так, названа Конвенція в Розділі I Частини III характеризує «початок полону». Натомість Постанова КМУ № 413 починає впорядкування роботи із полоненими одразу із «організації заходів приймання військовополонених до таборів» (розділ IV Постанови). Втім це неспівпадіння не є пропуском або ігноруванням міжнародних норм. Адже зазначена ділянка роботи із військовополоненими врегульована іншим національним нормативно-правовим актом, доречи й виданим іншим державним органом (тим, який і відповідає за реалізацію відповідних дій). Ми маємо на увазі Наказ Міністерства оборони України (МОУ) «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 року № 164, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 року за № 704/30572.

Звернемо увагу на те, що Наказ МОУ № 164 було видано раніше за Постанову КМУ № 413 (дати видання: 23.03.2017 та 05.04.2022 відповідно). При цьому, Наказ МОУ № 164 спрямований на врегулювання більш широкого кола питань ніж виключно робота із військовополоненими. Проте, в цьому документі, як доречи і фактично у всіх інших національних нормативно-правових актах, які торкаються проблематики забезпечення тримання військовополонених, обов'язково підкреслюється вимога додержання встановлених норм міжнародного гуманітарного права та гуманного поводження.

Важливо також те, що цілеспрямоване врегулювання на національному рівні питань тримання військовополонених не лише поступово фактично заповнило прогалини, щодо унормування всіх функціональних етапів робіт із військовополоненими (у відповідності із міжнародними вимогами) але й дещо розширило та конкретизувало їх перелік.

На доказ цього твердження: виступає факт додання до змісту Постанови КМУ № 413 Розділу IV⁻¹ «Забезпечення участі військовополонених у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, судовому розгляді» (про що ми вказували вище); або, наприклад, намагання законотворців сформулювати нормативно-правову основу щодо врегулювання здійснення обміну полоненими.

Доречи з цього питання у 2022 році В. Кузнецов та М. Сийплові зауважують, що: наявні законопроекти з цієї проблематики « (№№ 5672, 5672-1, 7436) мають певні вади та потребують доопрацювання; 3) (на думку названих науковців) на законодавчому рівні повинні бути передбачені дві процедури обміну військовополонених країни-агресора: одна з них повинна стосуватися військовополонених, які не вчиняли воєнних злочинів, інша – військовополонених, які вчиняли воєнні злочини; 4) на підзаконному рівні (нормативні акти Президента України, постанови КМУ тощо) можлива лише деталізація таких процедур; 5) обмін військовополонених, які вчиняли воєнні злочини можливий лише після рішення судових органів за встановленою процедурою» [74, с. 188] (наведені висновки та рекомендації науковців ми наразі вважаємо дискусійними). Проте, в 2023 році О. Тубелець, головний консультант Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України, також виступає із критикою деяких започаткованих в цьому напрямку законотворчих ініціатив [205].

Втім впевнено можна констатувати, що на сьогоднішній день система правового забезпечення тримання військовополонених доволі об'ємна і охоплює широке коло питань. Вона не обмежується наведеними вище нормативно-правовими актами та й взагалі виходить за межі адміністративної галузі права. Враховуючи викладене, виникають підстави стверджувати, що дотримуючись гуманістичних засад, національне законодавство вірогідно детальніше за міжнародні правові норми врегульовує питання тримання військовополонених, виходячи при цьому із функціональних задач, які необхідно вирішувати в практичній діяльності. Водночас із тим деякі дослідники все ж звертають увагу на неповну відповідність національної практики нормативного регулювання загальноновстановленим міжнародним нормам.

Наприклад, О. Мицька вказує на певні невідповідності посилаючись при цьому на напрацювання І Яковець [85, с. 114-115]. Остання наприкінці березня 2022 року з цього приводу наголошує що: незважаючи на те, що Конвенція безпосередньо не вказує орган, на який держава має покласти обов'язки щодо

утримання військовополонених, у ст. 39 цього документу передбачається, що «Кожен табір військовополонених буде поставлений під безпосереднє управління відповідального офіцера, що належить до регулярних збройних сил Держави, що тримає в полоні», але Державна кримінально-виконавча служба України не належить до регулярних збройних сил, і зараз відповідне законодавство не передбачає наділення її функціями утримання військовополонених та, тим паче, надання їм медичної допомоги. І це слід враховувати при прийнятті відповідних норм» [227].

Ми маємо погодитись із тим, що офіцери Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС) дійсно мають спеціальні звання внутрішньої служби і не є, ані службовцями, ані посадовими особами збройних сил України. Проте, враховуючи той факт, що Конвенція була прийнята задовго до формування ДКВС, а пенітенціарні служби деяких держав взагалі реалізують діяльність на приватній основі, в нас немає впевненості, що автори Конвенції мали на увазі саме таку формальну вимогу щодо визначення «відповідального офіцера». Отже, додержання цієї вимоги Конвенції залишається такою, що може дискутуватися, хоча ми і не вбачаємо в існуючій ситуації порушення міжнародних вимог.

Окремо варто також вказати на те, що виходячи з характеристик ворога, в сьогоденних умовах не всі положення Конвенції виглядають реалістичними. Наприклад, стаття 21 Конвенції зазначає, що: «одразу після початку бойових дій кожна сторона конфлікту повинна повідомити супротивній стороні закони та правила, які дозволяють або забороняють її громадянам давати згоду на звільнення під слово честі або зобов'язання» [47]. Ця шляхетна лицарська норма втрачає всякий сенс у відношенні до російського агресора, який в «найкращих» традиціях Радянського Союзу безсоромно спотворює будь-які факти та клятви. Як відомо, Союз ніколи нікого не загарбував, а лише «звільняв». Так, і сучасні російські загарбники грубо порушивши: положення «Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», обіцянки «поважати незалежність і суверенітет та існуючі

кордони України ... (й запевнення), що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України» [146], пояснюють свої дії цілями «превентивної самооборони». При цьому, чомусь здійснюючи цю «самооборону» на міжнародно визнаних землях України. Наведений приклад яскраво демонструє, чому жодна із сторін навіть і не замислювалася про реалізацію зацитованого положення Конвенції.

Разом із тим, норми Конвенції, залишають поза увагою окремі цілком імовірні варіанти подій, які також потребують відповідного правового врегулювання. Для пояснення наведемо відомий приклад операції Головного управління розвідки Міністерства оборони України (ГУР МОУ) «Синиця».

Внаслідок цієї операції наша держава отримала російський гелікоптер Мі-8 (який перегнав до України російський пілот М. Кузьмінов) та технологічне обладнання на його борту. На прес-конференції, що відбулась невдовзі після проведення операції, М. Кузьмінов заявив, що «ухвалив рішення не брати участь у злочинній війні проти України ще в грудні 2022 року. (Представники ГУР МОУ також повідомили, що) зараз Максим (Кузьмінов) вільна людина у вільній країні. Він розмірковує про намір долучитися до Сил Оборони України і далі протидіяти російській агресії» [187]. Як наразі відомо Максим, нажаль, вибрав інший шлях.

Проте, в межах реалізації операції «Синиця» пілот діяв по домовленості із ГУР МОУ, відтак після потрапляння в Україну він не набув статусу військовополоненого, хоча і був військовослужбовцем країни агресорки. Наведений приклад цікавий передусім як добре відомий, резонансний факт переходу з боку агресора на бік України. Разом із тим, існує багато інших осіб, які з різних причин приймають для себе таке саме рішення і діють автономно та без попередніх контактів із представниками України (їх чисельність безумовно згодом буде оцінена воєнними істориками).

На підтвердження цього твердження, звернемо увагу на повідомлення того ж ГУР МОУ від 23.04.2022 року – «Окупанти розпочали примусову мобілізацію, в тому числі медиків, на захоплених територіях Херсонської, Запорізької та

Харківської областей ... Ці заходи проводяться незважаючи на переважно проукраїнську налаштованість населення областей та загальну мотивацію чинити опір російським загарбникам» [106].

Відома також російська практика «добровільно»-примусової заміни нашим громадянам українських паспортів на російські. Після цього уникнути ворожої мобілізації взагалі наряд чи можливо. Отже, навіть тих, хто цього всіляко уникає, змушують воювати на боці окупанта. Рецепт для цього відомий з Другої світової війни – «загороджувальні загони».

В такому випадку, навіть якщо нашому громадянину вдасться подолати лінію бойового зіткнення та перейти до позицій ЗСУ неушкодженим, така особа все одно передусім потрапить у військовий полон. Унормування ж подальшого звільнення такої особи з полону на сьогоднішній день з юридичної точки зору виглядає непрозорим, а алгоритм подальших дій щонайменше недостатньо врегульованим. Конвенція нічого не каже про такі випадки.

Ще більш ускладненим буде правовий механізм реалізації ініціативи такої особи щодо приєднання до лав ЗСУ. Нагадаємо, що стаття 130 Конвенції визначає серйозним порушенням «примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави» [47]. Але ж така особа за всіма ознаками є російським військовим. І якщо, в разі доведення українського громадянства, таку особу можна вважати жертвою воєнного злочину і відповідно відновити її право захищати Україну, то в випадку коли ідеться про справжнього російського громадянина, юридично коректний механізм його долучення скажімо до РДК (Русский добровольческий Корпус) або до іншого подібного підрозділу з метою боротьби із злочинною російською владою та тоталітарним устроєм держави, буде вкрай ускладненим. Адже Конвенція: по-перше, взагалі не передбачає такого варіанту звільнення із військового полону; а по-друге, немає належних, надійних і прозорих засобів доведення відсутності факту примушування. Отже, такі факти завжди можуть бути використані агресором на політичній світовій арені проти України. Крім того, не до кінця зрозуміло, які державні органи повинні реалізовувати належні в таких випадках заходи, які

мають готувати юридичне оформлення такого рішення, які будуть його ухвалювати тощо.

Дослідження особливостей нормативно-правового регулювання взаємовідносин пов'язаних з триманням ворожих військовополонених в Україні дозволяє дійти таких висновків щодо сутності забезпечення означеної системи, її розвитку та сучасного стану.

Система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні представляє з себе – цілісне й упорядковане, спеціалізоване організаційно-правове утворення, призначене гарантувати нормативну, організаційну та ідеологічну складові, які необхідні для правового впорядкування і здійснення практичної управлінської діяльності, спрямованої на утримання захоплених представників іншої сторони військового конфлікту поза боєм, із дотриманням при цьому положень міжнародного гуманітарного права і засад гуманізму.

Система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених характеризується динамічністю розвитку, найбільш активний етап якого відбувся в Україні після початку повномасштабного російського військового вторгнення. Розбудова системи витікає з поєднання двох аспектів, які визначають її сутність та розвиток. А саме, із засад гуманізму передусім сформованих та закріплених в міжнародних правових договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та вирішення функціональних задач практичної спрямованості. В національному адміністративному праві означена система знайшла своє закріплення на рівні законів та сукупності підзаконних нормативно-правових актів. Тримання військовополонених для належної практичної реалізації також потребувало злагодженої діяльності численної кількості державних органів, а подекуди й створення нових суб'єктів, компетенція яких наразі визначна в законодавстві. Головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику з питань утримання військовополонених наразі є Міністерство юстиції України, діяльність якого спрямовується і координується

вищим органом у системі органів виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України.

Якщо розглядати систему правового забезпечення тримання військовополонених як таку, що складається з двох великих частин (міжнародного гуманітарного права, яке закладає ідеологічну основу, й національного законодавства, яке здебільшого врегульовує практичну діяльність), то обидві структурні складові, на наш погляд, не позбавлені недоліків. А саме:

- міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни агресорки) втрачають свій практичний сенс. Наприклад, можливість надання згоди на звільнення військовополоненого під слово честі або зобов'язання. Крім того, міжнародне гуманітарне право не враховує все різноманіття можливих типових ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь. Наприклад, в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону;

- слабкою стороною сукупності національних правових норм, на наш погляд, є деяке термінологічне різноманіття і неузгодежність. Наприклад, одночасне використання в різних нормативно-правових актах понять «захоплення, взяття в полон, тримання, утримування тощо). Крім того, національна правова система характеризується врегулюванням окремих функціональних завдань, щодо роботи із військовополоненими, викладеним в різних нормативно-правових актах, виданих різними державно-владними суб'єктами, що не спрощує систему в цілому. Ще одна особливість національної системи правового врегулювання тримання полонених полягає в тому, що вона все ще продовжує розвиватися. Наприклад, у подальшому варто очікувати нормотворчих напрацювань з проблем обміну та звільнення військовополонених, а також їх відповідальності за воєнні правопорушення і злочини.

1.3. Міжнародний досвід адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених

Спираючись на попередні частини нашого дослідження, ми трактуємо «забезпечення тримання військовополонених» передусім як належним чином юридично *врегульовану практичну діяльність*, що здійснюється державою (її органами та посадовими особами) на всіх етапах роботи із полоненими: від моменту їх потрапляння в військовий полон, до звільнення з нього.

З цього тлумачення витікає, що відповідне забезпечення характеризується наявністю як адміністративної нормотворчої складової, так і показниками належно виконаних (тобто практично реалізованих) заходів. Втім для адекватної оцінки якості втілення кожного з перелічених елементів необхідно мати певний надійний критерій. Насправді, ми вважаємо, що таких критеріїв існує далеко не один, а принаймні декілька. Серед них не останнє за значенням місце посідає набутий «міжнародний досвід», тобто задекларовані прагнення, результати та реальні досягнення різноманітних держав у аналогічній сфері діяльності. Отже, саме «міжнародний досвід» дозволяє порівнювати перебіг справ в Україні із здобутками світу.

Разом із тим, «міжнародний досвід», як історичне явище, із зрозумілих причин має низку специфічних особливостей, які не дозволяють сприймати його виключно в якості зразка для наслідування. «Міжнародний досвід» скоріше є набором фактів, вивчення яких безперечно необхідне і корисне, але тільки за умови критичного ставлення до зафіксованих подій. Отже, напрацювання й практики інших держав світу потребують розважливого ставлення. Адже вони є не лише критерієм але й певною історичною довідкою, щодо тих подій, що вже відбулися та їх наслідків.

Підкреслимо, що деякі факти й тенденції поведіння з військовополоненими (не лише з далекого минулого, але й ті що мають місце в сьогоденні) шокуючо-нелюдські. В таких випадках вони засвідчують не позитивні напрацювання, а глибину порушення певної правової системи.

Наприклад, 28.07.2022 року «в Мережі опублікували запис, на якому видно, як окупант відрізав геніталії канцелярським ножом полоненому у формі української армії. Пізніше стало відомо, що воїна (після цього) застрелили і тягли по землі, прив'язавши до ніг мотузки. В Офісі генпрокурора повідомили про відкриття справи за фактом порушення законів і звичаїв війни – ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України (КК України). А в моніторинговій місії ООН з прав людини в Україні заявили, що шоковані відеозаписом з тортурами. (Згодом) рашиста ідентифікували розслідувачі The Insider та Bellingcat.» [193]. Або: 11.04.2023 року в «телеграм-каналах почало ширитися відео вбивства, ймовірно, українського військового російським бійцем. На надзвичайно жорстоких кадрах зафільмоване відрізання голови ще живому полоненому ... Подію прокоментував президент Володимир Зеленський. У своєму короткому відеозверненні він заявив, що цей жорстокий злочин світові лідери не можуть залишити без реакції. За його словами, це не окремий випадок, а стала практика для військ РФ» [234]. Ми погоджуємось із такою оцінкою і вважаємо, що подібні дії були б неможливі, як би вони не толерувались «правовою» системою російської «держави».

Враховуючи викладене, в рамках нашого дослідження не має жодного сенсу вивчати весь існуючий досвід різних країн світу (адже наша робота не історична і не має на меті зафіксувати особливості минулого чи сьогодення). Нам варто зосередитись виключно на тих фактах і явищах, що допоможуть організувати забезпечення тримання ворожих військовополонених в Україні із належним рівнем поваги до засад гуманізму та додержання вимог міжнародного гуманітарного права. Отже, найперше, що нам потрібно зробити – це охарактеризувати існуючий «міжнародний досвід» та окреслити ті його частини, які можуть стати в нагоді для нашої держави.

З цього приводу зауважимо, що раніше ми вже звертали увагу на те, що право Женеви та Гааги формувалося ще на рубежі ІХХ – ХХ століть. А певна його кодифікація відбулася ще до Першої та Другої світових війн. Також ми раніше торкалися розгляду деяких проблем унормування поведінки із

військовополоненими, закріпленими в міжнародному праві (МП), міжнародному праві прав людини (МППЛ) та міжнародному гуманітарному праві (МГП). Розглянуті нами особливості доводять, що МГП є основою розбудови національної правової системи, спрямованої на забезпечення тримання військовополонених. При цьому ми навіть виявили певні особливості міжнародних норм, які ускладнюють формування відповідної національної правової бази. Тож, наразі ми можемо аргументовано констатувати, що «правотворчий міжнародний досвід» і напрацювання виступають у якості джерела національного правового унормування тримання військовополонених.

Проте, неварто забувати, що нормотворча складова є лише одним із елементів забезпечення належного тримання військовополонених. Іншим елементом виступає сукупність адміністративних дій та правозастосування, які й забезпечують реальні показники тримання військовополонених. Відтак у нашому дослідженні ми не можемо обійти проблематику щодо напрацьованої міжнародної практики з цього напряму діяльності. Простіше кажучи, ми маємо поставити питання: яких позитивних практичних результатів досягли інші держави в виконанні вимог міжнародного гуманітарного права щодо забезпечення належного тримання військовополонених?

З цього приводу варто звернути увагу на відомості, поширені як у фахових дослідженнях, так і навіть просто в інформаційних довідкових матеріалах. А саме, на той факт, що: за період Другої світової війни загальне число полонених, захоплених усіма державами-учасниками світового конфлікту, сягнуло 35 млн. чоловік, багато з них у полоні й загинули [26; 39, с. 99].

Отже, більшість країн світу мають певний досвід забезпечення тримання військовополонених. І цей досвід чималий. Проте, пам'ятаючи про жахіття Другої світової війни, навряд чи означений досвід можна назвати цілком успішним (тобто позитивним, чи прогресивним). І це при тому, що багато відповідних нормативно-правових засад на той час вже були сформовані. Викладене вкотре демонструє різницю між задекларованими правилами і реальністю.

Разом із тим, наукова література містить деякі дослідження присвячені проблематиці військового полону й зокрема адміністративно-правовим аспектам його забезпечення. Наприклад, докторська дисертація О. Потильчака «Радянські режимні установи для військовополонених та інтернованих в УРСР (1939-1954 рр.): організація, дислокація, структура» (Київ; 2005 рік). Низку статей цього ж автора, як то: «Нормативне регулювання праці військовополонених в СРСР у роки Другої світової війни: історичний аспект», «Реорганізація стаціонарних таборів для військовополонених в УРСР (1946-1950 рр.)»; дослідницькі роботи інших авторів. Проте, ці дослідження виконані передусім в галузі історичних, а не правових наук. Та навіть якщо б відповідна тематика була більш поширена серед науковців-адміністративістів, варто згадати, що Друга світова війна в цілому закінчилася в 1945 році, тобто більше 75-ти років тому. Тож, навіть правницькі дослідження подій, які відбувались в той час, станом на сьогодні несуть скоріш історичну цінність.

Отже, нам варт шукати відомості про більш новітній «міжнародний досвід» адміністративно-правового забезпечення утримування військовополонених. Зважаючи при цьому на умову, що корисними для нас будуть саме прогресивні напрацювання. Тобто, перш за все – практики розвинутих високоцивілізованих країн, здобутки яких відповідають засадам міжнародного гуманітарного права. Адже лише такі держави справді здатні не тільки декларувати але й дотримуватись вимог МГП.

До означеного кола держав вочевидь передусім належать країни *сучасного* Європейського Союзу (ЄС). Підкреслимо, що сам Європейський Союз був заснований згідно із так званим Маастрихтським договором (англійською Maastricht Treaty) – угода про утворення ЄС. Договір було підписано 7 лютого 1992 року в місті Маастрихт (Нідерланди). Угода набула чинності (після ратифікації 12-ма країнами-членами) 1 листопада 1993 року [81]. Наразі до ЄС належать 27 країн Європи й деякі підконтрольні їм території, що знаходяться поза європейським континентом (як то: Французька Гвіана або Мелілья) [31]. Щоправда, офіційні джерела самого ЄС схильні (і небезпідставно) розглядати

власну історію як більш тривалу. Наприклад: починаючи з Європейського об'єднання вугілля та сталі, заснованого в 1951 році; Римських договір заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) в 1957 році тощо [237]. Проте, в будь-якому разі, на територіях сучасних держав-членів ЄС останнім часом війни не відбувались. Тож, про який прогресивний міжнародний досвід може йтись, звідки йому взятись?

Втім якщо розглядати Європу не як співдружність держав, а як континент, то знайти приклади більш сучасних військових конфліктів цілком можливо. Наприклад, понад 30 років тому в Боснії і Герцеговині почався «найкривавіший (на той час) конфлікт у Європі з часів Другої світової війни. Із 1992 по 1995 рік майже 100 тисяч осіб були вбиті під час Боснійської війни, що спалахнула після розвалу Югославії. Кровопрлиття закінчилося, коли воюючі сторони підписали Дейтонські мирні угоди» [175]. Не вдаючись у аналіз причин та перебігу воєнних подій, зауважимо, що переговори про підписання йшли в період «1–21 листопада 1995 року в Дейтоні на авіабазі Райт-Паттерсон (США)» [11, с. 38], а підписані були «14 грудня 1995 року, в Парижі (Франція)» [116]. Отже, навіть лише із цих відомостей стає зрозумілим, що провідні держави світу не могли ігнорувати воєнні події. Відтак виникають підстави говорити про набуття прогресивними країнами світу певного «міжнародного досвіду», зокрема й щодо впливу на проблематику військового полону.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що світова спільнота, навіть не будучи безпосереднім учасником війн та збройних конфліктів, накопичує під час їх перебігу певний досвід, необхідний для розвитку міжнародного гуманітарного права. Вивчаючи цей досвід в контексті адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених нам варто розглянути його в двох аспектах – нормотворчому та адміністративно-управлінському. І в обох цих випадках видається доцільним зосередитись на напрямах зусиль демократичних міжнародних суб'єктів, способах їх взаємодії і впливу.

Оскільки внаслідок повномасштабного російського військового вторгнення проблематика тримання військовополонених набула в Україні суто практичного значення, то останнім часом зросла і кількість досліджень означеної тематики. Більшість таких робіт, вивчаючи сьогоденні реалії, в тій, чи іншій мірі, зачіпають й питання відповідного «міжнародного досвіду». Корисні напрацювання містять дослідження, наприклад, таких науковців як: О. Бандурка, В. Батиргарєєва, О. Батюк, Є. Бараш, В. Василевич, П. Гарасим, Ю. Гелемей, А. Гладун, Б. Головін, Т. Дацюк, О. Джафарова, О. Джу́жа, І. Жаровська, С. Загорюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, І. Копатун, В. Конопельський, М. Кравцова, О. Мартиненко, В. Меркулова, Н. Оніщенко, Н. Охотнікова, О. Пащенко, М. Пузирьов, А. Савченко, М. Тараненко, І. Чекмарьова, С. Шатрава, Я. Шевчук, О. Ярмиш.

Також особливого згадування потребують такі найбільш нові фахові матеріали як: *наукова стаття* – «Міжнародні стандарти захисту та дотримання прав військовополонених» (М. Кравцова, Т. Дацюк; 2023 рік); *наукова стаття* – «Правове регулювання статусу військовополонених відповідно до норм міжнародного гуманітарного права: історична та сучасна ретроспектива» (І. Жаровська, Я. Шевчук; 2023 рік); *матеріали круглого столу* – «Проблеми ефективності міжнародно-правового регулювання прав військовополонених»: (м. Харків, 23 червня 2023 рік); *наукова стаття* – «Історичний генезис визначення правового статусу військовополонених нормами міжнародного гуманітарного права» (М. Тараненко; 2024 рік) та інші.

Розглядаючи сучасний стан реалізації міжнародного гуманітарного права в Україні під час забезпечення тримання військовополонених неможна обійти стороною й розгляд сучасних подій, реалізованих в цьому напрямі діяльності. Наприклад, таких як експертне обговорення на тему «Тримання і поводження з військовополоненими в Україні: виклики, проблеми та кращі практики», що відбулося 21.12.2023 року. «Організаторами дискусії виступили Українська Гельсінська спілка з прав людини разом із Департаментом із питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України за підтримки програми

USAID "Права людини в дії"». До участі в заході були залучені представники державних органів, громадських організацій, міжнародні партнери. В обговоренні взяли участь; «Заступниця міністра юстиції О. Висоцька, Виконавчий директор УГСПЛ (Українська Гельсінська спілка з прав людини) О. Павліченко, Секретар Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими А. Юсов, Начальник Департаменту з питань виконання кримінальних покарань С. Гречанюк, Голова Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Д. Белль, Голова делегації Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні Ю. Еглін, Заступниця директора ДП «Український національний центр розбудови миру» (НІБ) В. Зозуля» та інші [130].

Під час дискусії було оприлюднено деякі статистичні факти. Так, Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими повідомив що в період з квітня 2022 по грудень 2023 року до військовополонених, які утримуються в Україні, було забезпечено доступ представникам засобів масової інформації з близько 20 країн світу. В ході візитів співробітники ЗМІ змогли на власні очі роздивитися та оцінити, чи дотримуються в Україні стандарти тримання військовополонених. Крім того, в Україну було здійснено понад 800 візитів представників різноманітних міжнародних структур. Ця цифра насправді чимала. Адже така кількість візитів свідчить про те, що майже весь час після початку повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україні щоденно відбувалося більше ніж одне відвідування військовополонених представниками якоїсь з міжнародних організацій.

На момент проведення експертного обговорення: «Міжнародний Комітет Червоного Хреста провів 478 візитів; Моніторингова місія ООН – 344 візити; Європейський комітет із запобігання катуванням – 14 візитів; Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні – 2 візити; Неурядова організація «Freedom House» – 1 візит; і навіть Делегація BRICS провела 1 візит» [130]. Щодо останньої, то варто нагадати, що BRICS – це «Brazil, Russia, India, China, South Africa — Бразилія, Росія, Індія, КНР, ПАР» [28]. Зважаючи на перелічений склад, це об'єднання навряд чи можна

вважати в цілому дружнім до України. А враховуючи у ньому російську та китайську присутність, ця організація безумовно не є взірцем демократії.

Усі наведені цифри переконливо свідчать про відкритість та прозорість дій України щодо поводження із військовополоненими. При цьому, міжнародними організаціями не було виявлено фактів катувань. А зафіксовані порушення (за весь період їх було 31) ретельно документувались, їх зміст доводився до відповідальних осіб належних державних суб'єктів, після чого негайно починалася робота над усуненням і профілактикою виявлених невідповідностей. В ході опитувань, проведених міжнародними організаціями, було визначено, що біля 80% усіх військовополонених, які були опитані, помічають покращення, щодо забезпечення їх утримування, і задоволені створеними для них умовами перебування.

Крім того, під час згаданого нами експертного заходу було презентовано спеціалізований навчальний посібник для працівників Державної кримінально-виконавчої служби України – «Міжнародне гуманітарне право». Наразі останній активно використовується для розробки навчальних занять із різним категоріями працівників національної системи виконання покарань. Із слів діячів, присутніх на заході, інші країни здебільшого не можуть похвалитися наявністю таких освітньо-практичних напрацювань.

Резюмуючи все викладене, маємо констатувати, що в Україні безпосередньо зараз відбувається активна робота з ретельного опрацювання вимог міжнародного гуманітарного права щодо забезпечення тримання ворожих військовополонених. Відповідна діяльність здійснюється завдяки вибудовуванню та підтримуванню прозорої й відкритої системи спілкування з міжнародними організаціями і представниками. Саме під час такої взаємодії і відбувається передача прогресивного «міжнародного досвіду» й закладається основа для нових напрацювань. Отже, можна впевнено стверджувати, що Україні не лише переймає міжнародний досвід але й певним чином створює його своїми власними діями. Ця особливість і обґрунтовує актуальність вивчення проблематики нашого дослідження.

Мета цієї частини нашого дослідження передбачає виявлення особливостей опанування Україною «міжнародного досвіду» адміністративно-правового забезпечення тримання ворожих військовополонених в нашій державі. *Предметом* вивчення є формування та розповсюдження «міжнародного досвіду» адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.

Дослідження вимагає виконання таких завдань: виявити особливості формування прогресивного міжнародного нормотворчого досвіду з адміністративно-правового унормування тримання військовополонених; охарактеризувати суб'єктів розповсюдження прогресивних міжнародних практик з тримання військовополонених і способи їх діяльності; узагальнити зібрані відомості та зробити висновки щодо особливостей формування і розповсюдження міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.

Одразу підкреслимо, що саме історичні витoki формування підходів до унормування захисту прав військовополонених та гідного утримування їх у військовому полоні неодноразово обирались науковцями для дослідження. На сьогоднішній день походження міжнародного права, як і міжнародного гуманітарного права (що закладають основу унормування тримання військовополонених), великою кількістю вчених пов'язується із феноменом «міжнародно-правових звичаїв».

Роль та значення «правових звичаїв» розглядалась багатьма науковцями в рамках так званої «історичної школи права». Остання виникла в Німеччині в кінці XVIII століття – та першій половині XIX століття (переважно). Поява «історичної школи» завдячує своїм виникненням бажанню вчених знайти відповідь на питання: як виникає право?

«Основоположником ... історичної школи права є Густав Гуго (1768-1844) – професор Геттінгенського університету. Найвизначнішими представниками цієї школи були також німецькі юристи Фрідріх Карл фон Савіньї (1779- 1861) і Георг Фрідріх Пухта (1798-1866)» [132, с. 3].

Сьогодні можна стверджувати, що: «історична школа права відіграла вагомую роль у розвитку права. Вона являла собою теоретичне спрямування, що пояснює процес утворення права як стихійний, спонтанний, історично незалежний від законодавчої діяльності держави. (Згідно зазначеного вчення) розвиток права полягав у тому, що народний дух поступово виявляє норми, які об'єктивно містяться в праві. Тому право існує не у вигляді формальних прав, а в вигляді живого уявлення правових інститутів у їх органічному взаємозв'язку... Історична школа права стверджувала, що закон – це *форма соціального звичаю*, економічних потреб, релігійних принципів і відносин людей із суспільством» [59, с. 18].

Досліджуючи джерела сучасного права, наприклад, І. Борщевський робить висновок, «що *багато звичаїв знайшли своє закріплення в правових нормах ... але їхня роль значно вужча, ніж та, що відіграють інші джерела права, такі як нормативно-правові акти, і за юридичною силою звичаї поступаються останнім та можуть застосовуватися, якщо вони не суперечать законодавству, договору, моральним засадам суспільства. Але звичаї продовжують відігравати певну роль у регулюванні суспільних відносин ...*, про що свідчить той факт, що багато звичаїв знайшли своє закріплення в правових нормах. (Наразі, це дає) підстави вважати звичай одним із джерел сучасного права...» [14].

Зазначені погляди доволі поширені в науковому товаристві і ми, в свою чергу, також їх поділяємо. Проте, зважаючи на існування різних культур, а від так і наявність відмінних звичаїв у різних країнах світу, постає питання про межі застосування означеного підходу в міжнародному праві. Іншими словами: у випадку, якщо звичаї (зокрема ті, що стосуються поводження із військовополоненими) нецивілізовані, то чи повинні вони сприйматись іншою культурою як правові? І навпаки: чи здатні нерозвинуті держави сприймати правові звичаї цивілізованого світу як юридичнозначущі норми і вимоги?

В своєму дисертаційному дослідженні «Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених» М. Грушко переконливо доводить, що підґрунтя сучасного МГП складають саме міжнародні правові

звичаї, які знайшли своє закріплення в відповідних угодах, договорах і конвенціях. Проте дослідниця вочевидь також задалася зазначеним вище питанням. І з цього приводу вчена наголошує: «характеризуючи значення звичаєвої норми для регулювання питань військовополонених, можна виокремити такий «недолік» конвенційних норм МГП: ці норми, в принципі, діють лише між державами-учасниками конвенцій. Хоча деякі вчені, зокрема німецький юрист Г. Арке писав, що норми саме гуманітарних конвенцій «дійсні й для тих держав, які не є їх учасниками» [233, с. 50]. Ще І. Арцибасов говорив про певну «неповноцінність» конвенційних норм права (1989 рік – «Збройний конфлікт: право, політика і дипломатія»). Інша річ – звичаєва норма. Якщо вона отримала загальне визнання, як це було з нормами МГП, зокрема, з ЖК III (Женевською конвенцією), то вона є обов'язковою й для держав, що не є членами тих або інших угод. Норми звичаєвого права стають у пригоді, коли виникає потреба визначити правила, прийнятні стосовно збройних сил, що діють під егідою організації, які формально не є учасниками договорів з МГП, наприклад ООН. (Дослідниця наголошує, що таким чином), вчені висловлювали з цього приводу найрізноманітніші, досить часто протилежні думки [178, с. 212; 249, с. 212]» [39, с. 110-111].

Із наведеного можна зробити висновок, що поняття «конвенційних норм» МГП не є тотожним або ідентичним до поняття «звичаєва норма». Проте, ці категорії певним чином безсумнівно пов'язані між собою. Втім «конвенція» за своєю природою є своєрідним договором або угодою. І як така, вона має бути формалізованою, тобто викладеною і належним чином закріпленою в вигляді правового акту. Натомість вимоги звичаєвого права є неписаними.

Аби більш докладно розглянути відповідні співвідношення, а головне – визначити особливості їх формування і застосування відповідних норм / звичаїв, звернемось до історичних відомостей. В цьому контексті наголосимо, що наприклад, «підготовка до конференції в Женеві (1949 року) йшла упродовж кількох років і головні зусилля в цьому доклала неурядова міжнародна організація – Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Женевські

конвенції про захист жертв війни не виникли на порожньому, з точки зору права, місці. Їм передували міжнародні договори, укладені у 1864, 1906, 1929 роках з нормами про гуманне ставлення під час війни; ідеї та ідеали швейцарського підприємця, громадського діяча XIX століття Жан Анрі Дюнан» [174].

На теперішній час «звичаєві норми МГП (вже достатньо) систематизовані Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) в документі під назвою «Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права». (При цьому, вони) лише систематизовані, сам (запропонований МКЧХ) документ не є джерелом міжнародного права. Вони (норми) не викладені у письмових нормативних джерелах, а тому не потребують формального приєднання конкретної держави» [86, с. 25].

Історія систематизації така: «у 1996 році Міжнародний комітет Червоного Хреста за участі низки відомих експертів розпочав важливе дослідження: вивчення практики держав у сфері міжнародного гуманітарного права з метою виявлення тих норм, які набули характеру звичаєвих. У 2005 році дослідження було завершено виданням об'ємного двотомника: в першому (томі) наданий перелік норм та коментарі до них (понад 800 сторінок), в другому – практика держав (близько 4 400 сторінок)» [245, с. 7].

Дослідження проводилось Міжнародним комітетом Червоного Хреста «на окремий запит держав, які звернулися за допомогою до МКЧХ у спробі виявити неписані норми звичаєвого гуманітарного права. Пізніше 26-та Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця ... офіційно доручила МКЧХ підготувати звіт про звичаєві норми міжнародного гуманітарного права. (Це поклало початок майже 10 рокам) досліджень і консультацій, проведених у рамках цього мандату. Дослідження мало охопити практику держав у всьому світі ... для цього 47-ми національним доповідачам було доручено вивчити національні практики і ще 6-ти міжнародним доповідачам доручено дослідити міжнародні практики. ... Оцінку результатів проводили автори дослідження – Жан-Марі Хенкертс і Луїза Досвальд-Бек ... МКЧХ вважає, що дослідження

стало точною фотографією поточного стану звичаєвого гуманітарного права (на той час)» [242].

У листопаді 2005 року Ф. Буньйон, презентуючи отримані напрацювання, зазначив: «маючи понад 5 000 сторінок, можна легко сказати, що дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права, нещодавно опубліковане Міжнародним комітетом Червоного Хреста та Cambridge University Press, ефективно захищає себе від ризику бути прочитаним... (Далі доповідач, вже без жартів, наголосив на тому, що) незважаючи на те, що МГП зараз значною мірою кодифіковане, не слід забувати про актуальність звичаїв. Щодо цього можна назвати дві основні причини: По-перше, кодифікація часто означає узгодження мінімального спільного знаменника, тому *фактичний зміст договірних норм не покриває належним чином усі потреби захисту*, які породжуються збройними конфліктами; це особливо стосується договірних норм, які застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів. По-друге, хоча сьогодні всі держави зобов'язані дотримуватися Женевських конвенцій 1949 року, це ще не стосується інших договорів, починаючи з Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1977 року. Хоча договори, як правило, створюють зобов'язання лише для держав, які до них приєдналися, *звичай, за визначенням, застосовується до всіх держав.*» [240]

Наразі офіційний сайт Омбудсмана України повідомляє такі відомості щодо Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та їх співвідношення із звичаєвими нормами: «існує чотири самостійних міжнародних договори: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі; *Женевська конвенція про поводження з військовополоненими*; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. Ухвалення конвенцій відбулося 12 серпня 1949-го в Женеві (Швейцарія) на Дипломатичній конференції за участі представників понад 60 держав світу. Сьогодні у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. *приймають участь усі держави світу*, а самі Конвенції з

Додатковими протоколами до них є *фундаментом міжнародного гуманітарного права*. Заперечення, ігнорування фундаментальних норм, проголошених у цих конвенціях, ставить державу поза межею цивілізованого співтовариства, а дії індивіда кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду» [113].

Ще одним прикладом офіційної позиції щодо співвідношення конвенційних та звичаєвих норм є положення статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Зокрема в частині першій цієї статті зазначено: «1. Суд, функція якого полягає у вирішенні спорів, переданих на його розгляд, відповідно до міжнародного права, застосовує: а. міжнародні конвенції, як загальні, так і часткові, що встановлюють правила, прямо визнані державами-учасниками; б. *міжнародний звичай, як доказ загальної практики, прийнятої як закон*; с. загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; d. відповідно до положень статті 59, судові рішення та вчення найбільш висококваліфікованих публіцистів різних націй, як допоміжні засоби для визначення норм права» [246].

Всі наведені нами визначення, з одного боку, свідчать про те, що буває доволі непросто відрізнити звичаєву правову норму від так званої конвенційної (інакше не було б жодного сенсу ініціювати дослідження проведене МКЧХ). А з іншого боку, доводять прирівнювання певних загально визнаних звичаєвих норм до правових норм, що були належним чином формалізовані та закріплені в міжнародному праві. Отже, наведені вище цитати навряд чи остаточно ставлять крапку в дискусії щодо кола поширення міжнародних звичаєвих та конвенційних правових норм МГП, але чітко і однозначно висловлюють певну фахову офіційну позицію (яку ми цілком поділяємо).

Втім в контексті проблеми дотримання Женевських конвенцій, варто згадати красномовний факт щодо ворожого російського загарбника (який наводить Вільна енциклопедія) [29]. Зокрема вона повідомляє про Указ російського «президента» (виданий від 16.10.2019 року № 494) щодо відмови від ратифікації Протоколу I до Женевських конвенцій [247]. Попре різні можливі

юридичні обґрунтування такого кроку, сам факт видання зазначеного нормативно-правового акту зайвий раз доводить нецивілізованість країни агресорки та її суспільства (і зводить останнє до рівня всього лише населення).

Натомість вся сукупність наведених відомостей дозволяє нам дійти важливих проміжних висновків. З них витікає зокрема таке. По-перше, міжнародне гуманітарне право справді будується на правових звичаях та культурних конструктах. По-друге, сучасне міжнародне правове врегулювання розбудовується шляхом укладання міжнародних договорів, угод конвенцій та інших нормативно-правових актів. По-третє, країни світу разом із міжнародними неурядовими організаціями долучаються до відповідної нормотворчості передусім завдяки активній дипломатичній діяльності. В свою чергу, міжнародні правові напрацювання вводяться державами у власне законодавче поле і розбудовуються та реалізуються на підзаконному (в тому числі адміністративно-правовому) рівні. По-четверте, звичаєві та сформовані й належним чином затверджені норми міжнародного гуманітарного права захищаються судом, а їх порушення переслідуються та караються в судовому порядку, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Зроблені висновки стосуються запровадження нормотворчого міжнародного досвіду та його розвитку і вдосконалення. Але охарактеризування потребує також і якість практичної реалізації вимог МГП. Найбільш очевидним варіантом вирішення цього завдання було б порівняння певних статистично зафіксованих показників. Проте, цей підхід на сьогоднішній день не видається нам найкращим, адже найбільш розвинені демократичні країни якраз і не мають практичного досвіду утримування військовополонених (такого, щоб був набутий після Другої світової війни), на чому ми наголошували раніше. Прикладом виключення можуть бути США, які брали участь у більшій кількості військових конфліктів. Втім ці конфлікти відбувалися не на території Сполучених Штатів Америки. Тож, означені події вочевидь мають певну специфіку.

Узагальнений світовий історичний досвід з практики забезпечення вимог МГП та зокрема тримання військовополонених характеризує, наприклад,

Ю. Гелемей. В проведеному аналізі практики функціонування міжнародних та національних «гуманітарних дипломатій» вчений вбачає такі найпоширеніші проблеми: «обмежена доступність представників «гуманітарної дипломатії» до конкретних районів чи групи військовополонених, до таборів, де вони утримуються; можливі фінансові обмеження місій через проблему обмеження ресурсів та засобів для надання гуманітарної допомоги; політичний тиск та обмеження «гуманітарних місій», що спричиняє порушення принципів нейтралітету та незалежності гуманітарної допомоги; проблеми безпеки для працівників інституцій» [34, с. 389]. На наш погляд, більшість перелічених проблем, так, чи інакше призводять до ускладнень або унеможливлення належних комунікацій.

В свою чергу, вивчаючи практичний «світовий досвід», ми віддали перевагу не пошуку проблемних моментів і не порівнянню досягнень, чи «провалів», а розгляду системної міжнародної активності, яка спрямовується державами та міжнародними організаціями на належне підтримування вимог МГП та розповсюдження прогресивних гуманістичних підходів щодо практики тримання військовополонених. Вивчення означеної діяльності, на наш погляд, передусім потребує виявлення кола основних задіяних учасників, та визначення їх типових заходів, напрямів або способів роботи. Деяких із таких суб'єктів ми вже перелічували вище. Тож, зараз варто надати їм окремі, більш змістовні характеристики.

Розпочати варто із суб'єктів, які визначені в положеннях самої III Женевської конвенції (Конвенція). Наразі у тексті названого акту розрізняються: «нейтральні держави» та «держави-покровительки». Останні вочевидь займають значно активнішу позицію, але при цьому мають зберігати певну неупередженість по відношенню до жодної із сторін збройного конфлікту.

Згідно статті 8 цього документа: «Конвенція застосовується у взаємодії з державами-покровительками та під їхнім контролем, обов'язком яких є охороняти інтереси сторін конфлікту» [47]. Щодо «контролю», то ця функція цілком очікувана і зрозуміла. Хоча, на наш погляд, йтися має скоріше про

«нагляд», адже навряд чи будь-яка держава добровільно погодиться сумлінно виконувати чийсь директивні вимоги (навіть, якщо вони обґрунтовані). Тож, насправді укладачі акту мають на увазі скоріше дипломатичний вплив, а це більше відповідає сутності «нагляду», ніж «контролю». Що ж до «обов'язку охороняти інтереси сторін конфлікту», то це формулювання видається нам доволі розпливчастим і таким, що залишає простір для численних трактувань та тлумачень.

Втім стаття 11 Конвенції перераховує й інші функції відповідних суб'єктів. А саме: «Держави-покровительки у випадках, коли вони вважають це доцільним в інтересах захищених осіб, зокрема у випадку виникнення розбіжностей між сторонами конфлікту з приводу застосування або тлумачення положень цієї Конвенції, *надають свої добрі послуги з метою врегулювання суперечностей*» [47]. Тобто фактично йдеться про допомогу в організації переговорів, і передусім це переговори про долю військовополонених.

Проте, переговори можуть бути й з інших важливих питань. Наприклад, створення так званого «гуманітарного коридору». Про такий напрям взаємодії розповів, наприклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець, описуючи події міжнародної конференції омбудсменів 11-12.12.2022 року в Анкарі (Туреччина) [78]. А трохи згодом, в січні 2023 року, Уповноважений додав, що Україна розглядає Туреччину як державу, якій може бути надано статус країни-покровительки: «фактично зараз, коли йде війна, не існує жодного майданчика, де можна було б вести якісь переговори, Туреччина його постійно пропонує... (Д. Лубінець) також пояснив, що Женевські конвенції дозволяють мати до п'яти країн-покровительок» [32].

Ще майже через рік, в 2024-му році, Омбудсман запевнив, що перемовини з кількома країнами, які могли б стати державами-покровительками України, тривають. Проте, він «припустив, що західні країни, які підтримують Україну фінансово, дипломатично, у військовому плані, напевно, не зможуть стати країнами-покровительками, бо їх не погодить Росія. (До того Д. Лубінець вже) розповідав, що Швейцарія на 99% була готова стати країною-покровителькою і

тією країною, яка могла б надавати консульські послуги. Але після того, як Швейцарія впровадила санкції на російське золото, росіяни заблокували цю роботу. (Ділячись власним роздумами, Омбудсман сказав): "Чи вірю я у те, що така країна (покровителька) з'явиться у найближчому майбутньому? Не просто вірю – я, напевно, як людина, яка у цьому питанні працює практично щодня, знаю, що це має статися точно у цьому році. І така країна не одна, їх кілька"» [40].

Всупереч сподіванням Омбудсмана України наразі нам невідомо щоб якась країна світу набула статусу держави-покровительки для сторін конфлікту в російсько-українській війні на сьогоднішній день. Вірогідна причина полягає в тому, що існуючий конфлікт за своїми ознаками ніяк не може вважатись локальним, а його перебіг впливає на всю систему колективної світової безпеки, фактично не залишаючи осторонь жодних потужних держав. В контексті забезпечення прав військовополонених це без сумніву негативний фактор.

Втім активну участь в забезпеченні обміну полоненими в минулому вже відіграла Туреччина (навіть не маючи спеціального статусу держави-покровительки). Крім того, Туреччина не полишає своєї активності з цього напрямку і зараз. Так, в 2024 році Головний громадський омбудсмен Туреччини Ш. Малкоч побував в Україні де відвідав російських військовополонених. Ш. Малкоч повідомив, що наразі Туреччиною зроблено запит на здійснення аналогічного візиту до іншої воюючої сторони та відвідання утримуваних нею українських полонених з метою «дослідити, чи відповідає поводження з полоненими міжнародному праву» [206]. «За його словами, головною метою візиту є "прокласти шлях до обміну полоненими"» [10]. Якщо такий візит справді відбудеться, то це буде той поодинокий позитивний випадок, коли російська сторона допустить відвідування полонених українців.

Підсумовуючи викладене, маємо констатувати, що наявність «держави-покровительки» для будь-якої воюючої країни безсумнівно надає вкрай корисні можливості для захисту прав військовополонених. Проте, за нашими оцінками, для України навряд чи найближчим часом варто очікувати на набуття такого статусу якоюсь країною світу. Втім непоганим майданчиком для обговорення

цього питання (хоча б не публічно) міг би стати «Глобальний саміт миру», проведення якого заплановано на 15-16 червня 2024 року в Бюргенштоці (Швейцарія).

Разом із тим, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими унормовує й певну альтернативу «державам-покровителькам». Так, наприклад, в статті 10 Конвенції зазначено, що: «якщо захист не можна організувати належним чином, то держава, що тримає в полоні, звертається з проханням до *гуманітарної організації*, наприклад *Міжнародного комітету Червоного Хреста*, або з урахуванням положень цієї статті приймає пропозицію такої організації взяти на себе виконання гуманітарних функцій, які виконує держава-покровителька відповідно до цієї Конвенції» [47].

Наразі національна термінологічна баз не дає визначення терміну «міжнародна гуманітарна організація» залишаючи доволі широке поле для трактування при здійсненні дипломатичних маневрів. Проте, найочевидніший спосіб з'ясувати ознаки таких організацій – це дослідити особливості вже неодноразово згадуваного вище Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Офіційний сайт МКЧХ містить такі відомості про цю організацію. Міжнародний комітет Червоного Хреста засновано в 1863 році (отже, це чи не найстаріша подібна організація). МКЧХ працює по всьому світу, допомагаючи людям, які постраждали від конфлікту та збройного насильства, і пропагує закони, які захищають жертв війни (в тому числі військовополонених). МКЧХ стверджує, що він є неупередженим, нейтральним та незалежним, а його місія виключно гуманітарна. Повноваження Міжнародного комітету Червоного Хреста в основному випливають із Женевських конвенцій 1949 року. Діяльність МКЧХ також ґрунтується на Додаткових протоколах до Женевських конвенцій 1949 року, статуті Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та резолюціях Міжнародних конференцій Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. МКЧХ розташований в Женеві, Швейцарія, і налічуємо понад 21 000 людей у понад 100 країнах світу. МКЧХ фінансується в основному за рахунок добровільних пожертвувань урядів і національних товариств Червоного Хреста і

Червоного Півмісяця. МКЧХ керується Асамблеєю, Радою Асамблеї (допоміжним органом з певними делегованими повноваженнями) та Директоратом (виконавчим органом). До Асамблеї входять до 25 кооптованих членів швейцарського громадянства, Раду Асамблеї очолює президентом МКЧХ [244].

В свою чергу, Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця є найбільшою гуманітарною мережею в світі. Це не одна організація. Він складається з Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ), Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та 190 окремих національних товариств. Національні товариства діють як допоміжні органи своїх національних органів влади в гуманітарній сфері. Щоб брати участь у Руху, національне товариство має спочатку бути визнано МКЧХ, а потім прийнято до Міжнародної федерації. Кожні два роки національні товариства та їхні федерації збираються на Генеральну асамблею. Відразу після цього МКЧХ приєднується до так званої Ради делегатів. Цей орган обговорює важливі для Руху стратегічні питання. Кожні чотири роки весь Рух зустрічається з усіма державами-учасницями Женевських конвенцій на так званій Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Цей орган також може бути викликаний в інший час для вирішення проблем, з якими стикається Рух. Конференції організовує Постійна комісія у складі дев'яти осіб. П'ять його членів обираються під час Міжнародної конференції. Чотири члени за посадою, по два від МКЧХ і Міжнародної федерації [243].

Наразі існує і такий суб'єкт, як Український Червоний Хрест – це найбільша гуманітарна організація в Україні, яка надає комплексну гуманітарну допомогу та підтримку усім тим, хто найбільше її потребує. Український Червоний Хрест має 24 обласних та майже 200 районних організацій, в яких понад 8 000 волонтерів [99].

Згідно положенням Конвенції представники Міжнародного комітету Червоного Хреста можуть безперешкодно відвідувати табори військовополонених спілкуватись із полоненими, взаємодіяти із адміністрацією

цих установ, захищати права військовополонених щодо гуманного до них ставлення, брати участь у призначенні членів змішаної медичної комісії (яка створюється для огляду поранених та хворих військовополонених, а також для прийняття всіх відповідних необхідних рішень стосовно полонених осіб), мають повноваження організовувати відправки колективних посилок, а також сприяти пересиланню кореспонденції, наділені правом контролювати розподіл колективних посилок, брати участь у зустрічах й переговорах сторін збройного конфлікту з метою врегулювання виникаючих суперечностей тощо.

Зауважимо, що вже напочатку повномасштабного російського воєнного вторгнення «МКЧХ зіштовхнувся з репутаційною кризою, пов'язаною з рішенням відкрити представництво в Ростові-на-Дону, (випадками) ігноруванням запитів від представників української держави, а також доріканням (Міжнародному комітету Червоного Хреста) правозахисними організаціями у залишенні гуманітарною місією МКЧХ міста Маріуполь» [117]. Отже, навіть така потужна міжнародна організація, як Міжнародний комітет Червоного Хреста, не є ідеальною та стикається в своїй діяльності із ускладненнями та негативним досвідом.

Крім зазначеного, важливою компетенцією МКЧХ є участь у створенні Центрального агентства у справах військовополонених, що згідно статті 123 Конвенції має бути утворене в нейтральній країні. Центральне агентство «призначене для збору інформації, яку воно може одержати приватними чи офіційними каналами про військовополонених, та для передачі її якомога швидше на батьківщину військовополонених або державі, від якої вони залежать» [47]. Фактично така організація покликана забезпечити постійний канал комунікацій між воюючими державами з питань військовополонених. Відомостей про створення такого Центру, із відповідними передбаченими Конвенцією функціями, наразі немає.

Проте, в самому МКЧХ працює Бюро Центрального агентства МКЧХ з розшуку для міжнародного збройного конфлікту в Україні (Бюро ЦАР), його завдання дещо інші, ніж у передбаченої МГП структури. *Бюро ЦАР сприяє*

розшуку військовополонених та зниклих безвісти, а також допомагає їх сім'ям. Це стосується як військових, так і цивільних осіб, живих і загиблих, та тих, що позбавлені волі, потрапивши до рук противника [123]. У звіті за 2023 рік Бюро ЦАР повідомило про покращення умов утримання для понад 10 500 затриманих осіб та військовополонених у 17-ти місцях тримання під вартою [95].

Зазначимо, що схожою діяльністю, що до розшуку осіб (але з дещо меншими можливостями) на національному рівні займається й Служба розшуку Товариства Червоного Хреста України [99].

Виходячи з викладеного можна стверджувати, що хоча МКЧХ не використовує усіх передбачених Конвенцією варіантів дій, ця структура шукає ті варіанти здійснення своєї діяльності щодо військовополонених, які можуть бути нею достатньо ефективно реалізовані.

На окрему увагу заслуговує діяльність МКЧХ щодо створення «Бази даних міжнародного гуманітарного права». Цією організацією відведено окремий розділ власного сайту для розміщення названої Бази. Відповідні інформаційні матеріали МКЧХ структуровані за таким напрямом: договори МГП; звичаєве МГП; національна практика. Остання в свою чергу містить: відомості щодо національної імплементації МГП (законодавство та судова практика); і матеріали щодо всієї національної практики (посібники, законодавство, судова практика та інша національна практика). Зміст сайту представлений 7-ма мовами [241]. Наявність у МКЧХ електронної «Бази даних МГП» переконливо свідчить про активне провадження цієї організацією наукової та інформаційно-освітницької діяльності з проблематики врегулювання тримання військовополонених.

Наостанок, резюмуючи викладене, ми вважаємо необхідним підкреслити, що Міжнародний комітет Червоного Хреста – найпотужніша міжнародна організація, але далеко не єдина із числа тих, які можуть бути корисними в вирішенні проблем належного забезпечення прав військовополонених.

Грунтуючись на досліджених історичних фактах та відомостях про сучасні події, маємо підстави визначити низку таких особливостей, притаманну

міжнародному досвіду адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.

1. Виходячи з історії розвитку міжнародного гуманітарного права, сучасне МГП варто розглядати як своєрідну «кодіфіковану гуманітарну традицію». Разом із тим, на сьогоднішній день МГП і досі містить в собі, як «звичаєві правові норми», так і кодифіковані й належним чином внормовані «конвенційні положення». При цьому, для існуючих загально визнаних вимог та затверджених правил поведження з військовополоненими характерною рисою є суттєва різниця, яка може спостерігатись між задекларованими намірами окремих держав, щодо визнання і дотримання відповідних міжнародних правових норм, та реальним поведженням із військовополоненими під час утримування їх у військовому полоні. Означене неспівпадіння передусім прослідковується не на рівні визнання норм МГП, а на рівні національного адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та якості здійснення міжнародних комунікацій. Наразі високовірогідним видається, що реальне використання та впровадження прогресивного міжнародного досвіду в сфері забезпечення тримання військовополонених безпосередньо залежить від рівня демократичного розвитку суспільства тієї держави, яка здійснює відповідну практику.

2. Накопичування міжнародного прогресивного досвіду із належного забезпечення тримання військовополонених відбувається в національних правових системах з опорою на сформовані норми міжнародного гуманітарного права. В свою чергу, акумулювання позитивного національного досвіду згодом має забезпечувати й зворотній вплив, тобто призводити до поступового вдосконалення норм МГП. Практичний розвиток при цьому здійснюється по двом взаємопов'язаним напрямкам: нормотворчому та нормозастосовчому. На міжнародному рівні в означених трансформаціях беруть участь національні суб'єкти, визнані світові держави, міжнародні об'єднання та міжнародні організації, в тому числі незалежні та неурядові. Обов'язковою умовою для належного опрацювання міжнародного досвіду,

тобто для фіксування певних правових фактів та корегування практики тримання військовополонених, на наш погляд, виступає забезпечення прозорості функціонування національних адміністративно-правових систем тримання військовополонених, їх відкритості для здійснення міжнародного нагляду та комунікацій.

3. Прогресивний правовий досвід забезпечення тримання військовополонених варто сприймати не лише як сукупність позитивно оцінених фактів, але й як практичний інструмент розвитку і вдосконалення, що має застосовуватись під час війн та інших збройних конфліктів. В такому разі нам видається доцільним запропонувати таку класифікацію практичних заходів використання (і одночасного формування) відповідного міжнародного досвіду:

- в сфері нормотворчості – участь у формуванні міжнародних угод, їх ратифікація та вдосконалення національних правових систем;
- в сфері стимулювання якості правозастосування – міжнародні комунікації, нагляд та моніторинг;
- в сфері захисту прав військовополонених – судові, в тому числі міжнародні заходи;
- в сфері розповсюдження прогресивних практик – наукова та освітньо-виховна діяльність;
- в сфері забезпечення управлінсько-коригуючого впливу на міжнародну ситуацію – дипломатія, в тому числі із залученням можливостей неурядових організацій (суб'єктів).

4. У якості одного із напрямів дій для оптимізації та посилення впливу України на ситуацію із утримуванням українських полонених країною-агресоркою можна запропонувати продовжувати та збільшити міжнародні дипломатичні зусилля щодо залучення до взаємодії держав-покровительок.

1.4. Нормативно-правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та принципи його здійснення

В сфері утримання військовополонених на території України існує розгалужена система механізмів реалізації принципів і норм адміністративного права. Вона реалізується шляхом створення відповідних умов для ефективної діяльності уповноважених органів державної влади, що здійснюють організацію перебування осіб даної категорії на території України на період до кінця війни, і вживають необхідних заходів щодо захисту їх прав і законних інтересів згідно з нормами міжнародного гуманітарного права.

Адміністративно-правові засади утримання осіб з таким юридичним статусом на території України умовно можна розподілити на дві категорії : 1) норми міжнародного гуманітарного права щодо утримання військовополонених 2) норми національного законодавства відносно тримання таких осіб, які базуються на нормах міжнародного права та Конституції України та не містять суперечливих положень або колізій. Гармонійна кооперація вищезазначених фундаментальних юридичних основ адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених являє собою правовий механізм, яким регулюється питання перебування осіб, взятих в полон в ході бойових дій на території держав учасниць конфлікту.

Загальні принципи, на яких базуються нормативно-правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, створені у відповідності до норм природного права, згідно з якими людина від народження наділена певним переліком прав, які є невід'ємними і мусять бути забезпечені не зважаючи ні на що, так як на їх дотриманні базується здоровий демократичний соціум, верховенство права, конституційний устрій країни, а також такі речі як гуманізм, демократія, справедлива система судочинства. Такими правами є право на життя, повагу до честі і гідності людини, право на шанобливе та людське поводження, право не бути підданим дискримінації по будь-якій з можливих ознак, право на належне і достатнє харчування, лікарську

допомогу, базову необхідну гігієну, певний особистий простір, який можна трактувати як тимчасове місце перебування, де можливо відпочити та здійснити інші природно-необхідні процедури, пов'язані з життєдіяльністю людини. Забезпечення вищезазначених умов на достатньому для нормальної життєдіяльності полонених рівні можна охарактеризувати словом «належні», тобто які відповідають міжнародним стандартам, затвердженим Женевськими конвенціями від 1949 року [47]. Дотримання вищеперерахованих принципів людяності і гуманізму відрізняють світ людей від тваринного свату, демократичні вільні країни і суспільства від тоталітарних та авторитарних.

Аналізуючи норми міжнародного права в сфері утримання військовополонених встановлено, що до базових юридичних основ міжнародного гуманітарного права належать вищезгадані Женевські конвенції, що були прийняті в 1949 році на основі аналізу ставлення до військовополонених в ході другої світової війни, а також, згідно результатів розслідування й аналізу задокументованих звірств, що мали місце в той період часу, і особливо у відношенні до військовополонених. Такими були масові вбивства, розстріли, катування, позбавлення частин тіла, в ході проведення допитів, використання різних отруйних та токсичних речовин з метою впливу на свідомість полонених, проведення фашистською Німеччиною експериментів, і в тому числі медичних, над військовополоненими, що набрали в той час небачених масштабів, використання газових камер для вбивства полонених, різних інших тортур, що відрізнялися звірячою жорстокістю. Також додатково права даної категорії осіб захищені Європейською конвенцією з прав людини [60], Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [61], Гаазькою конвенцією про закони та звичаї війни [89]. Вищезазначені та багато інших нормативно правових актів формують юридичну базу міжнародного гуманітарного права. На національному рівні норми гуманітарного права щодо поводження та утримання військовополонених регулюються наступними нормативно правовими актами: Закон України від 12 травня 2015 року № 712-VII «Про правовий режим воєнного стану» [168],

постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [161], Конституція України [63].

Для виявлення та ідентифікації принципів та засад адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених слід вказати, що в міжнародному правовому полі юридична дефініція поняття військовополонений викладена в статті 4 Женевської конвенції щодо утримання військовополонених від 1949 року [47], яке є достатньо розгалуженим по своїй суті, так як включає в себе різні критерії. В зв'язку з цим перелік осіб, що підпадають під даний статус є значним. Забезпечення належних умов тримання військовополонених можна віднести до дотримання способів і правил ведення війни. Як правило, не дивлячись на те, що міжнародні норми права для регулювання принципів тримання військовополонених розповсюджуються на всі країни, є серед них держави тоталітарного і авторитарного типу такі як росія, які не реалізують обов'язки, покладені на них Женевською конвенцією в повній мірі, застосовують тортури, катування, тримають полонених в незадовільних умовах [47]. Дане питання вимагає міжнародного втручання і притягнення винних до відповідальності.

Міжнародні норми щодо звичаїв та законів ведення війни сформовані на базі кривавого гіркого досвіду, отриманого по результату великої кількості війн, з метою перетворення хаотичного, безпринципного вбивства одне одного на юридично впорядковану процедуру, яка мала б свої правила, та передбачала сувору відповідальність за їх порушення, тим самим обмежувала сторони конфлікту в можливості зловживань, та несли в собі серйозні правові наслідки в разі їх не дотримання країнами – сторонами конфлікту. Існування правил і звичаїв ведення бойових дій спрямоване на те, щоб привнести в таку жорстоку річ як війна, елементи людяності, впорядкованості, моралі, певної правової процедури, що по суті є альтернативою свавілля. Водночас воюючі сторони автоматично спрямовуються в рамках таких юридичних процедур до певного діалогу між собою, не дивлячись на ведення бойових дій одне з одним, а також

на забезпечення людського ставлення до полонених, не допущення жодного типу дискримінації чи знущань над ними, чи то моральних чи то фізичних.

Окремої уваги заслуговує процедура інтернування полонених, її існування можна охарактеризувати як окремий принцип переміщення та утримання полонених державою не стороною конфлікту. По свої суті вона являє передачу даної категорії осіб країні, яка не є стороною конфлікту, з метою їх утримання до кінця воєнних дій на її території. «Інтернування – прийняття та примусове оселення під час збройного конфлікту нейтральною або іншою державою, що не є стороною конфлікту, осіб, які належать до збройних сил воюючих держав, що вимушено вступили на її територію. Йому підлягають війська воюючих сторін, зокрема військові кораблі та літаки, військовополонені, які втекли, хворі й поранені. Примус оселення застосовують також щодо цивільних осіб воюючої сторони, включаючи біженців, які, у зв'язку зі збройним конфліктом, опинилися на території противника. Всі зазначені особи захищені нормами міжнародного гуманітарного права. У відповідності до 5-ї та 13-ї Гаазьких конвенцій 1907 року, держави, що прийняли на свої території війська воюючої сторони, які шукають притулку, зобов'язані роззброїти їх та оселити в місцях, по можливості віддалених від театру воєнних дій [89]. Згідно з 3-ю Женевською конвенцією 1949 про захист цивільного населення під час війни, інтерновані військовополонені можуть бути розміщені тільки у приміщеннях, розташованих на суходолі, де їм гарантовано вимоги гігієни та збереження здоров'я [46]». В нормах вищезгаданої Женевської конвенції про інтернування військовополонених сказано наступне : « Особам, які належать або належали до збройних сил окупованої країни, якщо держава-окупант вважає за потрібне з причини такої відданості інтернувати їх, навіть якщо перед тим їх було звільнено тоді, коли бойові дії проходили за межами окупованої зазначеною державою території, зокрема коли ці особи зробили безуспішну спробу приєднатися до збройних сил, до яких вони належать і які ведуть бойові дії, або коли вони не з'явилися за викликом, зробленим з метою їхнього інтернування. Особами, які належать до однієї з категорій, перелічених у цій статті, яких прийняли на своїй

території нейтральні держави або держави, що не воюють, і яких ці держави повинні інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо вони не вирішать застосувати до них більш сприятливий режим; проте на цих осіб не поширюються положення статей 8, 10, 15, 30 п'ятого абзацу, статей 58 - 67, 92, 126, та у випадках, коли між сторонами конфлікту й заінтересованою нейтральною державою або державою, що не воює, існують дипломатичні відносини, положення статей стосовно держави-покровительки. У випадку, коли існують такі дипломатичні відносини, сторонам конфлікту, від яких залежать ці особи, дозволяється здійснювати стосовно них функції держави-покровительки, передбачені цією Конвенцією, без шкоди для тих функцій, які ці сторони зазвичай виконують відповідно до дипломатичної й консульської практики та угод» [47]. Інтернування військовополонених мало місце і в рамках збройного конфлікту з росією вже після повномасштабного вторгнення на територію України. Воно мало вигляд транспортування деяких військовослужбовців, переважно осіб командуючого складу ЗСУ, на територію Туреччиниз метою їх перебування там на постійній основі до закінчення бойових дій, у відповідності до Женевської конвенції. В деталізованому вигляді така процедура являє собою утримання військовослужбовців однієї із сторін конфлікту, іншою стороною, що не є учасником конфлікту на своїй території або в іншому місці під її контролем. Таких осіб не можна жодним чином використовувати в військових операціях, або іншій діяльності пов'язаних з веденням війни. Особам з таким юридичним статусом створюються такі ж належні умови як і звичайним військовополоненим, у відповідності до норм міжнародного права. Вони забезпечуються базовими речами, що необхідні для здорового функціонування організму: їжа, медична допомога, можливість займатися самоосвітою і мати контакт з рідними і близькими. По закінченню збройного конфлікту вони мають бути негайно повернуті до їх рідної країни в рамках процедури репатріації, процесуальний порядок якої передбачено в нормах міжнародного права. Репатріація на батьківщину комбатантів після закінчення війни є одним з ключових процесів, пов'язаних з утриманням військовополонених, його також

можна трактувати як принцип справедливого повернення полонених до країни, звідки бере початок їх походження, і на боці якої вони брали участь в веденні бойових дій, по закінченню війни. Він зафіксований в Женевській конвенції та інших нормах гуманітарного права. Його дотримання є необхідною мірою, що відповідає міжнародному праву та людській моралі, яких мусять дотримуватися сторони конфлікту для того, щоб забезпечувався принцип верховенства права, який утримує людство від регресу і повернення в беззаконня.

Наступним важливим аспектом адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених є ідентифікація та формулювання фундаментальних принципів, на яких базується цей процес. Вони викладені в частині II Женевської конвенції: «Загальні положення про захист військовополонених» [47] у вигляді структурованого переліку. Базовим є принцип, передбачений нормами статті 12 даної конвенції. Мова йде про принцип відповідальності країни, в якій комбатант перебуває в полоні, за його життя та здоров'я, а також про відповідність міжнародним стандартам умов його утримання. «Військовополонені перебувають у руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. Незалежно від відповідальності, яку можуть нести окремі особи, держава, що тримає в полоні, відповідає за поведження з військовополоненими. Вони можуть передаватися державою, що тримає в полоні, лише державі, яка є учасницею цієї Конвенції, та лише після того, як держава, що тримає в полоні, упевнилася в тому, що зазначена держава має намір і змогу застосовувати Конвенцію. Якщо військовополонені передаються за таких обставин, то відповідальність за застосування Конвенції лежить на державі, що приймає їх, під час їхнього перебування під її охороною. Однак, якщо ця держава не виконає положень цієї Конвенції з будь-якого важливого погляду, держава, яка передала військовополонених, після одержання повідомлення держави-покровительки, вживає ефективних заходів для виправлення становища або вимагає повернення їй військовополонених. Така вимога повинна бути задоволена» [47]. Розглядаючи принципи адміністративно-правового забезпечення тримання

військовополонених логічним буде розглянути норми статті 13 вищезгаданої Конвенції, де передбачено принцип гуманного ставлення до осіб взятих у полон з боку всіх представників країни, яка утримує їх в полоні, та будь яких інших осіб, з якими вони контактують на протязі всього періоду перебування в полоні. Цей принцип переплітається з принципом відповідальності країни за долю військовополоненого, є його логічним доповненням, деталізацією зобов'язань щодо належності утримання даної категорії осіб. «З військовополоненими необхідно завжди поводитися гуманно. Будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, що перебуває під її охороною, забороняються та будуть розглядатись як серйозне порушення цієї Конвенції. Зокрема, жодного військовополоненого не можна піддавати фізичному каліченню або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його інтересах. Так само військовополонені завжди повинні бути захищеними, зокрема від актів насилля чи залякування, а також від образ та цікавості публіки. Застосування репресалій до військовополонених забороняється» [47]. По суті цими нормами розтлумачено сутність поняття «гуманне ставлення» і водночас опосередковано надано алгоритм превентивно-профілактичних заходів, яких необхідно вживати саме для належного забезпечення вищезазначеного поняття. Наступним важливим принципом, на якому варто сконцентрувати увагу, є постулат закріплений в статті 14 Женевської конвенції і являє собою дотримання людського ставлення та поваги до військовополонених. Він має тонку межу з принципом гуманного ставлення, але має певні суттєві відмінності, які варто розглянути окремо. «Військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі. Із жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю, й у всіх випадках з ними необхідно поводитися так само прихильно, як і з чоловіками. Військовополонені повністю зберігають свою цивільну

правоздатність, яку вони мали на момент взяття в полон. Держава, що тримає в полоні, не може обмежувати здійснення прав, які забезпечує така правоздатність, за винятком того, наскільки такого обмеження вимагають умови полону» [47]. В рамках вищеприписаного принципу акцентується увага на шанобливому ставленні до військовополонених не залежно від їх гендерної приналежності, прямо задекларовано зобов'язання ставитися з повагою до жіночої статі, а також наголошено, що цивільна правоздатність за особами даної категорії в будь-якому разі зберігається, і мусить існувати алгоритм практичної її реалізації.

Очевидним і прямо передбаченим міжнародним законодавством є те, що перебуваючи в полоні полонені мусять бути забезпечені відповідними умовами, згідно до міжнародних стандартів утримання, що дозволять їм зберегти здоров'я на належному рівні. До таких умов належать доступ до кваліфікованої лікарської допомоги, огляд, лікування, санітарні умови, гігієна. Все вищеперераховане мусить бути забезпечено вчасно та на належному рівні. На вищезазначеній інформації ґрунтується принцип медичного супроводу полонених та забезпечення умов для належного, здорового функціонування його організму, втому числі і нормалізації психологічного стану. «Держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечувати безоплатне утримання їх, а також надавати їм безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я» [47]. Іншим аспектом, що є критично важливим для створення умов для реалізації верховенства міжнародного права в сфері утримання полонених, є недопущення дискримінації. Враховуючи ворожу налаштованість сторін конфлікту одне до одного, і розглядаючи всі можливі ризики, що з цим пов'язані, логічним і таким, що відповідає міжнародним нормативно правовим актам, є принцип недопущення дискримінації комбатантів, а також осіб що не є комбатантами, але користуються всіма їхніми правами. Документальне підґрунтя для реалізації даного принципу викладено в нормах статті 16 Женевської конвенції. Неухильне його дотримання сприяє збереженню фізичного і психологічного здоров'я полонених, забезпечує реалізацію їх природних прав, які не можуть бути проігноровані або обмежені за жодних обставин. «З урахуванням положень цієї

Конвенції, що стосуються звання й статі, держава, що тримає в полоні, повинна поводитися з усіма військовополоненими однаково, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, національності, релігії чи віросповідання, політичних переконань, або за іншими аналогічними ознаками, за винятком випадків привілейованого режиму, який вона могла б установити для військовополонених з причини стану їхнього здоров'я, віку чи професійної кваліфікації» [47]. У нерозривному нормативно-правовому зв'язку з вищерозглянутими принципами адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених існує принцип забезпечення безпеки утримання даної категорії осіб, стороною конфлікту, у якій вони перебувають в полоні, так як він автоматично витікає з норм природного права на життя і водночас зафіксований в нормах як міжнародного, так і національного гуманітарного права. В зв'язку з вищевикладеним, табори для утримання військовополонених можна розміщувати виключно в безпечних місцях, достатньо віддалених від лінії зіткнення сторін, де військовополонені не будуть наражатися на небезпеку. Режим їх функціонування також визначається згідно з даним принципом. Має бути забезпечена спеціальна підготовка особового складу, що задіяний в забезпеченні життєдіяльності і функціонування таборів, з метою коректного та відповідального ставлення до осіб, що утримуються в полоні. В державних установах, що забезпечують утримання даної категорії осіб на постійній основі мусять проводитися заняття щодо вивчення норм міжнародного гуманітарного права, щодо утримання військовополонених, а також, за необхідності, практичні тренінги та семінари, спрямовані на формування навичок їх практичної реалізації у ході взаємодії з військовополоненими. Також важливо забезпечувати відкритість до моніторингу та безперешкодного доступу до військовополонених міжнародних організацій типу Червоного Хреста та представників ЗМІ. Це є основним інструментом контролю з боку міжнародної спільноти за тим, наскільки належно сторона конфлікту виконує свої зобов'язання, так як він дозволяє на постійній основі перевіряти умови утримання військовополонених. Водночас тим самим здійснюється превентивна робота, спрямована на

запобігання порушенню їх прав чи умов утримання, а в разі виявлення таких випадків, моніторинг надає змогу їх швидкого документування та вжиття всіх можливих заходів задля негайного виправлення таких ситуацій.

Релігія та культура відносяться до особливих високо-духовних потреб індивідів, які також важливо задовольняти з метою недопущення образи почуттів віруючих, або створення їм перешкод в відбутті релігійних обрядів згідно з їх вірою, не дивлячись на їх специфічний юридичний статус та контекст перебування на території країни учасниці конфлікту, яка не є для нього країною походження. В зв'язку з цим, сторонами конфлікту, які утримують військовополонених, додатково за їх окремим рішенням, може бути надано доступ до даної категорії осіб духовенству, з метою надання можливості здійснювати релігійні обряди у відповідності до віросповідання, що прямо передбачено в статті 34 Женевської конвенції : «Військовополонені користуються повною свободою виконувати їхні релігійні обов'язки, зокрема відвідувати служби, які відповідають їхній вірі, за умови дотримання ними дисциплінарного порядку, встановленого військовими властями. З урахуванням заходів, які держави, що тримають військовополонених, можуть уважати необхідними для забезпечення своєї безпеки чи для задоволення інших обґрунтованих потреб, представники релігійних організацій, товариств допомоги чи будь-якої іншої організації, яка допомагає військовополоненим, отримують від зазначених держав для себе та для своїх належним чином акредитованих агентів усі необхідні можливості для відвідування військовополонених, розподілу між ними посилок допомоги та матеріалів будь-якого походження, призначених для релігійних, освітніх чи розважальних цілей, а також для надання їм допомоги в організації дозвілля в межах таборів. Такі товариства чи організації можуть створюватися на території держави, що тримає в полоні, чи в будь-якій іншій країні або мати міжнародний характер» [47]. Це можна окремо окреслити як принцип шанобливого ставлення до віри та релігійних переконань полоненого, його культурних традицій, що дозволяє плекати і підтримувати в середині в нього дух національної ідентичності.

Тримання духу в належному стані мусить доповнюватися гігієною тіла, саме тому утримання осіб даної категорії мусить відбуватися таким чином, щоб були забезпечені всі умови для дотримання гігієни військовополоненими. Від можливості прийняти душ, до прання речей, і багато інших нюансів пов'язаних з аспектом чистоти тіла. Даний принцип умовно можна сформулювати, як принцип забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов перебування військовополонених в полоні. Статтею 29 вищезазначеної конвенції вищезазначений принцип викладено достатньо деталізовано: «Держава, що тримає в полоні, зобов'язана вживати всіх санітарно-профілактичних заходів, необхідних для забезпечення в таборах чистоти й умов, сприятливих для здоров'я, а також для запобігання епідеміям. Військовополонені повинні мати у своєму розпорядженні вдень і вночі санітарне обладнання, що відповідає правилам гігієни й тримається в постійній чистоті. У будь-яких таборах, в яких перебувають військовополонені-жінки, для них передбачають окреме санітарне обладнання. Також, крім лазень та душів, обладнаних у таборах, військовополонених забезпечують у достатній кількості водою й милом для особистого туалету й прання їхньої білизни; із цією метою їм надають необхідні приміщення, обладнання та час» [47]. Наступним важливим принципом, який варто розглянути в рамках даного дослідження, є принцип дисципліни, створений для підтримання порядку та неухильного слідування правилам табору. Він існує з метою підтримання в державній установі всіх вищерозглянутих принципів і йому присвячено главу VI Женевської конвенції. У відповідності до статті 39: «Кожний табір військовополонених безпосередньо підпорядковується відповідальному офіцеру, який входить до складу регулярних збройних сил держави, що тримає в полоні. Такий офіцер повинен мати текст цієї Конвенції; він забезпечує доведення її положень до відома всього персоналу та охорони табору й відповідає, під керівництвом свого уряду, за її застосування. Військовополонені, за винятком офіцерів, повинні віддавати честь усім офіцерам держави, що тримає в полоні, і виявляти до них зовнішні ознаки поваги, які передбачені статутами, чинними у власних збройних силах. Військовополонені-

офіцери зобов'язані віддавати честь лише старшим за званням офіцерам держави, що тримає в полоні, однак начальнику табору віддавати честь вони зобов'язані незалежно від його звання» [47]. На цих постулатах тримається впорядкованість внутрішньої структури таборів, саме тому адміністрацією даних установ тримається на контролі неухильне виконання норм гуманітарного права та внутрішнього розпорядку, як полоненими так і особовим складом даного державного органу. Поруч з принципом дисципліни завжди існує принцип дотримання законності, і, як похідний від нього, принцип настання юридичної відповідальності в разі порушення норм чинного законодавства. Йому присвячено главу третю Женевської конвенції. В статті 82 даної конвенції йдеться про те, що: «Військовополонений підпорядковується законам, статутам і наказам, які є чинними у збройних силах держави, що тримає в полоні; остання є виправданою в уживанні юридичних або дисциплінарних заходів стосовно будь-якого скоєного військовополоненим порушення таких законів, статутів або наказів. Однак не дозволяються будь-яке судочинство або санкції, які суперечать положенням цієї глави. Якщо будь-який закон, статут чи наказ держави, що тримає в полоні, визначає дії, учинені військовополоненим, як карані, тоді як такі самі дії не були б караними, якби їх здійснила особа зі складу військ держави, що тримає в полоні, то такі дії спричиняють лише дисциплінарні стягнення» [47]. Логічним і справедливим є співвідношення оцінки тяжкості вчиненого діяння полоненим з такими самими діями осіб зі складу військових сторони конфлікту, якою полонений утримується в полоні. Тим самим забезпечується принцип не вибірковості покарання, справедливості і рівності всіх перед законом, і, як похідний від двох вищевказаних постулатів, принцип співмірності покарання тяжкості вчиненого особою діяння.

Підсумовуючи аналіз принципів, на яких базується міжнародне гуманітарне право щодо утримання військовополонених, можна дійти до висновку, що в рамках міжнародного юридичного поля відображено право на реалізацію природних прав військовополонених, гарантована цивільна правоздатність для даної категорії осіб, і надано ряд можливостей для реалізації

їх прав, що належать до норм позитивного права. Дана категорія осіб підлягає захисту від дискримінації, нелюдського поводження, експлуатації, проведення медичних експериментів або будь-якого іншого нелюдського поводження. Також їм гарантуються належні умови утримання на час перебування в полоні, доступ міжнародних організацій та ЗМІ з метою контролю за станом їх утримання, передбачена процедура інтернування. Після закінчення війни мусить бути організована обов'язкова їх репатріація до країни походження.

На рівні національного законодавства принципи та засади утримання військовополонених відображені в розділі другому постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», а саме у розділі II «Загальні засади тримання військовополонених: З військовополоненими завжди поводяться гуманно, не допускаючи стосовно них насильства, репресалій, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином. Зокрема, військовополонених не можна піддавати фізичному каліченню, медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, проведення яких не обґрунтоване у зв'язку з потребою в медичному, стоматологічному або стаціонарному лікуванні військовополонених та які не проводяться в їх інтересах» [161]. По суті ці норми повністю віддзеркалюють тези викладені в Женевській конвенції, щодо гуманного поводження з військовополоненими і щодо не припустимості застосування будь-яких покарань без рішень уповноваженого суду. Шляхом існування даних норм фундаментальні засади міжнародного гуманітарного права знаходять своє відображення на рівні національного законодавства України. Також їх певним чином деталізовано алгоритмами їх реалізації. Оскільки норми національного гуманітарного права повністю базуються на нормах міжнародного права і основним напрямком їх функціонування є створення і деталізація процесуального порядку імплементації норм міжнародного права в сфері утримання військовополонених в

законодавство України, а також забезпечення належної, законної процедури їх виконання, то, як окремим принципом функціонування адміністративно-правових засад тримання даної групи осіб на території України, можна виділити принцип належності і відповідності правової процедури, а також її глибокої інтеграції в українське законодавство. «Військовополонені мають право особисто або через довірену особу звертатися до адміністрації табору, Мін'юсту чи держави-покровительки з клопотанням (заявою, скаргою) щодо умов їх тримання в таборі. Клопотання (заяви, скарги) військовополонених, адресовані до Мін'юсту чи держави-покровительки, адміністрація табору надсилає за належністю не пізніше трьох діб з часу їх подання. Якщо у клопотанні (заяві, скарзі) містяться вимоги або пропозиції, які можуть бути вирішені адміністрацією табору на місці, вони розглядаються і вирішуються в установленому законодавством порядку. Такі клопотання (заяви, скарги) надсилаються адресату, а до клопотань (заяв, скарг) адміністрація табору долучає довідку про вжиті заходи. Про результати розгляду клопотань (заяв, скарг) і вжиті заходи повідомляють військовополоненому під підпис» [161]. Вищезазначені норми національного законодавства розкривають порядок реалізації військовополоненим їх прав на подання особистих звернень, запитів, спрямованих на реалізацію їх потреб, шляхом листування з керівництвом державної установи, що їх утримує, в рамках якої вони вирішують нагальні питання, подають скарги заяви клопотання, тощо. Також законом передбачена цивільна правоздатність осіб з даним специфічним юридичним статусом, вона відображена в нормах Женевської конвенції щодо утримання військовополонених, яким вона дає право мати доступ до цивільного судочинства у встановленому національним законодавством порядку країни, у якої він перебуває в полоні. Цей принцип умовно можна сформулювати як принцип цивільної правоздатності військовополонених. Іншою засадою, у відповідності до якої утримуються полонені, є принцип збереження їх особистих речей з подальшим поверненням власнику. Щодо цього є наявні певні норми в національному законодавстві України. «Усі речі та предмети особистого

користування, засоби індивідуального захисту, розпізнавальні знаки та знаки державної належності, нагороди, відзнаки, предмети обмундирування і харчування, грошові суми та предмети, що мають суб'єктивну цінність (крім зброї, військового спорядження та бойових документів), залишаються у власності військовополонених, крім випадків, коли вилучення зазначених предметів та речей необхідне для забезпечення безпеки військовополонених. У такому разі вилучення здійснюється лише з дозволу начальника табору. Усі речі, а також грошові суми повинні бути повернуті військовополоненим після закінчення перебування їх у полоні в тому вигляді, в якому вони були вилучені» [161]. Військовополонені не можуть бути позбавлені права власності, саме тому їх речі зберігаються під ретельним наглядом і в умовах, що забезпечують їх схоронність на час утримання власника в полоні. Цей принцип умовно можна виокремити як принцип дотримання права власності військовополонених. Він є логічним і закономірним як в рамках законодавства так і в рамках людської моралі. Наступна норма передбачає принцип відповідальності даної категорії осіб, а також закладає справедливі його засади. «Стосовно будь-якого військовополоненого, який порушив законодавство України, можуть вживатися судові або дисциплінарні заходи. Військовополонений може бути покараний лише один раз за один і той самий проступок або за одним і тим самим звинуваченням. Статус військовополоненого та право на відповідне поводження з ним набувають чинності з моменту взяття військовослужбовця в полон» [161]. Ця норма, як і більшість попередніх є деталізованим відображенням норм міжнародного права і описує принцип невідворотності покарання у вигляді юридичної відповідальності в разі вчинення військовополоненим будь-якого роду правопорушення. Але водночас вона забезпечує неможливість притягнення особи за вчинений проступок до юридичної відповідальності двічі, чим вносить елементи належності в процедуру притягнення до юридичної відповідальності даної категорії осіб. Умовно його можна окреслити як принцип законності та співмірності покарання, передбаченого за проступки військовополонених. Відповідальність є необхідною і такою на якій ґрунтуються принципи

справедливості та належності юридичних процедур в відношенні вищевказаної категорії осіб. Нерідко також трапляються ситуації коли не можливо підтвердити право на отримання статусу військовополоненого, або для цього потрібен якийсь певний істотний проміжок часу. В такому разі «особа, яка брала участь у воєнних діях і потрапила в полон, якщо вона має право та претендує на статус військовополоненого, або якщо держава, від якої така особа залежить, вимагає для неї зазначеного статусу шляхом повідомлення про це Україні або державі-покровительці, вважається військовополоненим та користується захистом Женевської конвенції. У разі виникнення сумніву в тому, чи має особа, яка потрапила в полон, право на статус військовополоненого, вона зберігає такий статус та користується захистом Женевської конвенції і Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), доти, доки її статус не буде визначено компетентним судовим органом. Якщо особа, яка потрапила в полон, не затримується як військовополонений та підлягає суду за правопорушення, пов'язане з воєнними діями, вона має право на статус військовополоненого перед судовим органом і на ухвалення рішення з цього питання. За наявності можливості, згідно із застосовуваною процедурою, зазначене рішення ухвалюється судом, що розглядає правопорушення» [161]. Вищевикладені положення характеризують принцип забезпечення можливості користуватися правами військовополоненого в період до надання такого статусі особі, статус якої тимчасово не встановлено, і діє на протязі всього часу проведення необхідних юридичних процедур для його встановлення відносно особи. Він віддзеркалює Європейські цінності, принцип неупередженості, виваженості, та базується на постулатах гуманізму та людської моралі. Також національне законодавство має в своєму складі норми, якими передбачається взаємно-ввічливе ставлення полонених до осіб, що їх утримують і навпаки. Військовополонені зобов'язуються поводитися згідно з усіма нормами військової субординації. «Військовополонені, за винятком офіцерів, повинні виконувати військове вітання до всіх офіцерів держави, що тримає в полоні, та

виявляти до них зовнішні ознаки поваги. Військовополонені офіцери зобов'язані виконувати військове вітання лише до старших за військовим званням офіцерів, проте до начальника табору військово вітання виконується незалежно від його звання. Дозволяється носіння нагород, розпізнавальних знаків та шевронів» [161]. Іншим чутливим аспектом забезпечення тримання вищеописаної категорії осіб є питання застосування зброї в разі вчинення військовополоненим спроб до втечі, або інших серйозних правопорушень які загрожують життю та безпеці інших. В рамках національного законодавства воно виважено відображено, таким чином, щоб вживати необхідних і достатніх дій задля припинення подібних спроб, з акцентом на здійсненні всіх потенційно можливих дій, спрямованих на збереження життя та здоров'я особи, що намагається втекти в рамках її затримання, або нейтралізації її небезпечного неправомірного поведіння відносно оточуючих. «Застосування зброї проти військовополонених, зокрема проти тих, які тікають або намагаються здійснити втечу, є надзвичайним заходом, якому завжди повинні передувати попередження про намір її застосування. Допит військовополонених проводиться зрозумілою для них мовою, без застосування катувань та інших примусових заходів» [161]. Тобто зброя у відношенні полонених може бути застосована лише в разі крайньої необхідності і неможливості припинити втечу будь-якими іншими доступними способом. Тому застосування даного заходу примусу працівниками табору можна охарактеризувати як принцип жорсткості дій, але лише в разі невідворотності вчинення правопорушення в будь-який інший спосіб, та ліквідації наслідків його вчинення.

При детальному аналізі вищерозглянутих норм постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [161] можна прийти до висновку, що вони створені на базі міжнародних норм гуманітарного права і повністю відображають базові норми і постулати Женевської конвенції, щодо утримання військовополонених, і також доповнюють національне законодавство процесуальним порядком їх реалізації, що вносить ясність в алгоритм їх імплементації та забезпечує їх належне

функціонування на національному рівні. Якщо провести аналіз питання утримання військовополонених в інших країнах, які мають свої особливості в його регулюванні, то можна прийти до висновку, що попри загальні міжнародні стандарти методи утримання військовополонених можуть суттєво різнитися. Якись країни дотримуються високих стандартів поводження з даною категорією осіб, співпрацюють з міжнародними організаціями, як Червоний Хрест, а деякі країни такі як росія, та деякі інші країни, до прикладу країни Африки, допускають серйозні порушення норм гуманітарного права, що викликає глибокий сум та занепокоєння. Аналізуючи утримання військовополонених в різних країнах світу очевидним стає те, що вони діють на основі міжнародного гуманітарного права і національне законодавства в цій сфері практично ідентично переплітається з ним, з незначними змінами та доповненнями, що не суперечать нормам Женевської конвенції. Хоча є певні виключення. До прикладу законодавство США в цій сфері зазнало видозмін після низки терактів в країні. В період сьогодення практична реалізація норм міжнародного гуманітарного права в США не є забезпеченою належним чином в повному обсязі. До прикладу ситуація з утриманням в нелюдських умовах полонених в Гуантанамо ілюструє класичний відхід від норм міжнародного права і демократії, що є тривожною ознакою часткової тоталітаризації інститутів державної влади в США в даній сфері. Дані проблеми є предметом міжнародних дискусій, але до жодних практичних рішень поки вони поки що не призвели. Вищезазначений табір функціонує в тому ж режимі попри заклики міжнародної спільноти до керівництва США переформувати або припинити його існування. Якщо розглянути правила утримання військовополонених в Німеччині, то вони є надзвичайно алгоритмізовані та структуровані, в зв'язку з цим не виникає проблем в практичній їх реалізації.

Вдосконалення законодавства, розробки детальних нормативних актів, посилення контролю та моніторингу, а також співпраця з міжнародними організаціями є головними векторами розвитку вітчизняного законодавства в сфері утримання військовополонених для забезпечення належного рівня захисту

їх прав. Попри значний прогрес в міжнародному праві, високі стандарти та інші досягнення цивілізованого міжнародного суспільства сучасні збройні конфлікти переповнені випадками порушень прав військовополонених, що вимагає уваги з боку міжнародного співтовариства та національних урядів, а також вжиття певних дій з метою виправлення ситуації. Розробка та впровадження ефективних механізмів контролю, вдосконалення процесу дотримання міжнародного законодавства в сфері утримання військовополонених, а також підвищення обізнаності про їх права є ключовими кроками для забезпечення захисту таких осіб та дотримання міжнародних стандартів. Принцип якого не вистачає міжнародному гуманітарному праву, можна окреслити як необхідність застосування санкцій відносно порушників міжнародного права і забезпечення невідворотності настання покарання таких осіб, за будь яких умов і до порушників будь якого рівня впливу на світову спільноту.

В цілому система принципів адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених включає в себе як загальноправові принципи (верховенство права, законність, юридична визначеність, рівність перед законом), так і спеціальні принципи (принцип некарального характеру позбавлення військовополоненого свободи; принцип заборони ушкодження супротивника, який здається в полон; принцип дотримання прав людини та стандартів використання праці військовополонених при залученні до праці; принцип диференціації військовополонених та надання спеціального захисту).

У свою чергу, система нормативно-правового забезпечення тримання військовополонених як така, що складається з двох великих частин (міжнародного гуманітарного права, яке закладає ідеологічну основу, й національного законодавства, яке здебільшого врегульовує практичну діяльність), не позбавлена недоліків. А саме: міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни-агресорки) втрачають свій практичний сенс. Наприклад, можливість надання згоди на звільнення військовополоненого під слово честі або зобов'язання. Крім того, міжнародне гуманітарне право не враховує все різноманіття можливих типових

ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь. Наприклад, в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону; слабкою стороною сукупності національних правових норм, на наш погляд, є деяке термінологічне різноманіття і неузгодженість. Наприклад, одночасне використання в різних нормативно-правових актах понять «захоплення», «взяття в полон», «тримання», «утримання» тощо. Крім того національна правова система характеризується врегулюванням окремих функціональних завдань щодо роботи із військовополоненими, викладених в різних нормативно-правових актах, виданих різними державно-владними суб'єктами, що не спрощує систему в цілому. Ще одна особливість національної системи правового врегулювання тримання полонених полягає в тому, що вона все ще продовжує розвиватися. Наприклад, у подальшому варто очікувати нормотворчих напрацювань з проблем обміну та звільнення військовополонених, а також їх відповідальності за воєнні правопорушення і злочини.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-правових засад адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених дозволило отримати наступні висновки.

Доведено, що права військовополонених ґрунтуються на усьому світовому досвіді поведінки окремих держав та людства в цілому під час великої кількості війн, що мали місце в історії. Основою для визнання прав військовополонених виступають природні права людини та принцип гуманізму. Формування та закріплення сукупності прав військовополонених відбувається передусім в галузі міжнародного права. Поступове напрацювання нормативно-правової бази достатньо великого об'єму призвело до формалізування прав

військовополонених в таких галузях міжнародного права як міжнародне право прав людини (МППЛ) та міжнародне гуманітарне право (МГП).

Констатовано, що охорона прав військовополонених – це не стільки просте слідування існуючим міжнародним нормам, скільки постійна, наполеглива (коли мова йде про полонених українців) та сумлінна (коли ідеться про полонених ворогів) цілеспрямована діяльність посадовців, громадських діячів та навіть пересічних громадян, адже самі лише правові норми без людей в цьому разі не працюють.

Доведено, що на сьогоднішній день система правового забезпечення тримання військовополонених доволі об'ємна і охоплює широке коло питань. Вона не обмежується нормативно-правовими актами (прийнятими останнім часом, основним спрямуванням яких є здійснення заходів щодо тримання військовополонених згідно з нормами міжнародного права, а також захисту осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, а також членів їхніх сімей) та й взагалі виходить за межі адміністративної галузі права. Стверджується, що дотримуючись гуманістичних засад, національне законодавство вірогідно детальніше за міжнародні правові норми врегульовує питання тримання військовополонених, виходячи при цьому із функціональних задач, які необхідно вирішувати в практичній діяльності.

Акцентовано увагу, що система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених характеризується динамічністю розвитку, найбільш активний етап якого відбувся в Україні після початку повномасштабного російського військового вторгнення. Розбудова системи витікає з поєднання двох аспектів, які визначають її сутність та розвиток. А саме, із засад гуманізму, передусім сформованих та закріплених в міжнародних правових договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та вирішення функціональних задач практичної спрямованості. В національному адміністративному праві означена система знайшла своє закріплення на рівні законів та сукупності підзаконних нормативно-правових

актів. Тримання військовополонених для належної практичної реалізації також потребувало злагодженої діяльності численної кількості державних органів, а подекуди й створення нових суб'єктів, компетенція яких наразі визначена в законодавстві.

Наголошено на відокремленості та інституалізації міжнародно-правових норм у сфері правового регулювання тримання військовополонених, що створює передумови для формування міжнародно-правового режиму військовополонених та існування самостійного правового інституту в системі міжнародного гуманітарного права – інституту воєнного полону. Доведено, що інститут воєнного полону представляє собою систему договірних та звичаєвих міжнародно-правових норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з перебуванням військовополонених під владою супротивної сторони в міжнародному збройному конфлікті з метою забезпечення належного захисту таких осіб.

Визначено, що система нормативно-правового забезпечення тримання військовополонених як така, що складається з двох великих частин (міжнародного гуманітарного права, яке закладає ідеологічну основу, й національного законодавства, яке здебільшого врегульовує практичну діяльність), не позбавлена недоліків. А саме:

– міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни-агресорки) втрачають свій практичний сенс. Наприклад, можливість надання згоди на звільнення військовополоненого під слово честі або зобов'язання. Крім того, міжнародне гуманітарне право не враховує все різноманіття можливих типових ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь. Наприклад, в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону;

– слабкою стороною сукупності національних правових норм, на наш погляд, є деяке термінологічне різноманіття і неузгодженість. Наприклад, одночасне використання в різних нормативно-правових актах понять

«захоплення», «взяття в полон», «тримання», «утримування» тощо. Крім того національна правова система характеризується врегулюванням окремих функціональних завдань щодо роботи із військовополоненими, викладених в різних нормативно-правових актах, виданих різними державно-владними суб'єктами, що не спрощує систему в цілому. Ще одна особливість національної системи правового врегулювання тримання полонених полягає в тому, що вона все ще продовжує розвиватися. Наприклад, у подальшому варто очікувати нормотворчих напрацювань з проблем обміну та звільнення військовополонених, а також їх відповідальності за воєнні правопорушення і злочини.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

2.1. Адміністративно-правовий статус Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених

В реаліях ведення бойових дій проти росії великої ваги набуває питання чіткого виконання кримінальних покарань та функціонування таборів для утримання військовополонених. Від вищезазначених напрямків діяльності держави залежить безпосередньо внутрішня безпека в країні та її імідж на міжнародній арені. В рамках існуючих наукових робіт українських вчених сутність адміністративно-правового статусу державних установ, уповноважених на здійснення вищезгаданої діяльності, розкрита не достатньо глибоко, саме тому існує потреба додаткового дослідження.

Забезпечення прав людини та необхідних міжнародних гуманітарних стандартів особам, що потрапили в полон, є індикатором демократичності країни. Наявна нормативно-правова база, у відповідності до якої здійснюється організація та функціонування таборів для військовополонених, є не достатньо чітко визначеною. Повноваження та відповідальність Мін'юсту та ДКВС, які здійснюють управління та адмініструють функціонування таборів для військовополонених, чітко не розмежовані та навіть недостатньо вичерпно окреслені в рамках діючої нормативно-правової бази, в зв'язку з чим неузгодженість їх діяльності в напрямку функціонування таборів для військовополонених може ставати причиною виникнення порушень прав вищезазначеної категорії осіб. Іншим вагомим питанням є недостатня увага до програм соціальної реабілітації, ресоціалізації осіб, що відбули покарання. Таке становище може призвести до подальшої їх анти-соціальної поведінки, а в найгіршому випадку до цілковитої маргіналізації, що негативно вплине на рівень

скоюваних рецидивів та порушень нормального функціонування відносин у суспільстві.

Метою дослідження є систематизація і аналіз правового регулювання діяльності ДКВС та таборів для тримання військовополонених, визначення їх повноважень у контексті виконання покладених на них завдань щодо виконання кримінальних покарань та утриманням військовополонених. Також у даному розділі розкрито особливості адміністративно-правового статусу вищезазначених органів державної влади і ступінь його узгодженості з міжнародними нормами та стандартами щодо організації правового захисту військовополонених та відповідності діяльності ДКВС України кращим міжнародним практикам з виконання покарань.

Дослідження адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби спрямоване на аналіз сучасних тенденцій та проблем у сфері виконання покарань. Його новизна обумовлена глибоким вивченням міжнародних стандартів у вищезазначеній сфері, виокремленням та впровадженням в українське законодавства новітніх методів функціонування Державної кримінально-виконавчої служби. Також проведено вивчення особливостей адміністративно-правового статусу та діяльності даного відомства шляхом аналізу законодавчої бази, у відповідності до якої воно функціонує, в рамках якої визначається сфера його повноважень. В цьому розділі вивчено можливість впровадження в діяльність ДКВС цифрових технологій з метою здійснення контролю та нагляду за поведінкою засуджених, а також приділено особливу увагу дослідженню програм спрямованих на реінтеграцію особи в суспільство після відбуття покарання, спрямування її на шлях виправлення, з метою зниження подальшої можливої криміналізації соціуму. Співставлення особливості організаційно-правової структури ДКВС з аспектами сучасних викликів з метою встановлення відповідності одне одному, а також проведено аналіз заходів, спрямованих на захист прав людини в системі виконання покарань.

Державна кримінально виконавча служба є органом виконавчої влади України, уповноваженим на виконання кримінальних покарань. Варто відмітити, що сучасний розвиток і стан ДКВС України, надає можливість вказати на три основні етапи її розбудови:

1. Утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань : а) ДДВП у 1998 р. є центральним органом виконавчої влади, правонаступником ГУВП МВСУ; б) ДДВП у 1999 р. є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом (виведений із підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України); в) ДДВП у 2009 р. є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції.

2. Утворення Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС): ДПтС у 2010 р. є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України.

3. Утворення Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України): а) ДКВС України у 2016 р. має 6 територіальних управлінь, що входять до Міністерства юстиції як до центрального органу виконавчої влади; б) ДКВС України у 2017 р., перебуваючи в підпорядкуванні Міністерству юстиції, має складну систему новостворених структур (державних установ, дирекцій, управлінь) із функціями контролю, керування та координації за окремими напрямками роботи; в) ДКВС України у 2017 р. має Адміністрацію в статусі міжрегіонального територіального органу, якій підпорядковано 6 територіальних управлінь. Адміністрація ДКВС України входить до Міністерства юстиції (центрального органу виконавчої влади) [41]».

Кримінально-виконавча служба здійснює діяльність, спрямовану не тільки на виконання покарань, а ще й на створення виховного впливу на засуджених з метою їх виправлення та подальшої успішної реінтеграції в суспільство. «Виправлення» і «ресоціалізація» – це ключові категорії для застосування великої кількості норм кримінально-виконавчого права, під якими варто

розуміти комплекс державних і недержавних заходів, визначених кримінально-виконавчим законодавством, іншими нормативно-правовими актами у сфері виконання і відбування покарань, шляхом корекційного впливу на свідомість осіб, засуджених за вчинення злочинів, для досягнення основної мети покарання – кари. Установлений порядок виконання та відбування покарання – це режим виконання та відбування покарання, відповідно до визначення, наведеного у ст. 102 КВК України. Режим, який є одним із засобів виправлення засуджених, по суті створює основу для застосування всіх інших засобів впливу на них, тому законодавство приділяє найбільшу увагу його регулюванню. Виконання та відбування кримінального покарання реалізуються в умовах режиму, встановленого в місцях позбавлення волі, який за правовою природою є врегульований нормами кримінально-виконавчого права про порядок виконання та відбування покарання [75]».

Варто вказати, що статтею 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» закріплено «основні принципи діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України: 1) законність; 2) повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина; 3) гуманізм; 4) позапартійність; 5) єдиноначальність; 6) колегіальність при розробці важливих рішень; 7) взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями; 8) відкритість для демократичного цивільного контролю [147]».

У відповідності до статті 8 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» керівництво Державною кримінально-виконавчою службою України та діяльністю центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, здійснює керівник центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, який несе персональну відповідальність за виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України [147]». В свою чергу згідно зі статтею 27 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» «контроль за діяльністю

Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюється відповідно до закону. Безпосередній контроль за діяльністю органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів здійснюють центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальні органи управління [147]». У відповідності до діючої нормативно правової бази Міністерство юстиції України здійснює контроль за організацією і виконанням функцій покладених на кримінально-виконавчу службу України.

Головними напрямками взаємодії Кримінально-виконавчої служби та Мін'юсту, як об'єкту і суб'єкту підпорядкування є реалізація заходів спрямованих на забезпечення ефективного виконання кримінальних покарань, у відповідності до норм кримінально-виконавчого кодексу України, гуманного та толерантного поводження з засудженими та військовополоненими, а також дотримання законності та правопорядку в установах виконання покарань та таборах де утримуються військовополонені. Види кримінальних покарань, які виконуються кримінально-виконавчою службою викладено в вигляді вичерпного переліку в статті 51 КК України, а саме: «до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі види покарань: 1) штраф; 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) громадські роботи; 5) виправні роботи; 6) службові обмеження для військовослужбовців; 7) конфіскація майна; 7-1) пробаційний нагляд; 8) арешт; 9) обмеження волі; 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 11) позбавлення волі на певний строк; 12) довічне позбавлення волі [70]». Процесуальний порядок виконання вищезазначених покарань прописано в кримінально-виконавчому кодексі України. До того ж в рамках українського кримінально-виконавчого законодавства існує розподіл на групи та типи кримінальних покарань та їх класифікація в залежності від тих чи інших факторів. «За порядком призначення покарань ст. 52 КК України класифікує всі покарання на три групи: а) основні покарання; б) додаткові покарання; в) покарання, що можуть призначатися і як

основні, і як додаткові. Основні покарання – це покарання, що призначаються у вироку лише як самостійні покарання. Вони ні за яких умов не можуть призначатися на додаток до інших покарань, не можуть бути до них приєднані. За один злочин може бути призначене тільки одне основне покарання. До основних покарань закон відносить: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Додаткові покарання – це такі покарання, що призначаються лише на додаток до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. Отже, додаткові покарання не можуть самостійно фігурувати у вироку. До них ст. 52 КК відносить: конфіскацію майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові - це позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і штраф. До основного покарання може бути приєднано одне чи кілька додаткових покарань у випадках і порядку, передбачених законом. Наприклад, суд, засуджуючи винного за ч. 3 ст. 368 КК (неправомірна вигода), може призначити основне покарання у виді позбавлення волі і приєднати до нього такі додаткові покарання, як позбавлення права обіймати певні посади і конфіскація майна. За суб'єктом, до якого застосовуються покарання, вони класифікуються на загальні і спеціальні. Загальні покарання можуть бути застосовані до будь-якої особи (наприклад, позбавлення волі). Спеціальні покарання призначаються лише певному колу засуджених і не можуть застосовуватися до будь-якої особи. Так, тримання у дисциплінарному батальйоні призначається лише військовослужбовцям строкової служби. До спеціальних покарань належать також службові обмеження для військовослужбовців, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. За можливістю визначення строку покарання всі покарання поділяють на строкові і безстрокові покарання. Строковими покараннями є: позбавлення волі, обмеження волі,

арешт, виправні роботи без позбавлення волі, службові обмеження для військовослужбовців, громадські роботи, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, тримання у дисциплінарному батальйоні. Так, виправні роботи без позбавлення волі можуть призначатися на строк від шести місяців до двох років, дисциплінарний батальйон - від шести місяців до двох років, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю - від двох до п'яти років, позбавлення волі -- від одного року до п'ятнадцяти років. Вийти за межі цього строку суд ні за яких умов не має права, за винятком випадку, передбаченого в ст. 71 КК, коли призначається покарання за сукупністю вироків [188]».

В Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено, що організація та утримання таборів для військовополонених належить до повноважень Міністерства юстиції України, а самі табори розміщуються на території підрозділів ДКВС, в установах виконання покарань. Також в постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», визначено, що Мін'юст пристосовує установи для виконання покарань під табори для утримання військовополонених, контролює поведження з ними, а також організовує діяльність таборів в цілому, а саме розміщення, утримання, охорону та медичне забезпечення даної категорії осіб, достатнє для нормальної життєдіяльності харчування» [161]. На практиці Міністерство юстиції з метою організації функціонування таборів для полонених залучає до цієї діяльності особовий склад кримінально-виконавчої служби.

Міжнародний досвід у сфері виконання покарань та його порівняння з національним є важливим аспектом даної праці, метою якого є аналіз міжнародних стандартів виконання покарань, які в майбутньому могли би бути впроваджені в Україні. Міжнародні стандарти здійснення покарань регламентуються різними міжнародними нормативно-правовими актами. «Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином» № 43/173 було

прийнято у 1988 р. Принцип 1 передбачає, що всі особи, піддані затриманню або ув'язненню, мають право на гуманне поводження і повагу до гідності. Принцип 5 вказує на необхідність застосування заходів захисту прав і особливого статусу жінок, особливо вагітних жінок, матерів-годувальниць, а також дітей, підлітків, престарілих, хворих або інвалідів, що не вважається дискримінацією. Принципом 6 було заборонено застосування катування. Відповідно до принципу 24 ув'язненим надається можливість пройти належне медичне обстеження, право на постійне медичне обслуговування та лікування за необхідності. Обслуговування та лікування надаються безкоштовно» [44]. На вищезазначених принципах резолюції ООН базуються національні законодавства в сфері виконання покарань демократичних країн світу.

Розглянемо приклад системи виконання покарань розвиненої Європейської країни на прикладі Іспанії. «В Іспанії, на відміну від України, виконання покарань перебуває у віданні окремого департаменту Міністерства внутрішніх справ. Структура подібна до наявної в Англії та Уельсі. До 1996 р. цими питаннями опікувалося Міністерство юстиції, але після низки резонансних терактів у Землях Басків (м. Барселона) та викраденням і триманням у заручниках персоналу виправних установ змінено структурну приналежність пенітенціарної системи та її підпорядкування. Ключовою відмінністю пенітенціарної системи Іспанії є відсутність виправних установ для неповнолітніх осіб. Це зумовлено тим, що до неповнолітніх осіб, які скоїли злочини, в Іспанії покарання у вигляді позбавлення волі не застосовується. Вони можуть за скоєні злочини притягуватися до альтернативних видів покарання, залучатися соціальними службами до заходів виховного та реабілітаційного характеру. З неповнолітніми особами, які скоїли злочини, проводять виховну та профілактичну роботу, а також здійснюють контроль за їхньою поведінкою інші державні органи та недержавні організації, які не належать до пенітенціарної системи. Це є позитивним моментом, оскільки виключає подальшу криміналізацію неповнолітніх в умовах місць попереднього ув'язнення та УВП [73]». Можливість впровадження в Україні пом'якшення відповідальності

неповнолітніх є дискусійним питанням, але приклад Іспанії показує, що реальне перевиховання без позбавлення волі може спрямувати дану категорію осіб на реальний шлях виправлення, сприяючи недопущенню маргіналізації та насадженню кримінальної культури та світогляду даній вразливій категорії соціуму. Має сенс в Україні запустити певні пілотні проекти спрямовані на встановлення відповідності українським реаліям Іспанського підходу до виконання покарань щодо неповнолітніх. Розглянемо деякі додаткові аспекти Іспанського досвіду в вищеописаній галузі. «Середня тривалість покарання за суспільно небезпечні злочини не перевищує 20 р. За особливо тяжкі злочини може призначатися покарання 25, 30, 40 років позбавлення волі, здебільшого такі терміни ув'язнення призначаються за злочини терористичної спрямованості. Постійне ув'язнення застосовується до терористів. На відміну від довічного позбавлення волі в Україні, постійне ув'язнення в Іспанії носить умовний характер, оскільки залежно від поведінки засудженої особи під час відбування покарання тривалість терміну покарання може бути скорочена після відбуття 3/4 терміну покарання шляхом застосування пенітенціарної пільги. Здебільшого це може бути 2/3 або 1/2 терміну покарання, після чого виконання покарання призупиняється. Також після відбуття від 8 р. до 12 р. ув'язнення засудженому може надаватися можливість короткочасного виїзду за межі УВП. Після відбуття від 15 р. до 32 р. позбавлення волі засуджений може класифікуватися як такий, що виправляється (III ступінь виправлення та суспільної безпеки), а через 25–35 р. може умовно-достроково звільнитися. Контроль за виконанням покарання здійснює Суд з пенітенціарних питань. Завдяки цьому система постійно підконтрольна судам, засуджені мають можливість звертатися зі скаргами до суду. Місцеві суди з пенітенціарних питань підпорядковуються Центральному суду пенітенціарного нагляду, який розглядає резонансні, специфічні, особливо складні справи» [73]. Іспанський підхід до злочинів особливої тяжкості виглядає інноваційним для українських реалій, так як особа навіть за вчинення найтяжчого злочину все ж таки має можливість виправитися, в рамках постійного ув'язнення, що є альтернативою довічному ув'язненню, на відміну

від нього залишає засудженому певний вектор, спрямований на його виправлення в рамках значних проміжків часу. Наскільки доцільною була б можлива заміна довічного ув'язнення в Україні на постійне ув'язнення за Іспанським зразком є глибоким та важливим питанням, яке потребує окремого детального вивчення, оскільки можливі наслідки подібної лібералізації кримінального законодавства мусять бути цілковито прораховані, так, як це питання є досить чутливим в рамках загальної безпекової ситуації в країні. Розглянемо досвід в сфері виконання покарань країни – лідерки демократичного світу – Сполучених Штатів Америки. «США мають розгалужену систему установ, які виконують покарання. На кожному рівні діє власна система карних закладів: федеральні виправні установи, тюрми штатів і муніципальні в'язниці. Федеральні в'язниці перебувають у веденні урядового Бюро виправних установ. Для них встановлено різні категорії, а саме: для неповнолітніх і малолітніх злочинців; для молодих і дорослих злочинців; для дорослих злочинців; для осіб, які відбувають короткострокове позбавлення волі; виправні установи для жінок; громадські центри нагляду за злочинцями; медичні центри, що надають допомогу злочинцям. Крім того, є класифікація в'язниць за рівнем охорони» [37]. Значна розгалуженість пенітенціарної системи США обумовлена особливостями адміністративно-територіального устрою, та специфіки кожного окремого штату. В порівнянні з її Іспанським аналогом американська є більш складною та жорсткою, у відношенні до осіб, що відбувають покарання. В підтвердження вищезазначеного можна привести наявність смертної кари в США як виду кримінального покарання, що відсутнє в Іспанії. До того ж, в Іспанії більше уваги приділяється соціалізації засуджених після їх звільнення з місць позбавлення волі ніж в США, а також їм доступний ширший спектр можливостей для освіти, роботи та психологічної допомоги. Така ситуація може бути обумовлена значно вищим рівнем злочинності в США і, як наслідок, більшим навантаженням на пенітенціарну систему ніж в Іспанії.

Проаналізувавши міжнародний досвід Іспанії та США в сфері виконання покарань можна зробити висновок, що з метою покращення функціонування

пенітенціарної системи доцільно було вживати заходів спрямованих на зменшення кількості засуджених, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі шляхом лібералізації кримінального законодавства а також створення дієвих систем ресоціалізації та психологічної підтримки. Розвиток видів покарань, що є альтернативними позбавленню волі, є напрямком в якому варто рухатися з метою зменшення навантаження на підрозділи ДКВС та зниження рівня рецидивів і криміналізації суспільства. Одним із дієвих кроків, спрямованих на подальшу соціалізацію по відбуттю покарання, є забезпечення засудженому можливості отримати освіту, працевлаштуватися, стати повноцінною незалежною одиницею суспільства, яка не буде в подальшому змушена життєвими обставинами до повторного вчинення злочинів з метою забезпечення власних базових потреб.

В реаліях надання відсічі збройній агресії росії питання утримання військовополонених в відповідних умовах та дотримання високих міжнародних стандартів в цьому напрямку діяльності набирає все більшої актуальності. Неухильне виконання вимог міжнародних конвенцій та забезпечення всіх базових умов утримання є ознакою демократичної країни, і одним з ключових факторів, що відрізняє демократичну Україну від тоталітарної країни – агресорки, де дотримання міжнародних стандартів утримання військовополонених перебуває під великим сумнівом.

У відповідності до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» «дільниця для тримання військовополонених – окреме ізольоване приміщення у виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, а також у слідчому ізоляторі Державної кримінально-виконавчої служби призначене для тимчасового перебування військовополонених [161]». Загалом табори для тримання військовополонених – це місця, де утримуються особи, захоплені в ході збройного конфлікту [161]. Статус та режим утримання військовополонених визначаються згідно міжнародних нормативно правових актів, таких як

«Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [47]», додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [47]», додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв не міжнародних збройних конфліктів (Протокол II) [47]», нормами національного законодавства. У відповідності до вищезгаданих нормативно-правових актів військовополонені мають право на гуманне поводження, збалансоване та достатнє для нормальної життєдіяльності харчування, базове медичне обслуговування, зв'язок з родиною, здійснення релігійних обрядів у відповідності до віросповідань, а також на репатріацію по закінченню збройного конфлікту. Міжнародне законодавство, що регулює вищезазначене питання, передбачає заборону на знущання та нелюдське поводження з військовополоненими, застосування до них катування, здійснення у відношенні до них будь яких дій, що принижують честь і гідність, примус до роботи, яка не відповідає їхньому військовому званню або стану здоров'я [47]». Держава, що утримує військовополонених, зобов'язана забезпечити їм належні умови утримання, дотримуватися їхніх прав, передбачених міжнародним гуманітарним правом [47]».

Контроль за дотриманням прав військовополонених, за погодженням сторін конфлікту, здійснюють міжнародні організації, такі як міжнародний комітет Червоного Хреста та інші, а також національні організації що займаються діяльністю даного типу [47]».

На даний час на території української держави функціонують 2 табори для утримання військовополонених, де забезпечуються всі найвищі стандарти у відповідності до Женевських конвенцій про умови утримання військовополонених [231]». Статус та режим утримання вищезгаданих осіб в Україні визначаються Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу [140]», постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [161], наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 «Про затвердження

Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» [163], що регламентує правила внутрішнього розпорядку таборів, а саме права та обов'язки військовополонених, порядок денний, дисциплінарну відповідальність тощо.

Згідно норм міжнародного гуманітарного права військовополонені можуть залучатися до виконання певних робіт. Важливим є той факт, що вони не можуть бути залучені до роботи, яка є небезпечною для їхнього життя або здоров'я, принижує їхню честь та гідність або здійснюється на основі примусу, проти їхньої волі. Варто більш детально розглянути види робіт, до яких можуть бути залучені військовополонені: 1) роботи пов'язані з забезпеченням благоустрою табору, ремонт приміщень; 2) роботи на підприємствах 4) роботи в сфері обслуговування, приготування їжі, прибирання приміщень. Іншим істотним аспектом праці полонених є її умови, що мусять бути узгоджені з нормами українського трудового законодавства. За свою роботу вони повинні отримувати оплату праці не нижчу за мінімальну заробітну плату.

Українська влада регулярно перевіряє умови утримання вищезазначеної категорії осіб. До цих перевірок допускаються представники Міжнародного комітету Червоного Хреста, ЗМІ. Останні в свою чергу спілкуються з військовополоненими, беруть інтерв'ю та публікують репортажі про умови їхнього утримання. Військовополонені розміщуються в спеціальнообладнаних приміщеннях по кілька людей. Їм надається чистий одяг, взуття, постільна білизна та предмети особистої гігієни, доступ до їдальні, де організовано три разове харчування. В таборах наявні спеціальні заклади, де полонені можуть отримати медичну допомогу. Разом з тим адміністраціями таких установ забезпечується можливість спілкуватися з сім'ями по телефону або через листи, молитися та відправляти релігійні обряди. В таборах наявні бібліотеки, спеціально відведені місця для зайняття спортом.

Підсумовуючи варто відмітити, що ціннісний підхід до утримання військовополонених відрізняє тоталітарні країни від демократичних. Україна в котре доводить, що є демократичною країною, де сповідуються Європейські

цінності, шануються права і свободи людини і громадянина, забезпечуючи належні умови перебування вищезгаданої категорії осіб, дотримуючись всіх їх прав, забезпечуючи гуманне ставлення до них, не зважаючи на злочини, вчинені проти українського народу. На відміну від України, агресорка росія не дотримується жодних міжнародних норм щодо утримання військовополонених, більшість з яких зазнають тих чи інших моральних і фізичних знущань під час перебування в полоні.

В період сьогодення одна з найбільш помітних незгодженостей в законодавстві є не розмежованість повноважень та відповідальності Мін'юсту та ДКВС, тобто по суті відсутній чіткий їх розподіл, що може провокувати ризики порушення прав військовополонених. Задля виправлення цієї ситуації необхідно внести зміни в законодавство якими визначити сферу впливу на конкретизувати повноваження, як ДКВС та Міністерства юстиції України. Наприклад вказавши, що організацію функціонування таборів здійснює Міністерство юстиції України шляхом залучення для цього особового складу ДКВС, та чітко прописати обов'язки працівників ДКВС, що залучені до вищезазначеної діяльності, і, як наслідок, разом з появою конкретно визначеного їх переліку з'явиться юридична відповідальність за їх порушення.

Також питання поглиблення цифровізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є вартим уваги, так як повний перехід до електронної системи документообігу, тобто на безпаперовий документообіг з використанням електронних цифрових підписів полегшив би та пришвидшив би всі процеси пов'язані з діяльністю ДКВС. Наприклад, він значно скоротив би час необхідний для оформлення документів, радикально знизив би витрати на папір та друк, а також підвищити прозорість документообігу.

Впровадження додаткових веб ресурсів для засуджених та членів їх сімей, за допомогою яких можна було-б взаємодіяти з органами державної влади, формувати запити, отримувати необхідну інформацію є дискусійним предметом, який потребує окремого глибокого вивчення та аналізу всіх можливих ризиків.

Але в разі правильної реалізації вищезазначеної ідеї засудженим було б набагато легше реалізувати свої права та взаємодіяти з органами державної влади.

Застосування ШІ для аналізу даних про осіб що відбувають покарання та військовополонених, виявлення ризиків та прогнозування їх поведінки є інноваційним підходом до виконання покарань та виконання міжнародних норм гуманітарного права. Штучний інтелект міг би створювати проекти рішень та планів для керівництва ДКВС, що допомогло б приймати більш обґрунтовані рішення щодо розподілу засуджених по категоріях, організації їхнього перебування в місцях позбавлення волі таким чином, щоб створити найкращі умови для виправлення і подальшої успішної ресоціалізації тощо.

В цілому дослідження адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених дало змогу запропонувати відповідне визначення та його структурні елементи. Так під останнім пропонується розуміти правове становище (місце) служби в системі органів публічного адміністрування, обумовлене метою реалізації правової політики держави, та наділення відповідним адміністративно-правовим інструментарієм, що є необхідним для досягнення функціональної складової останньої. До структури адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України доцільно віднести такі елементи: 1) функціональні елементи (мета призначення, компетенція); 2) інституціональні елементи (правові інструменти: адміністративні, інформаційні, оперативно-розшукові, кримінально-процесуальні; повноваження); 3) організаційні елементи (структура, організація взаємодія, лінійні та горизонтальні зв'язки між структурними елементами, обмін інформацією тощо); 4) кадрові елементи (персонал відповідної кваліфікації, контроль та нагляд, відповідальність). Наявність саме цих елементів адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України дає можливість з одного боку в повному обсязі забезпечити мету створення та призначення, а також мати самостійне місце в загальній ієрархічній системі органів виконавчої влади.

2.2. Форми і методи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених

Особливість демократичної, вільної країни полягає в безальтернативному та суворому слідуванні міжнародним нормам гуманітарного права, а також відповідним правовим актам національного законодавства, що регулюють дотримання прав і свобод людини і громадянина, в тому числі різних категорій осіб, що мають специфічні юридичні статуси. Забезпечення прав і свобод є пріоритетом та не може бути знівельованим країною, яка рухається в Європейському напрямку, декларує і сповідує демократичні цінності, що з 2018 року офіційно закріплено в Конституції України. Факт дотримання норм міжнародного права є тим, що відрізняє Україну від країни агресорки росії, що порушила майже всі існуючі норми міжнародного гуманітарного права.

Одним з важливих аспектів правової держави, який підкреслює її демократичність, є забезпечення належних умов утримання військовополонених, що актуально для України в період сьогодення, враховуючи виклики, що стоять перед країною і нацією. Ефективність функціонування державного апарату в напрямку належного утримання таких осіб визначає рівень реалізації верховенства міжнародного права в країні. Адміністративно-правове його забезпечення в Україні відбувається ретельно, з увагою до всіх існуючих юридичних нюансів, у суворій відповідності до міжнародних норм гуманітарного права, які регулюють питання утримання військовополонених на період і до кінця ведення бойових дій в місцях, спеціально організованих для утримання даної категорії осіб. Українська сторона забезпечує всіх полонених умовами перебування у чіткій відповідності до норм Женевських конвенцій та міжнародного гуманітарного права, про що свідчать регулярні перевірки умов їх утримання представниками Червоного Хреста та інших міжнародних організацій, багаторазові репортажі ЗМІ, включаючи персональні інтерв'ю з військовополоненими та працівниками закладу. Аналізуючи діяльність країни агресорки в вищеписаному напрямку,

можна прийти до висновків, що нею здійснюється на регулярній основі ряд значних порушень умов утримання військовополонених, а саме: катування осіб, нанесення тяжких фізичних травм, каліцтва, знуцання, приниження честі і гідності, неналежне надання медичної допомоги або не надання її взагалі, не забезпечення військовополонених належним і достатнім для нормальної життєдіяльності харчуванням, недотримання санітарних умов та умов гігієни. Також підбив росією власних будівель, що мав місце в таборі з військовополоненими в Оленівці і забрав багато життів українських військовополонених, є яскравим прикладом цинізму і заздалегідь спланованого росіянами геноциду, з метою дискредитації України на міжнародній арені. Ці та багато інших злочинів проти людяності не є повним переліком порушень міжнародного гуманітарного права, що вчиняються росією на протязі 10 років, починаючи з 2014, і які набрали небаченого масштабу з лютого 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення на територію суверенної України.

Логічним і таким, що давно назріло є прийняття рішення, щодо притягнення росії до відповідальності за систематичне порушення норм гуманітарного права. Створення спеціальних міжнародних комісій з залученням міжнародних організацій, таких як Червоний Хрест, ОБСЄ та інших, які б провели розслідування всіх незаконних дій, вчинених окупантами, є необхідністю, що сформувалася в умовах сьогодення і мусить бути реалізована в рамках окремого рішення світової спільноти, країн Європи та країн членів ООН шляхом накладення додаткових жорстких санкцій на росію та її керівництво в зв'язку саме з непомірною жорстокістю, що знайшла свою реалізацію в значних порушеннях прав і свобод людини, тортурах і знуцаннях та навіть в позбавленні життя військовополонених. Таке рішення було б виключно справедливим, і стало б ще одним прикладом консолідованої протидії демократичного цивілізованого світу тоталітарній імперії, якою є сьогодні росія. Також це була б вагома та додаткова підтримка для України та її народу, на рівні з ордером на арешт диктатора Путіна та вже впровадженими економічними санкціями, і в будь-якому разі стало відчутним сигналом для росії про безальтернативність

слідування нормам міжнародного гуманітарного права. Також обов'язковим є забезпечення невідворотності настання покарання за вчинення тортур над категорією осіб, що є не захищеною, так як доля військовополонених повністю залежить від рішень що приймаються керівництвом країни в якій вони перебувають у полоні. З цією метою провідні спеціальні служби світу мусять документувати злочинну діяльність російських посадових осіб, так як забезпечення верховенства права це спільна відповідальність цивілізованих, розвинених, демократичних країн, а не персонально України. Таким чином мусить бути створено юридичний фундамент для подальшого притягнення всіх осіб, причетних до неправомірних дій відносно військовополонених до справедливої відповідальності за вчинене, також вони мусять бути ідентифіковані та в подальшому осуджені вироками уповноважених на то судів, по результатам справедливого неупередженого судового розгляду.

Варто відмітити, що «система утримання військовополонених з часів Другої світової війни до теперішнього часу пройшла через значні зміни. Вони відбувалися в рамках міжнародного права, під впливом різних факторів, таких як розвиток права та культури, ріст громадянської та соціальної свідомості людей, а також інших факторів. Значні порушення прав військовополонених, такі як жорстокі вбивства в газових камерах, розстріли, катування та багато інших, що були виявлені та задокументовані по результатах другої світової війни, змусили міжнародне співтовариство створити нові справедливі норми міжнародного гуманітарного права, які б забезпечили дотримання всіх необхідних умов щодо прав і свобод людини і громадянина, що є невід'ємною частиною природного права кожної людини, і не може бути знівельовано за жодних обставин. Таким чином у 1949 році спільними зусиллями пост воєнної світової спільноти було прийнято чотири Женевські конвенції, в рамках яких визначено «правовий статус військовополоненого, а саме Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року, яку було ратифіковано Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 року, а для України Конвенція набула чинності 03.01.1955 року [47]». У відповідності до норм

міжнародного права «військовополонені – це особи, які мають право на цей статус згідно з статтею 4 вищевказаної Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. та статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р [161]». Також в Женевській конвенції було викладено особливості поводження з військовополоненими та визначено параметри, яким повинні відповідати умови їх утримання. Вищеописаний міжнародно-правовий підхід став фундаментом гуманітарного права, який встановив правила людського і гідного поводження з вищезгаданою категорією осіб і є гарантією їх захищеності від актів насильства, залякування, образ, катування чи будь якого іншого порушення їх прав. До того ж, їм мусить бути забезпечене необхідне харчування, житло, медична допомога та можливість підтримувати зв'язок з родинами. Згідно міжнародного права вони можуть бути залучені до праці, але важливим є нюанс, що умови праці мають бути безпечними і не можуть сприяти військовим операціям проти рідної для них країни, також вони мають право на справедливий судовий процес та кваліфіковану юридичну допомогу.

Починаючи з періоду закінчення другої світової війни методологія утримання військовополонених зазнала розвитку та значних змін, основні з яких відбулися в напрямку гуманізації даної сфери діяльності держав. Стосовно гібридних війн, кількість яких зростає, а учасники незаконних збройних формувань також не рідко потрапляють у полон, існує недостатня визначеність, тому дана категорія осіб є предметом дискусій та спорів правників міжнародного рівня. Визначення умов їх утримання та юридичного статусу є досить не простим завданням, саме тому в світі поки, що немає чіткої однозначної визначеності щодо алгоритму поводження з особами даної категорії.

Загалом умови утримання військовополонених можуть відрізнятися, в залежності від того, наскільки ретельно країна, що утримує їх в полоні, виконує свої обов'язки, покладені на неї Женевською конвенцією. Як приклад порушення

прав військовополонених можна привести незаконні дії росії проти українських військовополонених, звірства в Чечні, Іраку та Сирії.

Значним кроком вперед в новітній історії стало заснування міжнародного кримінального трибуналу для Югославії та Руанди, в рамках діяльності якого було в подальшому притягнуто до юридичної відповідальності осіб, причетних до порушення міжнародного гуманітарного права. В подальшому трибунал припинив своє існування і його функції було передано міжнародному органу уповноваженому щодо питань порушення міжнародного права, вчинення військових злочинів, тощо, яким є міжнародний кримінальний суд. Досить важливою є робота міжнародних організацій, таких як Червоний Хрест, ОБСЄ, та інших. Вони відслідковують умови утримання військовополонених і здійснюють діяльність, спрямовану на їх покращення. В разі порушення прав осіб даної категорії міжнародні гуманітарні організації можуть фіксувати це та передавати інформацію до уповноважених міжнародних органів для відповідної реакції. Також міжнародне гуманітарне право не оминула цифровізація нашого життя. Розвиток технологій дає можливість забезпечити кращі умови утримання для військовополонених, здійснювати більш ретельний контроль за їх фізичним станом шляхом використання прогресивних технологій.

Одним з важливих міжнародних нормативно-правових актів є Європейська конвенція з прав людини, так, як вона забезпечує додатковий захист прав військовополонених в тому числі. До прикладу у статті 3 йдеться про заборону катувань. Там сказано, що «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [60]». В статті 5 вищезгаданого нормативного-правового акту зафіксовано, що «кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. Кожен, хто є потерпілим від арешту або

затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування [60]». Нормами статі 9 вищезазначеної конвенції гарантуються «свобода думки, совісті та релігії. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств [60]». В статті 14 прямо заборонено дискримінацію за будь-якою ознакою: «Користування правами та свободами, визнаними в Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [60]».

Весь цивілізований світ, багаті країни заходу та Європи забезпечують високі стандарти утримання військовополонених, неухильно слідуючи нормам міжнародного права таким як Женевські конвенції, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та іншим. Також наявність постійних обговорень в демократичних суспільствах щодо умов утримання військовополонених сприяє покращенню стандартів їх утримання та неухильному забезпеченню прав людини і особливо в таборах для військовополонених, так як це питання є чутливим і подекуди болючим, тому що тоталітарні країни дозволяють собі грубо порушувати міжнародне право та природні права людини. Саме тому світовою спільнотою проводяться постійні дискусії і консультації, спрямовані на прийнятті заходів щодо направлення росії та подібних до неї авторитарних країн на шлях слідування міжнародному гуманітарному праву.

Функціонування таборів для утримання військовополонених в Україні відбувається у відповідності до низки нормативно правових актів, а саме: «Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949

[47], Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 [150], постанова Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [161], постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року № 257 «про утворення координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими» [170], постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721 «Про затвердження порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період» [135; 158]». В рамках правового поля, що регулюється вищезазначеними нормативно-правовими актами, які належать до сфери гуманітарного права, забезпечуються наступні умови утримання даної категорії осіб : 1) належні умови проживання та харчування; 2) доступ до гігієни та облаштування необхідних санітарних умов; 3) забезпечення можливості підтримання контакту з членами родини шляхом листування або іншими способами комунікації; 4) надається можливість працювати і отримувати за свою роботу заробітну платню, що не може бути менша мінімальної заробітної платні встановленої відповідно до українського законодавства; 5) надається доступ до медичного обслуговування та лікування в разі потреби. Особи, що потрапляють в полон, мають офіційний статус, що передбачений міжнародним гуманітарним правом, та користуються всіма правами, включаючи право на повагу до честі і гідності, захист від катування та різного роду приниження. Утримання військовополонених є серйозним навантаженням на державний бюджет. Зі слів представників влади, уповноважених на контроль діяльності установ даного типу, утримання одного військовополоненого обходиться державі близько 10000 гривень на місяць. Не дивлячи на те, що Україна є воюючою країною, вона відповідально виконує свої обов'язки щодо утримання осіб даної категорії і забезпечення для них усіх необхідних умов. В місцях утримання осіб, що мають офіційний статус військовополонених, діє особливий режим, існує спеціальний розпорядок дня, що ґрунтується на неухильному слідуванні правил табору, які базуються на

дисципліні. Органом, уповноваженим на реалізацію державної політики в сфері утримання військовополонених, є Міністерство юстиції. На нього покладено відповідальність за організацію відповідних місць для їх утримання (дільниць, таборів), а також забезпечення даних осіб всіма необхідними умовами у відповідності до міжнародного гуманітарного права. Вищезазначеним міністерством визначено та перепрофільовано установи виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби під табори для тримання військовополонених, організовано розміщення, утримання, охорону та доступ до медичного забезпечення даної категорії осіб у всіх спеціально створених та переформатованих установах [161]». Загальні правила їх утримання та поводження з ними, що існують в українському національному законодавстві, базуються на нормах гуманітарного права, викладеного в відповідній Женевській конвенції. Згідно розділу другого постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.22 за № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» «з військовополоненими завжди поводяться гуманно, не допускаючи стосовно них насильства, репресій, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином. Зокрема, військовополонених не можна піддавати фізичному каліченню, медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, проведення яких не обґрунтоване у зв'язку з потребою в медичному, стоматологічному або стаціонарному лікуванні військовополонених та які не проводяться в їх інтересах. До військовополонених за будь-яких обставин ставляться з повагою до їх особи та честі. З жінками поводяться з усією повагою, зумовленою їх статтю, так само прихильно, як і з чоловіками. До офіцерів та військовополонених, які прирівняні до них, ставляться з повагою, належною їх званню та віку. Військовополонені в повному обсязі зберігають свою цивільну правоздатність, якою вони користувалися до полону. Пораненим та хворим з числа військовополонених надається своєчасна медична допомога [161]».

Окремо варто виділити категорії осіб, а саме працівників сфери охорони здоров'я та духовенство. Вони не відносяться до юридичної категорії «військовополонений», але також мають право на певні преференції. «Не вважаються військовополоненими, однак користуються пільгами та захистом, передбаченими Конвенцією особи зі складу медичного та духовного персоналу, затримані державою, що тримає в полоні, з метою надання допомоги військовополоненим. Також їм забезпечують усі можливості для надання медичної та духовної допомоги військовополоненим. Під час виконання своїх медичних та духовних обов'язків вони також користуються такими привілеями: - їм дозволяється періодично відвідувати військовополонених, які перебувають у складі робочих команд або в госпіталях поза табором, держава, що тримає в полоні, надає в розпорядження забезпечити їх необхідним транспортом; - у кожному таборі старший офіцер медичної служби несе відповідальність перед військовим керівництвом табору за все, що пов'язане з діяльністю затриманого медичного персоналу; - хоча вони повинні дотримуватися внутрішнього порядку табору, в якому їх тримають, таких осіб не можна змушувати виконувати будь-яку роботу, що не пов'язана з їхніми медичними або релігійними обов'язками. Усі речі та предмети особистого користування залишаються в розпорядженні військовополонених [135]». Щодо належності умов утримання військовополонених, варто звернути увагу на те, що «стороною, яка утримує осіб даної категорії видаються одяг, білизна та взуття у достатній кількості, з урахуванням кліматичних умов місцевості, де вони перебувають. Військовополонені, що були захоплені у зоні бойових дій, повинні у короткий строк бути евакуйовані до таборів, розміщених у зоні, що знаходиться на достатній відстані від зони бойових дій, для того щоб вони перебували в безпеці. Умови перебування в таких таборах повинні бути не менш сприятливими, ніж умови, якими користуються війська, що утримують їх у полоні, розташовані в цій самій місцевості. Держава, що тримає в полоні, може використовувати працю військовополонених, які є працездатними, беручи до уваги їхній вік, стать, військове звання та фізичну здатність виконувати певну роботу й маючи на меті,

зокрема, підтримання їх у доброму фізичному та психічному стані. Жодного військовополоненого не дозволяється використовувати для виконання роботи, яка має шкідливий для здоров'я або небезпечний характер, якщо він з власної волі не береться за виконання такої роботи. Також вони мають право одержувати поштою чи будь-якими іншими способами посилки, індивідуальні та колективні, які містять, зокрема, продукти харчування, одяг, медикаменти й предмети релігійного, освітнього або розважального характеру, які можуть задовольнити їхні потреби, зокрема книжки, предмети культу, наукове обладнання, екзаменаційні білети, музичні інструменти, спортивний інвентар і матеріали, що дозволяють військовополоненим продовжувати навчання або займатися мистецькою діяльністю [135]».

Щодо підбору кандидатів в співробітники таборів для утримання осіб вищевказаної категорії, в українському законодавстві існують певні окремі юридичні норми. У відповідності до пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України № 413 від 05.04.2022 року « Комплектування посад персоналу таборів здійснюється відповідно до законодавства України. Організаційна структура таборів визначається Мін'юстом та включає: організацію повсякденної діяльності військовополонених; ведення персонального та статистичного обліку військовополонених, спеціального обліку офіцерського складу та інших прирівняних до них категорій; проведення реєстрації всіх військовополонених, що прибувають, підготовку до відправки документів військовополонених, оформлення їх вибуття з табору; здійснення оперативно-розшукової діяльності серед військовополонених з метою забезпечення безпеки від їх можливих організованих виступів та дій на території України, виявлення інформації, яка становить цінність для оборони та внутрішньої безпеки України, у взаємодії з іншими правоохоронними органами відповідно до законодавства України; фінансове забезпечення таборів, організацію і ведення фінансової звітності, нарахування і виплату грошового забезпечення військовополоненим та ведення їх особистих рахунків; надання медичної допомоги військовополоненим, зокрема забезпечення їх лікарськими засобами, медичними виробами,

технічними та іншими засобами реабілітації, засобами особистої гігієни першої необхідності, а також ведення медичної документації; забезпечення готовності протипожежного інвентарю та здійснення профілактичних протипожежних заходів на території таборів, ліквідацію пожеж та несення пожежно-постової служби» [161].

Персонал табору веде облік військовополонених: персональний: - за журналом обліку переміщення військовополонених. Облік військовополонених офіцерського складу та інших прирівняних до них категорій також ведеться окремо; - за обліковою карткою військовополоненого; - за особовою карткою військовополоненого; статистичний - звіти про чисельність військовополонених, їх склад та переміщення. Журнал обліку переміщення військовополонених ведеться в паперовій або електронній формі (за технічної можливості). Журнал обліку переміщення військовополонених, облікові та особові картки військовополонених складаються та ведуться відповідно до законодавства, що регламентує облік осіб, які тримаються в установах Державної кримінально-виконавчої служби [161]».

Організація та планування таборів здійснюються у відповідності до певних правил і норм, а саме «виділяються дві ізольовані зони: житлова - для розміщення військовополонених, виробнича - для виконання ними роботи, а також ізольовані структурні ділянки: для карантину та діагностики, проведення індивідуальної роботи та адаптації, посиленого контролю та відправки. Військовополонені, що прибули до табору, тримаються в ділянці карантину та діагностики, після чого розподіляються між ділянками індивідуальної роботи та адаптації. Військовополонені у ділянках індивідуальної роботи та адаптації розподіляються між відділеннями. У ділянці посиленого контролю військовополонені відбувають дисциплінарне стягнення у виді арешту. Тримання у ділянці посиленого контролю одиночне. На території виробничої зони обладнуються виробничі об'єкти, на яких можуть працювати військовополонені. Для забезпечення життєдіяльності військовополонених у таборах обладнуються приміщення для їх розміщення, лазня, їдальня, пральня,

медична частина, приміщення для карантину та діагностики, кухня, пекарня, штаб, майстерні для ремонту взуття та одягу, крамниця тощо [161]». Забезпечення безпеки полонених «здійснюється підрозділами охорони таборів. Підтримання порядку серед військовополонених та забезпечення режиму тримання здійснюється підрозділами нагляду таборів. Проїзд на територію таборів персоналу таборів та іншим особам на власному транспорті заборонено. Виведення, повернення військовополонених для виконання робіт на територію та з території виробничої зони здійснюється під контролем персоналу таборів. Режим тримання військовополонених у таборах повинен забезпечити їх ізоляцію від місцевого населення та виключити можливість їх втечі. Використання таборів і військовополонених для захисту воєнних об'єктів заборонено. У період воєнного стану в Україні та протягом двох років після його припинення чи скасування табори для тримання військовополонених виконують функції виправних колоній щодо військовополонених, засуджених до позбавлення волі на певний строк або до довічного позбавлення волі. Засуджені військовополонені тримаються окремо від інших військовополонених [161]». Більш детально утримання військовополонених в Україні можна проаналізувати базуючись на матеріалах ЗМІ, що випускали репортажі прямо з таборів, та мали змогу безпосередньо вивчити всі особливості організації державних установ даного типу. Вони також розкривають на загальний план певні нюанси, що зазвичай не обговорюються активно в соціумі, але мають місце бути та пов'язані з утриманням осіб в полоні. «Табір займає всі будівлі і площу пенітенціарної установи. Тут немає жодного засудженого, лише військовополонені. Їхній шлях установою складається з трьох етапів і починається з приймального пункту. У ньому полонений отримує два комплекти одягу-форми, засоби гігієни, відвідує лазню і, за згоди, його можуть підстригти. У таборі діють три структурні дільниці – це карантин, проведення індивідуальної роботи та адаптації і посилений контроль. Карантин для того, щоб вивчити особистість, виявити якісь захворювання, зокрема інфекційні. Ми не знаємо, звідки саме до нас везуть військовополонених. Процедура прийому військовополоненого відрізняється від

засудженого. Бо засуджені приїжджають зі своїми речами, полонені – без нічого». У житловій зоні військовополонені мешкають у кімнатах, де від 10 до 15 ліжок. Біля кожного – невисока приліжкова шафка. На бильці одного з ліжок прив'язана вервиця. З причеплених табличок з іменами і датами народження військовополонених. Тут є приміщення, де вони дивляться телебачення. Як у пенітенціарних закладах, тут чіткий розпорядок дня – харчування, дозвілля, перегляд телебачення, прогулянка, робота. Військовополонені займаються деревообробкою – виготовляють, зокрема, піддони [255]».

Оскільки основною базою міжнародного гуманітарного права, щодо утримання військовополонених є Женевські конвенції, то логічною є необхідність їх більш детального розгляду. Після аналізу даної конвенції можна прийти до висновку, що «женевські конвенції – це міжнародний договір, який закріплює у міжнародному праві норми щодо гуманного ставлення під час війни. Разом зі статутом ООН вони – це єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави. Заперечення, ігнорування фундаментальних норм, проголошених у цих конвенціях, ставить державу поза межею цивілізованого співтовариства, а дії кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Правила Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. зобов'язана виконувати держава, що утримує військовополоненого. За змістом ст. 5 Женевської конвенції військовополоненими особи вважаються з моменту, коли вони підпадають під владу супротивника до їхнього остаточного звільнення та репатріації. Полонені можуть залучатися до: робіт, пов'язаних з керуванням табором, уведенням його в експлуатацію або утриманням і технічним обслуговуванням; сільськогосподарських робіт; галузей промисловості, пов'язаних з виробництвом або видобутком сировини; обробних галузей промисловості, за винятком металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості; громадських та будівельних робіт, які не мають воєнного характеру; транспорту й навантаження-розвантаження матеріальних запасів, які

не мають воєнного характеру або призначення; торговельного підприємництва, прикладного мистецтва; побутового обслуговування; комунальних послуг, які не мають воєнного характеру або призначення. У жодному випадку не можна створювати тяжкі умови праці шляхом вживання дисциплінарних заходів[134].

В вигляді виключення до закінчення війни репатріації підлягають: невиліковні поранені та хворі, розумова чи фізична придатність яких видається такою, що суттєво погіршилась; поранені та хворі, які, на думку лікарів, імовірно, не одужають протягом року, стан яких потребує догляду та розумова чи фізична придатність яких видається такою, що суттєво погіршилась; поранені та хворі, які одужали, але розумова чи фізична придатність яких видається такою, що суттєво погіршилася надовго [134].

В Україні станом на 2024 рік функціонують три табори для утримання військовополонених. Частина потреб на облаштування таких установ покривається за рахунок донорської допомоги країн партнерів зокрема Канади. Орієнтовна сума на облаштування одного табору вар'юється в межах 3 мільйонів гривень. Зі зростанням кількості військовополонених Україна вимушена організувати додаткові місця для їх утримання. Аналіз методів та підходів до утримання даної категорії осіб в різних куточках землі в різні періоди були дещо різні. Варто заглибитися в історію і також розглянути деякі вражаючі приклади з неї, а також певні особливі місця де утримувалися полонені, що функціонують і в наш час. До прикладу утримання полонених в «таборі Гуантанамо, що розташований в США, є досить цікавою темою для аналізу. По своїй суті це військова в'язниця на базі ВМС США в затоці Гуантанамо, Куба. Табір створено 2002 року і він складається з декількох частин, а саме: табір Дельта, табір Ігуана ,табір Екс-Рей. Він використовувався як табір для утримання полонених, запідозрених в терористичній діяльності. Табір і зокрема Екс-Рей, піддавалися жорсткій критиці в США та інших країнах зі звинуваченнями в тортурах і знущаннях з утримуваних в'язнів. Більшість в'язнів утримувалися у в'язниці без суду і, за визнанням міжнародних правозахисних організацій, з порушеннями Гаазької конвенції. Постановою Верховного суду США від 29

червня 2006 року на в'язнів були розповсюджені умови Гаазької конвенції і був оголошений намір закрити в'язницю і перевести більш як 500 в'язнів у в'язниці на території США. Табір Екс-Рей був першим тимчасовим табором в'язниці й відкрився 11 січня 2002 року. Дуже часто на початкових етапах розбудови ціла в'язниця називалася Екс-Рей. В таборі утримувалося близько 320 в'язнів. 3 квітня 2002 року цей табір був реорганізований у більший — Табір Дельта. Він, в свою чергу, складався з шести менших таборів, таборів з № 1 до № 6. В структурі Табору Дельта перебуває також Табір Еко — особлива слідча тюрма та судова адміністрація. В Таборі Дельта побудовано 612 окремих відкритих камер. З усіх таборів цього підрозділу Табір № 3 вважається найсуворішим і призначений для найнебезпечніших або найважливіших в'язнів. В Таборах № 1 та № 2 утримуються в'язні, які погодилися співпрацювати зі слідством, а в Таборі № 4 утримуються найбезпечніші в'язні, проти яких у адміністрації немає жодних побоювань. Табір № 4 також має гарні умови утримання, бібліотеку, їдальню, спортивний зал і в'язням дозволено одягатися у цивільне вбрання замість звичної помаранчевої тюремної уніформи. Табори № 5 та 6 мають камери для спеціального слідства. Інший, найменший, Табір Ігуана розташований на відстані близько кілометра від основних блоків в'язниці. Тут утримувалися неповнолітні в'язні, яким не виповнилося 16 років. У 2002—2003 роках в цьому таборі утримувалося лише троє в'язнів і у 2004 вони були звільнені. З 2005 року в таборі Ігуана утримуються в'язні, яких визнано невинними в терористичній діяльності, але яких неможливо повернути на батьківщину через побоювання помсти проти них. В'язні утримуються тут поки не буде знайдена країна або місце їхньої майбутньої передислокації. В цьому таборі в'язні мають найбільш комфортні умови утримання — мешкають в кімнатах з кондиціонерами, телевізорами, мають право користуватися бібліотекою та відеоіграми. В цьому таборі також найкраще харчування з фруктами та десертом. Більшість в'язнів в Таборі Дельта, а раніше в Таборі Екс-Рей, утримувалися у одиночних камерах відкритого типу, схожих на маленькі вольєри та огорожених сіткою і іноді закритих завісами. В камерах цілодобово горить світло і в'язні перебувають в

таких умовах майже протягом всього терміну ув'язнення. За свідченням військової адміністрації США, раціон харчування для в'язнів нічим не відрізняється від раціону американських військових на базі і вони мають доступ до однієї з найкращих систем безкоштовного медичного обслуговування. При перевезенні чи передислокації полонених в межах табору і поза ним їм зав'язують очі і надівають навушники для звукової ізоляції. На думку американських слідчих, звукова і візуальна ізоляція має зломити волю полонених і примусити їх співпрацювати зі слідством. В'язням також забороняється спілкуватися з сусідами та з охоронцями. Деякі звільнені в'язні, зокрема ті, що ніколи не займалися терористичною діяльністю, стверджують, що вони піддавалися тортурам. Вони зазначають такі види знущання з полонених, як позбавлення сну, побиття, застосування психотропних медикаментів, довге утримання в темному карцері, примусове та довготермінове закріплення в'язнів в принижуючих та неприємних позах. Умови утримання в'язнів призвели до кількох голодувань в знак протесту та самогубств. 10 червня 2006 року троє в'язнів, не витримавши тортур, покінчили життя самогубством. За свідченнями газети «Нью-Йорк Таймс», тільки у 2003 році було скоєно 350 спроб самогубства, деякі в'язні брали участь у спланованій акції масового самогубства. За різними оцінками, близько 200 в'язнів відмовлялися споживати їжу і їх примусово годували, застосовуючи фізичну силу та використовуючи одні й ті ж пристрої для годування на декількох полонених [135]».

Вражаючий рівень жорстокості та знущань в вищезазначеному таборі не може жодним чином бути виправданий навіть боротьбою з тероризмом, так як кожна особа заслуговує на людське та гідне положення, навіть особи, що причетні до серйозних злочинів. Саме тому вищезазначені порушення прав людини в таборі Гуантанамо стали предметом міжнародних дискусій. Невідповідність функціонування даної установи міжнародному гуманітарному праву непокоїла громадян США, а також представників різного роду правозахисних організацій і міжнародну спільноту в цілому. Очевидно, що реорганізація діяльності даної установи назріла давно, і мусить бути здійснена

без жодних зволікань. Прецеденти не дотримання норм міжнародного гуманітарного права в рамках функціонування державних установ такого рівня і спрямованості, в особливості такої демократичної країни як США, викликають серйозні занепокоєння, сум та подив. В світі існують тоталітарні країни такі як росія, Північна Корея, Білорусь, де права та свободи людини і громадянина знівельовано в цілому, але ж демократичні країни заходу мусять виступати в ролі локомотиву вільного світу, що задає рух в напрямку законності, та неухильному дотриманні базових прав і свобод людини і громадянина [135].

«Умови утримання полонених в Таборі Гуантанамо та відмова поширити на них правила Женевської конвенції викликали хвилю протестів по всьому світі. Такі організації, як Міжнародна амністія та Г'юман Райтс Вотч, організували акції протесту в різних країнах. 2 травня 2005 року правозахисні організації подали в суд на міністра оборони США Дональда Рамсфельда, звинувативши його в тортурах та знущанні з полонених. Міжнародна Амністія назвала Табір у Гуантанамо «Гулагом нашого часу». Навіть американська преса піддавала критиці адміністрацію Джорджа Буша і закликали його закрити в'язницю, яка стала справжньою ганьбою США. Низка світових лідерів, включно з союзниками США, такими як Велика Британія, також закликали США закрити цю в'язницю, однак в'язниця Гуантанамо як функціонувала, так і функціонує [135]». Враховуючи вищевикладене ООН та міжнародні організації мусять вжити всіх необхідних заходів щодо найскорішого викорінення подібних прецедентів, в першу чергу шляхом прийняття офіційної резолюції з закликом до керівництва США ліквідувати установу або реформувати її у відповідності до норм міжнародного гуманітарного права. Так як її існування це небезпечний прецедент, для світової демократії, і повернення до часів коли свободи і права не були відповідним чином закріплені на національному і міжнародному рівні, і людям доводилося віддавати свої життя щоб вибороти всі ті речі, що ми маємо зараз і на яких є побудовано вільне правове суспільство. Поринувши глибоко в Американську історію прикладом вищевикладеного нелюдського поводження з людьми, що утримувалися в полоні і що нажаль можна частково співставити з

тим, що відбувається в Гуантанамо в період сьогодення є табори для утримання військовополонених, що існували в часах громадянської війни в США, в яких процвітало варварство та знущання над людьми. Вони існували як раз в той період коли американська нація повстала проти рабства, тоталітаризму, феодальної буржуазії. Вивчення історії функціонування подібних установ робить очевидним факт, що існування організацій, таких як Гуантанамо, стягують світову демократію до варварств, що мали місце в минулому, створюючи ризики регресу демократії як в США так і в цілому світі. В зв'язку з вищевикладеним і також для більш детального розуміння обставин, що мали місце в сфері утримання військовополонених в період громадянської війни в Америці варто більш детально розглянути функціонування «табору Андерсонвіль – що був створений для військовополонених Конфедерації протягом останніх чотирнадцяти місяців Громадянської війни в США. Відомості про нього збережені у національній історичній місцевості Андерсонвіль, розташованій в штаті Джорджія. Більша частина території розташована в південно-західному окрузі Мейкон, поряд зі східною околицею міста Андерсонвіль. В'язниця була створена в лютому 1864 року і проіснувала до квітня 1865 року. Нею командував капітан Генрі Вірц, якого судили і стратили після війни за воєнні злочини. Табір був заповнений у чотири рази більше, ніж мав би бути за нормальної місткості. У таборі було допущено неналежне водопостачання, недостатнє харчування та антисанітарію. З приблизно 45 000 військовополонених Армії Союзу, які утримувались у таборі Самтер, під час війни, майже 13 000 загинули. Основними причинами смерті були цинга, діарея та дизентерія. В'язниця, яка відкрилася в лютому 1864 року [232], спочатку займала близько 16,5 акрів (6,7 га) землі, огороженої частоколом у висоту 15 футів (4,6 м). У червні 1864 року територія була збільшена до 26,5 акрів (10,7 га). Ділянка мала прямокутну форму, розміром 1620 футів (490 м) на 779 футів (237 м). Існували два входи із західної сторони частоколу, відомі як «північний вхід» і «південний вхід» [9]. Це дозволяє

визначити простір, розрахований на одного полоненого як прибл. 5 футів на 6 футів (1,5 x 2 м) [135]».

Такі неналежні і не людські умови тримання військовополонених мали місце більше сотні років тому, коли суспільство знаходилося на багато щаблів нижче за рівнем розвитку, і саме в період коли суспільство вело боротьбу за права і вольності проти буржуазних феодалів, що експлуатували темношкірих людей, вибудували тоталітарну модель суспільства і стягували США з морок середньовіччя. В період сьогодення, після усвідомлення жахів концентраційних таборів другої світової та таких установ як табір Андерсонвіль, а також враховуючи порушення прав військовополонених під час війни в Іраку та Сирії, Авганістані, систематичні порушення гуманітарного права росією, світ, в обличчі провідних демократичних країн Європи та заходу, має вжити всіх можливих дій з метою приведення механізму примусу до виконання норм міжнародного гуманітарного права до стану коли він беззаперечно забезпечить їх дотримання. Мусять бути впроваджені найжорсткіші санкції за дії подібного характеру. Виконання всіх міжнародних норм, спрямованих на захист життя, честі, свободи людини і громадянина, і в тому числі категорії осіб «військовополонені», у відповідності до принципів моралі та гуманізму є беззаперечним пріоритетом світової спільноти, який потребує захисту і розвитку для того, щоб вона не скотилася в варварство, що мало місце в світі на протязі минулих віків, а невпинно продовжила рух в напрямку розвитку демократії. Забезпечення дотримання гуманітарного права є фундаментом, на якому домінує і розбудовується верховенство права, а не тоталітарний деспотизм і авторитаризм, які в свою чергу базуються на насильстві і ігноруванні всіх міжнародних договорів та конвенцій, що гарантують будь яким категорія осіб дотримання їх прав, в не залежності від їх юридичного статусу. Саме тому об'єднання зусиль світової спільноти в вищеписаному напрямку є безальтернативним вектором розвитку глобального світового порядку.

Отже, з'ясування кола форм і методів адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених дає нам ціннісний підхід до

утримання військовополонених, що суттєво відрізняє тоталітарні країни від демократичних. Україна вкотре доводить, що є демократичною країною, де сповідуються Європейські цінності, шануються права і свободи людини, забезпечуючи належні умови перебування вищезгаданої категорії осіб, дотримуючись всіх їх прав, забезпечуючи гуманне ставлення до них, незважаючи на злочини, вчинені проти Українського народу. На відміну від України, агресор росія не дотримується жодних міжнародних норм щодо утримання військовополонених, більшість з яких зазнають тих чи інших моральних і фізичних знущань під час перебування в полоні.

В цілому, основними формами адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених є підзаконна, нормативно визначена діяльність спеціальних суб'єктів Державної кримінально-виконавчої служби України, спрямована на внутрішнє упорядкування адміністративно-правових відносин, пов'язаних із реалізацією у повному обсязі правосуб'єктності військовополонених згідно з їх статусу, а також визначення необхідних та дієвих механізмів контролю за суб'єктами, які наділені правообмежувальними повноваженнями щодо останніх.

2.3. Адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання

Як проголосила Конституція України, людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [63]. Дані конституційні приписи поширюються на всіх без виключення осіб і мають у належний спосіб забезпечуватися державою, не зважаючи на правовий статус особи, в тому числі й на статус військовополоненого.

Діяльність уповноважених державою суб'єктів із забезпечення основних прав військовополонених під час тримання є складним, багатоаспектним процесом, який підпадає під керуючий вплив значної кількості правових приписів та правил, закріплених чинним національним законодавством. Особливо це має відношення до тих напрямків діяльності, які регламентуються міжнародно-правовими актами та договорами, учасником яких є Україна, оскільки їх неналежне виконання може знизити світовий імідж держави та позбавити довіри та підтримки міжнародних партнерів, що в сьогоденнішніх реаліях правового режиму воєнного стану є недопустимою ситуацією.

Саме тому діяльність із забезпечення основних прав військовополонених під час тримання підпадає під посилений вплив, що регулює дану сферу суспільних відносин з боку уповноважених державою органів, службових і посадових осіб. Як цілком слушно відмічають у літературі, такий різновид управлінської діяльності здійснюється відповідно до чинного національного законодавства з дотриманням певного порядку. Закріплений у нормативно-правових актах порядок здійснення органами державної влади управлінських дій у відповідній сфері суспільного життя отримав назву «адміністративна процедура» [79, с. 19]. З огляду на що, одним з найголовніших проблемних питань, що мають бути вирішені в межах представленого наукового дослідження є встановлення сутності й особливостей адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання.

У законодавстві, науковому обігу, в контексті досліджуваного та дотичних до нього питань, використовується декілька категорій – процедура, адміністративна процедура і, як у представленому випадку адміністративно-правова процедура. Таке положення справ потребує проведення порівняльного аналізу таких категорій в аспекті уточнення й обґрунтування позиції щодо використання відповідного понятійно-категоріального апарату. Так, говорячи про категорію «процедура» зазначимо, що авторський колектив великого тлумачного словника сучасної української мови під даним поняттям розуміє офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або

оформлення чого-небудь; ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь [21, с. 1179]. Учені-правознавці уточнюють загальне розуміння сутності категорії «процедура», вказуючи на її правовий аспект, зокрема на можливостях її правового захисту та забезпечення реалізації. Так, на думку М.П. Одарюк, правова процедура є нормативно встановленим порядком здійснення юридичної діяльності, що спрямований на реалізацію норм матеріального права та заснованих на них матеріальних правовідносин, що охороняються від порушень правовими санкціями [104, с. 12]. Тобто визначення того, що відповідна процедура є нормативно регламентованою дає можливість позначати її як правову.

У цьому контексті цікаво дослідити позиції вчених щодо сутності та значення адміністративної процедури, оскільки, в окремих випадках, її розглядають у більш широкому розумінні. Так, наприклад, на увагу заслуговує думка стосовно того, що значення адміністративних процедур не є виключно правовим поняттям, воно дуже різноманітне та проявляється в економічних, політичних, ідеологічних і філософських аспектах. Завдяки адміністративним процедурам фактично «вирівнюються» правові позиції суб'єктів владних повноважень і людини, а не вибудовуються відносини субординації, в яких перебувають суб'єкти управлінських відносин [1, с. 10; 16, с. 68]. З огляду на що ми й використовуємо конструкцію «адміністративно-правові процедури», оскільки в такому разі підкреслюються юридична природа даної категорії, регламентація процесів і явищ, які вона охоплює нормативно-правовими приписами.

При цьому, увагу слід звернути на особливості законодавчої регламентації досліджуваної категорії. Зокрема, мову слід вести про Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року, відповідно до ст. 2 якого адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення адміністративної справи. Своєю чергою, законодавець під адміністративною справою розуміє справу, що стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу

особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом [138]. З приводу наведеної законодавчої позиції вважаємо за необхідне зробити декілька уточнень. По-перше, на нашу думку, враховуючи різноманітність і багатоаспектність адміністративних процедур все ж таки доречно використовувати категорію «адміністративно-правова процедура». По-друге, наведене визначення категорії «адміністративна справа», яка закладена в якості основної в зміст законодавчо закріпленої категорії «адміністративна процедура», використовується законодавцем у межах зовсім різних за своєю юридичною природою суспільних відносин, які знаходять свій прояв в межах діяльності виключно судової гілки влади.

У такому випадку мова йде про приписи Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року, ст. 4 якого сутність адміністративної справи визначає як переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір [58]. Таке положення справ унеможлиблює здійснення відповідних адміністративних процедур основним суб'єктом їх реалізації – органами виконавчої влади, оскільки останні з огляду на приписи процесуального кодифікованого законодавства розглядати та вирішувати такі справи не можуть. Як цілком слушно зауважують із цього приводу різновидом процедур є правові, особливістю яких є те, що порядок їх реалізації закріплений у певному нормативно-правовому акті, а їх виконання має результатом настання правових наслідків. Більшість правових процедур реалізуються під час діяльності органів державної влади чи їх посадових осіб та пов'язані, перш за все, з необхідністю задоволення законних інтересів громадян, забезпечення яких входить до компетенції відповідного суб'єкта виконавчо-розпорядчої діяльності. Такі процедури ще називають адміністративними, оскільки вони направлені на виконання завдань і функцій держави шляхом надання громадянам можливості реалізувати свої права та законні інтереси [79, с. 19–20]. Саме тому в межах представленого дослідження ми використовуємо термін «адміністративно-правова процедура» посилюючи таким чином її нормативно-правовий аспект.

Більш того використання такої категорії є доречним з позиції неточності використання терміну «адміністративна процедура» в приписах чинного національного законодавства, що, в окремих випадках, обмежує можливості здійснення таких процедур певним колом суб'єктів.

З урахуванням наведених позицій під адміністративно-правовими процедурами забезпечення основних прав військовополонених під час тримання пропонуємо розуміти сукупність урегульованих адміністративно-правовими нормами дій суб'єктів владних повноважень, спрямованих на забезпечення основних прав військовополонених шляхом прийняття відповідного рішення. Адміністративно-правові процедури в цілому, процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання можуть бути класифіковані за багатьма критеріями: юридичного результату, якого прагнуть досягти їх суб'єкти; залежно від власне суб'єкта їх здійснення; за наявністю чи відсутністю спірних правовідносин; за ступенем обмеження прав і свобод особи; за часом їх реалізації; за сферою поширення; залежно від ініціативи тощо. З огляду на що висвітленню, аналізу, характеристиці особливостей всіх адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання може бути присвячено не одне комплексне наукове дослідження. При цьому одна і та сама процедура може одразу підпадати під декілька критеріїв класифікації. Саме тому зосередимо свою увагу на найважливіших, на нашу думку, з таких адміністративно-правових процедурах, проаналізувавши їх особливості з урахуванням критеріїв їх класифікації.

Так, вважаємо за доцільне першим критерієм класифікації адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання обрати юридичні наслідки їх реалізації. При цьому відмітимо, що такі адміністративно-правові процедури будуть мати місце майже у всіх сферах суспільних відносин, оскільки будуть виступати основою до реалізації специфічних для відповідної сфери процедур. Проте з огляду на особливості функціонування відповідної сфери суспільних відносин, в тому числі тих, що мають місце у зв'язку із діяльністю щодо забезпечення

основних прав військовополонених під час тримання, такі адміністративно-правові процедури також будуть набувати своєї специфіки.

У такому разі слід назвати правотворчі процедури, що є основою для реалізації всіх інших. З цього приводу в літературі відмічають те, що правотворча процедура має на меті створення нормативно-правового акта та надання йому законної сили. При цьому, зауважує С.Ю. Любімова, прикладом такої діяльності є порядок прийняття компетентними органами державної влади чи їх посадовими особами певних нормативно-правових актів. Такі правові акти можуть стосуватися порядку здійснення відповідного напряму діяльності, притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень тощо [79, с. 22]. О.О. Середа цілком слушно відмічає, що конкретне вираження цільової спрямованості правової процедури становлять послідовні дії, що входять до процедури, які спрямовані на формування правових норм (таке спрямування має правотворча процедура) [185, с. 33]. Тобто в результаті реалізації правотворчих процедур уповноваженні державою суб'єкти приймають нормативно-правові акти, дія яких спрямована на забезпечення основних прав військовополонених під час тримання. Яскравим прикладом таких нормативно-правових актів є наступні:

- постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413, якою затверджено Порядок тримання військовополонених, який установлює загальні вимоги щодо тримання військовополонених відповідно до норм міжнародного права з моменту введення воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [161];

- постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721, якою затверджено Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, що установлює загальні вимоги до здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період відповідно до норм міжнародного права з моменту потрапляння таких осіб у полон та до моменту передачі їх до таборів для тримання військовополонених

або дільниць для тримання військовополонених, а також установлює порядок опитування військовополонених під час поводження з ними [158];

- постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України» від 17 червня 2022 року № 698, якою затверджено Порядок забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України, що визначає дії уповноважених осіб державних органів, інших компетентних суб'єктів щодо вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України, спрямовані на забезпечення поваги до людської гідності, здійснення гуманітарних заходів щодо передачі тіл (останків), а також забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення [42].

- постанова Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 508, якою затверджено Порядок відбору, направлення на молекулярно-генетичну експертизу (дослідження) біологічного матеріалу військовополонених для встановлення геномної інформації та його зберігання, що визначає процедуру відбору біологічного матеріалу військовополонених, направлення його на молекулярно-генетичну експертизу (дослідження) для встановлення геномної інформації, а також зберігання відібраного біологічного матеріалу військовополонених [156];

- постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 року № 441, якою затверджено Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора (для службового користування) [159]

- спільний наказ Міністерства оборони України та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 8 січня 2024 року № 15/12, яким затверджено Порядок організації та здійснення супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених, який визначає механізм організації та здійснення

супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених [160];

- наказ Міністерства юстиції України від 30 квітня 2022 року № 1709/5, яким затверджено Порядок забезпечення речовим майном військовополонених, які тримаються в таборах для тримання військовополонених, дільницях для тримання військовополонених [157].

Наведений перелік нормативно-правових актів, які спрямовані на забезпечення прав військовополонених є далеко не вичерпним. При цьому, як слідує з його аналізу, усі з таких нормативно-правових актів мають підзаконний характер, що на нашу думку, слід розцінювати як значний недолік адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених. Відмітимо, що шляхи вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, у тому числі ті, що спрямовані на подолання вищенаведеного недоліку законодавчої регламентації досліджуваної сфери суспільних відносин, будуть визначені та проаналізовані нами в межах окремого підрозділу представленої наукової праці. Також слід зазначити, що як слідує з аналізу приписів вищенаведених нормативно-правових актів, вони визначають особливості реалізації ряду інших адміністративно-правових процедур, які, своєю чергою, здійснюються в межах процедури правозастосування.

Так, учені-адміністративісти відмічають, що правозастосовні процедури являють собою діяльність уповноважених органів (посадових осіб) щодо вирішення адміністративних справ із застосуванням норм адміністративного права [194, с. 267]. Більш розширене визначення даному поняттю надає авторський колектив навчального посібника «Адміністративні процедури в питаннях та відповідях» вказуючи при на те, що особливість правозастосовної діяльності полягає в її владному характері, який проявляється в державній волі керуючих (правозастосовних органів) суб'єктів стосовно керованого з метою вирішення конкретних правових ситуацій. Учені підкреслюють той факт, що владний вплив на поведінку безпосередніх суб'єктів права в такому разі

відбувається в ході розгляду індивідуальних справ і винесення щодо них конкретних правових розпоряджень, а також у ході реального втілення в життя цих розпоряджень. Юридичний зміст правозастосовної діяльності створюють відповідні права й обов'язки їх суб'єктів: право компетентного органу вирішити справу й обов'язок зацікавлених у справі осіб виконати прийняте рішення. Своєю чергою, фактичний зміст правозастосовної діяльності полягає в діяльності уповноважених органів і посадових осіб, пов'язаній з вивченням обставин справи, її юридичною кваліфікацією та винесенням акта застосування права, а також у діях зацікавлених у справі осіб у зв'язку з її розглядом й ухваленням рішення [6, с. 143]. Тобто основою реалізації правозастосовних процедур є процедури правотворчі, оскільки останні створюють основу задля реалізації перших. На такому положенні справ наполягають більшість учених-правознавців, про що свідчить аналіз їх підходів щодо визначення сутності досліджуваної категорії.

Так, фахівці з теорії права зауважують, що в загальному розумінні правозастосування – це державно-владна, організуюча діяльність компетентних осіб, що здійснюється в спеціальному процедурно-процесуальному порядку, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків та завершується прийняттям індивідуального рішення (акта застосування норм права) [201, с. 504]. На думку Є.І. Усачова правозастосовна діяльність являє собою процес здійснення уповноваженими державою суб'єктами діяльності, в результаті якої до конкретних правових ситуацій, що виникають у зв'язку із функціонуванням певних суспільних відносин, застосовуються правові приписи, в результаті чого видається відповідний правозастосовний акт [212, с. 280]. Є.Г. Бобрешов вважає, що правозастосування – це сукупність дій з реалізації права, що здійснюється чітко регламентованими повноважними органами (посадовими особами) державної влади в рамках формально закріплених процедурно-процесуальних форм, що спрямована на оформлення, кваліфікування й вирішення конкретних життєвих

випадків в суспільних правовідносинах, що підлягають регулюванню та віднесені законом до компетенції таких органів [9, с. 9-10].

З позиції Л.М. Кельман під правозастосуванням слід розуміти діяльність щодо застосування матеріальних норм права стосовно конкретних правовідносин – певне «посередництво» між законом і колом суб'єктів, на які поширюється його дія; діяльність, результати якої призводять до виникнення, зміни чи припинення прав та обов'язків учасників правовідносин [54, с. 45]. Тобто, як свідчить аналіз вищенаведених підходів щодо розуміння загальної сутності правозастосування, унаслідок здійснення правозастосовчих процедур в досліджуваному випадку відбувається певний, так би мовити, правовий контакт уповноважених державою суб'єктів із військовополоненими, середовищем, що їх оточує, унаслідок чого й досягається стан забезпечення основних прав останніх під час тримання. При цьому слід розуміти, що як у випадку, який розглядається, так і в межах відповідних суспільних відносин, за допомогою правозастосовної діяльності здійснюється два завдання:

- 1) організація виконання приписів норм права;
- 2) забезпечення реакції з боку державних органів внаслідок порушення або неналежне виконання норм права [201, с. 504].

Наведені завдання відсилають нас до іншої групи адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання. Однак, перед тим як перейти до її розгляду й аналізу особливостей, необхідно навести ще один різновид адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених, що відноситься до розглянутої вище групи. При цьому слід зазначити, що особливостями таких адміністративно-правових процедур буде те, що вони будуть пронизувати всі інші процедури, оскільки внаслідок їх реалізації буде забезпечуватися стан дисципліни та законності в межах досліджуваної сфери суспільних відносин. У цьому випадку мова йде про контрольні адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання.

У загальноправовому значенні сутність контрольних процедур може бути розкрита як форма діяльності носіїв публічної влади, їх посадових осіб, що виражається у здійсненні юридичне важливих дій за спостереженням та перевіркою додержанням підконтрольними суб'єктами нормативно-правових актів і припинення правопорушень відповідними організаційно-правовими засобами [121, с. 28]. З чого слідує, що контрольні адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання пронизують всі інші з таких процедур, в тому числі правотворчі та правозастосовні, оскільки є тим засобом, що забезпечує їх належне виконання, внаслідок чого досягається мета їх здійснення та належний кінцевий результат у цілому. З огляду на таке значення та роль контрольних адміністративних процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання, їх сутність та особливості будуть проаналізовані нами в межах окремого підрозділу представленого наукового дослідження.

Друга група адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання, обумовлена змістом і напрямом їх реалізації. Зокрема, у цьому випадку вважаємо за необхідне назвати адміністративно-правові процедури передачі-приймання військовополонених до таборів (дільниць). Так, відповідно до п. 1 Розділу II «Організація збору військовополонених» Порядку організації та здійснення супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених, затвердженого спільним наказом Міністерства оборони України та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 8 січня 2024 року № 15/12 (далі – наказ № 15/12) після потрапляння осіб у полон командир підрозділу, особовий склад якого захопив військовополонених, вживає заходів щодо їх обшуку, роззброєння та в найкоротший термін забезпечує їх евакуацію до місця (місцевості), яке повинне бути на достатній відстані від району ведення бойових дій, з метою забезпечення життя та здоров'я військовополонених [160].

І хоча вищенаведена адміністративно-правова процедура забезпечення прав військовополонених реалізується не в межах їх тримання, а фактичної евакуації до місць тримання, вона є підставою для здійснення зазначених процедур. При цьому вже на даному етапі поводження з військовополоненими здійснюється ряд найважливіших заходів щодо забезпечення їх основоположних прав, зокрема права на життя, здоров'я та безпеку, які закріпив Основний Закон України в ст. 3 [63], що свідчить про те, що Україна дійсно є правовою державою.

Також у контексті дослідження адміністративно-правових процедур передачі-приймання в межах здійснення діяльності щодо забезпечення основних прав військовополонених під час тримання слід назвати приписи Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721 (далі – постанова № 721), відповідно до п. 20 якого прийом військовополонених розпочинається з перевірки особи кожного військовополоненого, тілесного огляду й опитування скарг, заяв і пропозицій. Насамперед проводиться прийом офіцерів та жінок. Усі військовополонені та їх особисті речі підлягають огляду з метою виявлення зброї, боєприпасів, військового спорядження, бойових документів та інших речей, що можуть бути використані для втечі. Зазначені речі вилучаються у військовополонених особовим складом варті. Особисті речі (включаючи бронежилети та протигази) залишаються у військовополонених [158]. При цьому, відповідно до п. 2 Розділу IV «Організація передачі військовополонених до табору (дільниці)» наказу № 15/12, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених після прибуття до табору (дільниці) начальник варті зобов'язаний:

- прибути до начальника табору (установи ДКВС, на території якої створено дільницю) та пред'явити особисті документи;
- організувати передачу військовополонених адміністрації табору (установи ДКВС, на території якої створено дільницю);
- скласти акт приймання-передачі військовополонених та список [160].

Більш розширений перелік підстав для приймання військовополонених до табору наведено в п. 18 Розділу IV «Організація заходів приймання військовополонених до таборів» Порядку тримання військовополонених, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413 (далі – постанова № 413), відповідно до якого ними окрім акта приймання-передачі військовополонених є наступні:

- список військовополонених;
- попутній список на військовополонених, які переміщуються під вартою (конвоюються) з дільниць для тримання військовополонених до табору або з табору до дільниці для тримання військовополонених;
- запечатані конверти з печаткою установи Державної кримінально-виконавчої служби, фотокарткою та установчими даними на військовополонених, які переміщуються під вартою (конвоюються) з дільниць для тримання військовополонених до табору або з табору до дільниці для тримання військовополонених [161].

У будь-якому разі адміністративним актом, який складається в межах реалізації адміністративно-правової процедури прийому-передачі військовополонених як заходу забезпечення їх основоположних прав є акт приймання-передачі. При цьому, в разі необхідності може бути складані додаткові адміністративні акти. Наприклад, як зазначено в п. 19 постанову № 413 під час приймання до табору військовополонені в обов'язковому порядку проходять первинний медичний огляд з метою виявлення осіб, які становлять епідемічну загрозу для оточення, з педикульозом, коростою, які потребують надання екстреної або іншої медичної допомоги, та осіб з інвалідністю. У разі виявлення у військовополоненого інфекційного, паразитарного, загальносоматичного та психічного захворювання його відразу ізолюють від решти військовополонених і госпіталізують до відповідного відділення медичної частини. Решта військовополонених проходять санітарну обробку з одночасною дезінфекцією одягу та майна і подальшим розміщенням у дільниці для карантину та діагностики [161].

В якості ще одного різновиду адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання слід назвати реєстраційні процедури. У загальному значенні слово «реєстрація» в юридичній науці використовується в наступному значенні – внесення до відповідних списків, реєстру або спеціальних книг або журналів окремих відомостей щодо будь-яких осіб (учасників загальних зборів акціонерного товариства, з'їзду, конференцій тощо), майна або інших матеріальних об'єктів, документів (службових листів, договорів, наказів, кореспонденції тощо), нормативно-правових актів, особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб тощо або письмовий запис чи фіксація іншим чином (наприклад, електронними засобами) певних фактів, подій та явищ з метою їх обліку та контролю, засвідчення дійсності й надання їм законного (легітимного) статусу [223, с. 261]. Разом із тим, зауважує Д.В. Крилов, дещо іншого значення реєстрація набуває у сучасній науці адміністративного права де вона займає жорстку позицію однієї з центральних проблематик з приводу якої постійно виникає полеміка. При цьому в зазначеній галузі юридичної реальності категорія реєстрації доволі часто суміжно використовується у такій складній поняттєвій конструкції, як реєстраційна процедура [69, с. 182].

Сутність реєстраційної процедури розкриває авторський колектив навчального посібника «Адміністративні процедури в питаннях та відповідях», на думку яких під нею слід розуміти послідовність обов'язкових дій суб'єкта публічної адміністрації, в ході яких вирішуються питання про офіційне визнання законності правових актів; законності дій юридичних та фізичних осіб; наділення суб'єктів права відповідними правами або обов'язками, а також про облік та фіксацію юридичних фактів шляхом внесення змін до записів відповідних державних реєстрів [6, с. 133]. У контексті досліджуваного питання слід зазначити, що реалізація реєстраційних адміністративно-правових процедур спрямована на отримання військовополоненим правового статусу особи, що знаходиться під триманням, а отже є однією з найважливіших засад забезпечення його основоположних прав.

Так, відповідно до п. 8 Розділу III «Загальні засади створення та функціонування таборів» постанови № 413 організаційна структура таборів визначається Міністерством юстиції України та включає зокрема проведення реєстрації військовополонених, що прибувають [161]. При цьому законодавство виокремлює такий різновид реєстраційних адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання як первинна реєстрація. Так, відповідно до п. 12 постанови № 721 командир військової частини, особовий склад якої захопив осіб в полон, організовує первинну реєстрацію військовополонених, яка проводиться відразу після потрапляння в полон за наявності можливості з урахуванням інтенсивності бойових дій. При цьому первинна реєстрація оформляється шляхом складення поіменного списку із зазначенням прізвища, імені та по батькові, військового звання, дати народження та особистого номера або іншої рівноцінної інформації. Особа, яка здійснює реєстрацію, зобов'язана довести до військовополонених інформацію про їх статус, права, обов'язки і правила поведінки зрозумілою для них мовою [158]. Згідно з п. 5 наказу № 15/12, під час первинної реєстрації один примірник поіменного списку, підписаний особою, що його склала, залишається в підрозділі, який захопив військовополонених, а інший надається представникам Служби правопорядку з метою організації супроводження військовополонених до табору або дільниці. Копія поіменного списку надсилається до Об'єднаного центру з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, та Національного інформаційного бюро [160].

Говорячи про реєстраційні адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання, слід зазначити на функціонування Реєстру військовополонених ворогів, який було створено Національним інформаційним бюро [221], функції якого виконує державне підприємство «Український національний центр розбудови миру», яке належить до сфери управління Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій [139]. При цьому відмітимо, що ключовою метою

діяльності даного органу є збір – усіма можливими способами – й узагальнення даних про військовополонених, загиблих, зниклих безвісти, незаконно затриманих окупантами, у тому числі й з-поміж мирного населення з обох сторін воєнних дій. Саме тому на базі Національного інформаційного бюро створено 4 реєстри [91], в тому числі Реєстр військовополонених ворогів

В якості ще одного різновиду адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання слід назвати облікові процедури. Зазначимо, що з позиції загальноправового розуміння сутності категорії «облік», авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії наводить наступне її визначення – належним чином організована система збору, нагромадження, обробки, групування, узагальнення та реєстрації (фіксації) необхідної інформації або її сукупних даних, що відображають кількісну чи якісну характеристику подій, явищ, фактів, процесів, об'єктів тощо. При цьому облік виступає важливою складовою соціального (в тому числі державного) регулювання суспільних відносин та управління процесами й відповідними об'єктами. При цьому, підкреслюють науковці, облік відіграє значну роль при прийнятті правових, економічних, управлінських та інших рішень повноважними органами або компетентними особами [222, с. 219]. З огляду на що можна стверджувати, що облікові адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання є додатковою гарантією належної реалізації їх правового статусу. Підтвердженням цього є й аналіз приписів чинного національного законодавства, що закріплює правові засади здійснення уповноваженими суб'єктами таких адміністративно-правових дисциплін.

Так, відповідно до п. 8 Розділу III «Загальні засади створення та функціонування таборів» постанови № 413 організаційна структура таборів включає зокрема ведення персонального та статистичного обліку військовополонених, спеціального обліку офіцерського складу й інших прирівняних до них категорій; проведення реєстрації всіх військовополонених, що перебувають, підготовку до відправки документів військовополонених,

оформлення їх вибуття з табору [161]. При цьому такий адміністративно-правові процедури обліку можуть мати відношення відносно забезпечення ряду інших основних прав військовополонених, наприклад майнових. Так, відповідно до приписів Розділу II «Облік речового майна» Порядку забезпечення речовим майном військовополонених, які тримаються в таборах для тримання військовополонених, дільницях для тримання військовополонених, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 30 квітня 2022 року № 1709/5 облік речового майна здійснюється в особових рахунках з обліку речового майна. При цьому відкриття особового рахунку з обліку речового майна та його реєстрацію здійснює матеріально відповідальна особа, яка видає речове майно зі складу табору чи установи. Матеріально відповідальна особа, яка видає речове майно, робить записи у відомості про видачу (приймання) речового майна та надає зазначену відомість до бухгалтерської служби табору чи установи. На підставі відомості про видачу (приймання) речового майна посадова особа, яка веде облік речового майна, здійснює запис в особових рахунках з обліку речового майна [157].

Також у цьому контексті слід навести приписи п. 2 Розділу II «Організація збору військовополонених» наказу № 15/12, відповідно до яких вилучена у військовополонених зброя та боєприпаси приймаються військовою частиною відповідно до законодавчо встановлених вимог [160]. Такі вимоги закріплені в п. 21 Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 17 серпня 2017 року № 440, відповідно до якого приймання трофейного майна, зібраного в районах бойових дій, здійснюється комісією військової частини з оформленням акта приймання-передачі військового майна, який складається по кожному виду майна у двох (трьох) примірниках. Перший примірник залишається у відповідній службі забезпечення військової частини, другий – передається до фінансово-економічного органу військової частини, третій – надається до служби забезпечення органу військового управління. У разі якщо забезпечення військової частини військовим майном організовано через ПТЗВ центру

забезпечення, третій примірник цього акта направляється до центру забезпечення [149].

Окремим різновидом адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених враховуючи напрям їх реалізації є охоронні процедури. Так, відповідно до п. 9 постанови № 413 охорона військовополонених здійснюється підрозділами охорони таборів. Підтримання порядку серед військовополонених та забезпечення режиму тримання здійснюється підрозділами нагляду таборів. Організація охорони та забезпечення режиму тримання здійснюється персоналом таборів [161]. Тобто охоронні адміністративно-правові процедури спрямовані не тільки на забезпечення ненастання певних негативних наслідків, як то, наприклад, втеча військовополоненого, а й на забезпечення його основних прав від порушень з боку інших військовополонених.

Також слід назвати ряд адміністративно-правових процедур, в межах реалізації яких здійснюється забезпечення окремих з основних прав військовополонених. Зокрема, в такому випадку мову слід вести про адміністративно-правові процедури з медичного забезпечення військовополонених. Значення даної процедури як в контексті забезпечення основних прав військовополонених, так і в контексті функціонування правової держави складно переоцінити. Адже, як закріплено в ст. 15 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, держава, тримає в полоні, зобов'язана забезпечувати безоплатне утримання їх, а також надавати їм безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я [47]. При цьому, як зазначено в п. 33 Розділу VII «Медичне забезпечення військовополонених» постанови 413, медична допомога, зокрема первинний медичний огляд, контроль та аналіз стану здоров'я військовополонених у таборах, а також здійснення на територіях таборів державного санітарно-епідеміологічного нагляду організовуються і проводяться медичними працівниками закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби. Екстрена медична допомога, а також спеціалізована медична допомога,

паліативна допомога військовополоненим надаються у найближчих до табору закладах охорони здоров'я державної або комунальної форми власності, що не належать до сфери управління Мін'юсту, де така допомога може бути надана [161].

Окремо слід вказати на адміністративно-правові процедури, пов'язані із забезпеченням майнових прав військовополонених. Основні засади організації забезпечення речовим майном військовополонених, які тримаються в таборах для тримання військовополонених, дільницях для тримання військовополонених визначено в Порядку забезпечення речовим майном військовополонених, які тримаються в таборах для тримання військовополонених, дільницях для тримання військовополонених, затвердженого наказом Міністерства Юстиції України від 30 квітня 2022 року № 1709/5, відповідно до приписів якого всі військовополонені забезпечуються предметами одягу, білизни, взуття та постільними речами безоплатно відповідно до норм належності. При цьому в разі передчасного зносу, псування або втрати постільних речей, білизни, одягу та взуття військовополоненими, нове речове майно відпускається на підставі особистих заяв військовополонених та розпорядження керівника табору чи установи за кошти, що розміщені на особових рахунках. У разі відсутності коштів на особових рахунках, військовополоненим видається речове майно із підмінного фонду безоплатно [157].

Також законодавством виокремлено адміністративно-правові процедури забезпечення матеріально-побутових прав військовополонених. Відповідно до п. 28 постанови № 413 для військовополонених у таборах створюються належні побутові умови. Військовополонених розміщують в освітлених спальних приміщеннях, в яких наявне опалення та які відповідають нормам площі, об'єму повітря. При цьому в таких приміщеннях забезпечуються належні санітарні умови та додержання протипожежних заходів. Військовополонені жінки розміщуються в окремих спальних приміщеннях [161].

Окремий різновид адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених становлять процедури забезпечення їх

інформаційних прав. Зокрема, військовополоненим дозволяється відправляти та отримувати листи (телеграми) без обмеження їх кількості. Вручення листів, що надходять, проводиться призначеними працівниками табору, в присутності яких військовополонений зобов'язаний їх розпечатати. При цьому військовополонені звільняються від усіх поштових зборів, за винятком додаткових авіаційних зборів, відправлення письмової кореспонденції, поштових посилок та грошових переказів. За технічної можливості військовополоненим надається право на телефонні розмови за допомогою засобів IP-телефонії з відповідним програмним забезпеченням, що перебуває на балансі табору. Телефонні розмови надаються згідно з розпорядком дня у вільний від роботи час, виконання слідчих дій чи участі в судових засіданнях час та поза часом, передбаченим для приймання їжі та безперервного сну, а за необхідності та за погодженням з адміністрацією табору – у будь-який час [161].

Отже, як слідує з аналізу вищенаведеного матеріалу, основоположні права військовополонених забезпечуються уповноваженими державою суб'єктами завдяки реалізації ряду адміністративно-правових процедур. Такі адміністративно-правові процедури мають як загальну дію, оскільки внаслідок їх реалізації регулюючого впливу зазнають усі аспекти функціонування суспільних відносин, пов'язаних з триманням військовополонених, так і стосуються окремих з таких аспектів. З огляду на що, адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених було класифіковано нами у декілька груп:

1) адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених залежно від юридичних наслідків їх реалізації: правотворчі процедури; процедури правозастосування; контрольні процедури;

2) адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених залежно від змісту та напряму їх реалізації: процедури передачі-приймання військовополонених до таборів (дільниць); реєстраційні процедури; процедури обліку; охоронні процедури;

3) адміністративно-правові процедури забезпечення окремих з основних прав військовополонених: процедури медичного забезпечення; процедури забезпеченням майнових прав військовополонених; процедури забезпечення матеріально-побутових прав; процедури забезпечення інформаційних прав.

Висновки до розділу 2

Дослідження організації та особливостей тримання військовополонених уможливило отримання наступних висновків.

Наголошено, що дослідження адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених дало змогу запропонувати відповідне визначення та його структурні елементи. Так під останнім пропонується розуміти правове становище (місце) служби в системі органів публічного адміністрування, обумовлене метою реалізації правової політики держави, та наділення відповідним адміністративно-правовим інструментарієм, що є необхідним для досягнення функціональної складової останньої.

Запропоновано впровадження в діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України цифрових технологій з метою здійснення контролю та нагляду за поведінкою військовополонених, а також приділено особливу увагу дослідженню програм, спрямованих на реінтеграцію особи в суспільство після відбуття покарання, спрямування її на шлях виправлення, з метою зниження подальшої можливої криміналізації соціуму.

Визначено, що основними формами адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених є підзаконна, нормативно визначена діяльність спеціальних суб'єктів Державної кримінально-виконавчої служби України, спрямована на внутрішнє упорядкування адміністративно-правових відносин, пов'язаних із реалізацією у повному обсязі правосуб'єктності військовополонених згідно з їх статусу, а також визначення необхідних та дієвих

механізмів контролю за суб'єктами, які наділені правообмежувальними повноваженнями щодо останніх.

З'ясування кола форм і методів адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених надає ціннісний підхід до утримання військовополонених, що суттєво відрізняє тоталітарні країни від демократичних. Україна вкотре доводить, що є демократичною країною, де сповідуються Європейські цінності, шануються права і свободи людини, забезпечуючи належні умови перебування вищезгаданої категорії осіб, дотримуючись всіх їх прав, забезпечуючи гуманне ставлення до них, незважаючи на злочини, вчинені проти Українського народу.

Наголошено, що основоположні права військовополонених забезпечуються уповноваженими державою суб'єктами завдяки реалізації ряду адміністративно-правових процедур. Такі адміністративно-правові процедури мають як загальну дію, оскільки внаслідок їх реалізації регулюючого впливу зазнають усі аспекти функціонування суспільних відносин, пов'язаних з триманням військовополонених, так і стосуються окремих з таких аспектів. З огляду на що, адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених було класифіковано нами у декілька груп:

1) адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених залежно від юридичних наслідків їх реалізації: правотворчі процедури; процедури правозастосування; контрольні процедури;

2) адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених залежно від змісту та напряму їх реалізації: процедури передачі-приймання військовополонених до таборів (дільниць); реєстраційні процедури; процедури обліку; охоронні процедури;

3) адміністративно-правові процедури забезпечення окремих з основних прав військовополонених: процедури медичного забезпечення; процедури забезпеченням майнових прав військовополонених; процедури забезпечення матеріально-побутових прав; процедури забезпечення інформаційних прав.

РОЗДІЛ 3.

ГАРАНТІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

3.1. Види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання

За сучасних умов розбудови й становлення України держава надає особливого значення контролю, оскільки він великою мірою сприяє утвердженню демократичних засад та унеможлиблює такі поширені явища, як корупція, хабарництво, неналежне виконання уповноваженими особами своїх функціональних обов'язків. При цьому, як цілком слушно зауважує І.М. Коросташова, контроль виконується, більшою чи меншою мірою, усіма державними органами і є найбільш дієвим та результативним способом забезпечення дисципліни й законності, оскільки характеризується тим, що суб'єкти контролю, як правило, мають повноваження щодо втручання в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів, а також у більшості випадків можуть самостійно застосовувати санкції до порушників [64, с. 17]. До того ж, підкреслює О.П. Гетьманець, контроль – притаманний невід'ємний елемент управління об'єктом, що здійснюється з метою забезпечення законності, раціональності й достовірності заданої діяльності та примушує виправити неправильне рішення [35, с. 19–20]. Ось чому вважаємо за необхідно окрему увагу приділити такій гарантії адміністративно-правового забезпечення основних прав військовополонених як здійснення контролю за дотриманням таких прав.

У літературі цілком слушно підкреслюють те, що значення контролю за відповідною сферою суспільних відносин складно переоцінити, оскільки він: формує інформацію відносно перебігу відповідних процесів; є фактором оптимізації й кореляції функцій управління; є джерелом прийняття рішення [68,

с. 310]. Разом із тим як у законодавстві, так і на сторінках наукової літератури не сформовано остаточного бачення щодо сутності, видів і форм контролю. На такому положенні справ зокрема наполягає О. М. Музичук у межах дослідження сутності й особливостей здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні. Науковець підкреслює той факт, що слово «контроль» використовується в назві більш однієї тисячі нормативно-правових актів, а також у тексті кожного третього з таких актів. При цьому, не дивлячись на те, що контроль є основним і найбільш дієвим способом забезпечення дисципліни та законності в державному управлінні, його досить поширене використання в назві та тексті законодавчих і підзаконних актів, сутність, значення й особливості контролю як одного із найпоширеніших способів забезпечення дисципліни та законності в державному управлінні нез'ясовані й понині [97, с. 53–54]. З огляду на що початковою точкою вирішення поставленого наукового завдання вважаємо за необхідне обрати уточнення понятійно-категоріального апарату.

Так, як свідчить семантичний аналіз категорії «контроль» в українській мові її вживають у наступних значеннях:

- перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам;
- перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось [21, с. 569].

З приводу семантичного сенсу сутності категорії «контроль» В.О. Невядовський цілком слушно зауважує, що з огляду на нього, під нею слід розуміти особливий вид діяльності, направлений на перевірку когось або чогось на предмет дотримання норм чинного законодавства, та вжиття на основі отриманих від перевірки результатів заходів, направлених на забезпечення відповідності підконтрольного об'єкту встановленим вимогам, нормам, стандартам тощо [102, с. 50].

Також сутність даної категорії визначається і в ряді міжнародно-правових актів, що свідчить про її значущість. Так, наприклад, у положеннях Лімської декларації керівних принципів контролю від 1 січня 1977 року наголошено на тому, що контроль – це не самоціль, а невіддільна (частина/ознака) частина

системи регулювання, метою якої є викриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів, законності, ефективності й економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії з тим, щоб мати можливість прийняти коригуючі заходи, в окремих випадках, залучити винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або здійснити заходи щодо запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому [76].

Аналіз наведених підходів стосовно розуміння сутності досліджуваної категорії дозволяє вказати на основні ознаки контролю в його загальному розумінні з позиції правової науки: є діяльністю, врегульованою нормативно-правовими приписами; здійснюється уповноваженими державою суб'єктами; спрямований на виявлення відхилень поведінки суб'єктів від встановлених норм; у ході його реалізації відбувається корегування такої поведінки, процесів та явищ задля приведення їх у відповідність до встановлених правил і стандартів. У цілому такі ознаки закладені у визначення сутності контролю, що здійснюється у відповідній сфері суспільних відносин, про що свідчить аналіз позицій учених-правознавців відносно даного питання.

Так, наприклад, на думку В.Я. Малиновського, яку він наводить у навчальному посібнику «Державне управління», контроль – це процес забезпечення досягнення організацією своєї мети, що складається з установлення критеріїв, визначення фактично досягнутих результатів і запровадження корективів у тому випадку, якщо досягнуті результати суттєво відрізняються від установлених критеріїв [80, с. 212]. Недоліком даного підходу до розуміння сутності категорії «контроль» є те, що в ньому не вказується на те, що відповідний процес не виникає сам по собі, а обумовлений дією нормативно-правових приписів, які при цьому, здебільш є нормами адміністративного права.

Ось чому більш вдалою, на нашу думку, виглядає позиція авторського колективу навчального посібника «Адміністративне право», який наголошує на тому, що контроль – це вид діяльності публічної адміністрації щодо перевірки й обліку контрольованого об'єкта публічного управління, виконання покладених на нього завдань і реалізації своїх функцій, визначених нормами

адміністративного права [3, с. 197]. Разом із тим, у наведеному вище розумінні сутності досліджуваної категорії з виду упущено мету такої діяльності та фактично вказано на окремі її форми – перевірка й облік.

Зокрема, як цілком слушно відмічає Т.О. Коломєць у підручнику «Адміністративне право України», контроль можна визначити як сукупність дій суб'єкта управління по спостереженню за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою:

- отримання об'єктивної та достовірної інформації про нього;
- застосування заходів щодо попередження правопорушень (з правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю);
- надання допомоги підконтрольній структурі у поновленні законності і дисципліни;
- встановлення причин і умов, що сприяють порушенню вимог правових норм;
- прийняття заходів щодо притягнення до правової відповідальності винних осіб [4, с. 59].

Із приводу вищенаведеного підходу слід зауважити, що при визначенні сутності відповідної категорії, в тому числі досліджуваної, в її змісті не слід ставити основний акцент лише на одній її складовій, зокрема меті. Саме тому при визначенні сутності контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання така мета має бути сформована більш лаконічно.

У такому разі вважаємо за необхідне навести позицію Д.В. Сухініна, висловлену науковцем у межах порівняльного аналізу сутності й особливостей контролю в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Учений вважає, що контроль – це функція держави та суспільства, їх інститутів і структур, що полягає в застосуванні різноманітних наглядових та оціночних механізмів за діяльністю органів, структур, організацій, та особистим виконанням, дотриманням законодавства та різних норм, що можуть бути встановлені як державою, так і окремою організацією для стандартів виконавської дисципліни, якості роботи та управління [196, с. 288].

Також цікаво відмітити й позицію Я.В. Шашенюк, який при визначенні сутності контролю наголошує на необхідності врахування його так би мовити подвійної природи. Зокрема, підкреслює вчений, у першому випадку контроль – це діяльність системи уповноважених контролюючих суб'єктів, що спрямована на перевірку й оцінку діяльності, результатів підконтрольних об'єктів. В іншому – контроль виступає невід'ємним елементом управління відповідним об'єктом, що здійснюється з метою забезпечення законності, раціональності, ефективності й достовірності діяльності та її результатів [219, с. 135].

І хоча в наведених вище випадках, на нашу думку, доволі вдало сформовано мету контролю, однак знову ж таки вчені не беруть до уваги те, що така діяльність має отримати свою нормативно-правову об'єктивізацію. З урахуванням вищенаведених позицій, а також зазначених загальних ознак контролю у відповідній сфері суспільних відносин здається можливим сформулювати авторський підхід щодо розуміння контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання.

Так, під даним явищем пропонуємо розуміти врегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність уповноважених державою суб'єктів, що здійснюється в закріплених законодавством напрямках і формах шляхом спостереження за дотриманням норм і правил підконтрольними об'єктами, виявлення відхилень від них та подальшим прийняттям коригуючих заходів, унаслідок чого забезпечується стан дотримання прав військовополонених під час тримання. Як бачимо з аналізу самого визначення сутності контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, він здійснюється за декількома напрямками, що говорить про наявність відповідної кількості різновидів такої діяльності, а також реалізується у певних формах.

Говорячи про види контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, слід вказати на їх значну кількість. А тому види зазначеного контролю слід розглядати з урахуванням проведення їх наукової класифікації. Так, в якості першого критерію класифікації контролю за дотриманням прав

військовополонених під час тримання вважаємо за необхідне обрати суб'єкта його здійснення. У такому разі мову слід вести про парламентський контроль, під яким науковці розуміють вид державного контролю, регламентована нормами права діяльність Верховної Ради України, утворених нею органів, обраних нею посадових осіб і народних депутатів України, яка здійснюється як парламентською більшістю й опозицією, так і допоміжними органами вищого законодавчого органу щодо отримання, вивчення, оприлюднення інформації про діяльність, рішення, правові акти інших органів і посадових осіб публічної влади, підприємств, установ та організацій і впровадження на основі цієї інформації передбачених Конституцією та законами України заходів реагування [191, с. 31]. Не вдаючись до аналізу всіх особливостей парламентського контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, зосередимо свою увагу на найбільш проблемних, на нашу думку, питаннях, що мають місце в даній сфері суспільних відносин.

Так, одним з провідних суб'єктів здійснення парламентського контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Зокрема, як зазначено в ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина і захист прав кожного на території України й у межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений, який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [169]. При цьому, парламентський контроль Уповноважений здійснює відповідно до його повноважень, які мають бути чітко визначені в чинному національному законодавстві. Зокрема, такі повноваження стосуються того, що відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 13 вищенаведеного акта законодавства Уповноважений має право відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування такі місця:

- місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, в тому числі ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих і доставлених чергових частин органів Національної поліції, пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, кімнати для перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні доми, кримінально-виконавчі установи, приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, спеціальні приймальники для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти органів Національної поліції, спеціалізовані автомобілі (у тому числі спеціалізовані автомобілі з конвоєм), приміщення (кімнати) для тримання підсудних (засуджених) у судах, заклади примусового лікування;

- психіатричні заклади;

- пункти тимчасового розміщення біженців;

- приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон;

- будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

- психоневрологічні інтернати;

- геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю;

- пансіонати для ветеранів війни і праці;

- соціально-реабілітаційні центри [169].

Як слідує з аналізу вищенаведеного переліку, в ньому відсутні згадки про місця тримання військовополонених, що нашу думку, є недоліком законодавчої

регламентації даної сфери суспільних відносин, зокрема щодо здійснення парламентського контролю за дотриманням прав військовополонених. І хоча в п. 8 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» вказано, що ...«Наведений перелік не є вичерпним» [169], аналіз законодавчих приписів щодо регламентації цього питання свідчить про недосконалість повноважень Уповноваженого щодо здійснення парламентського контролю в цій сфері. Зокрема, як зазначено в п. 7 постанови № 721, на територію таборів або ділянок для тримання військовополонених допускаються:

- прокурори, слідчі, дізнавачі – за наявності службового посвідчення та офіційного листа із зазначенням даних військовополонених, з якими планується проведення слідчих чи процесуальних дій, виду такої слідчої чи процесуальної дії, а також витягу з Єдиного реєстру досудового розслідування;

- працівників органів Служби безпеки – за наявності службового посвідчення та офіційного листа із зазначенням даних військовополонених, з якими планується проведення заходів;

- захисники – за наявності документа, що посвідчує особу, та одного з документів, визначених статтею 50 Кримінального процесуального кодексу України [72; 158].

Разом із тим, як вказано в п. 13-1 постанови № 413, без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати всі місця, де тримаються або працюють військовополонені, має право, зокрема Уповноважений [161]. Подібні недоліки законодавчої регламентації повноважень Уповноваженого в досліджуваній сфері суспільних відносин, на нашу думку, обумовлені тим, що до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» з часу проголошення правового режиму воєнного стану вносились зміни всього один раз. При цьому такі зміни не стосувалися правового статусу Уповноваженого, а були спрямовані на уточнення понятійно-категоріального апарату зовсім іншої сфери суспільних відносин. У цьому випадку мова йде про прийняття Закону України «Про медіа»

від 13 грудня 2022 року, з набуттям чинності якого в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» слова «засоби масової інформації» в усіх відмінках і числах було замінено словом «медіа» [165]. З огляду на вищенаведені обставини вважаємо за необхідне внести зміни до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» в частині доповнення п. 8 ч. 1 ст. 13 абзацом 11 наступного змісту: «всі місця, де тримаються або працюють військовополонені».

Наступним різновидом контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання залежно від суб'єктів його здійснення є президентський контроль. На думку О.П. Гетьманець, президентський контроль – це притаманне державному управлінню явище, діяльність, що здійснюється на підставі Конституції України, законодавства України Президентом особисто або через його консультативні, дорадчі та інші органи й служби щодо отримання, аналізу, вивчення, обстеження, оцінки інформації про діяльність, рішення, нормативно-правові акти органів і посадових осіб публічної влади, підприємств, установ та організацій, вжиття на основі цієї інформації передбачених Конституцією та законами України заходів реагування [35, с. 192]. Так само як і Уповноважений, Президент України відповідно до п. 13-1 постанови № 413 має право без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати всі місця, де тримаються або працюють військовополонені [161].

Залежно від суб'єкта контролю за дотриманням прав військовополонених доречно також назвати урядовий контроль, що здійснюється з боку Кабінету Міністрів України. Науковці зауважують на тому, що урядовий контроль є способом забезпечення законності та відіграє важливу роль у здійсненні ефективного державного управління. При цьому, підкреслює Ю.Л. Більбіт, удосконалення контрольної діяльності Кабінету Міністрів України та розв'язання проблемних питань з метою реалізації поставлених державою завдань та забезпечення законності має важливе значення для розбудови Української держави та її виходу на європейський рівень. Контрольна діяльність

Кабінету Міністрів України стосовно органів виконавчої влади не повинна зводитися лише до перевірки виконання як такого, а має враховувати якість виконання, своєчасне виявлення проблем та концентрацію зусиль на коригування ситуації, застосування заходів щодо забезпечення виконання завдань [12, с. 84]. Яскравим прикладом урядового контролю за дотриманням прав військовополонених є те, що саме відповідними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України закріплено правові приписи функціонування досліджуваної сфери суспільних відносин.

Ще одним різновидом контролю за дотриманням прав військовополонених є контроль з боку центральних органів виконавчої влади та їх територіальних утворень. Так, наприклад відповідно до п. 38 постанови № 413 визнання військовополоненого особою з інвалідністю здійснюється медико-соціальними експертними комісіями, що належать до закладів охорони здоров'я при Міністерстві охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управліннях охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, за направленням лікарсько-консультативної комісії відповідного закладу охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби [161].

Також слід вказати на судовий контроль за дотриманням прав військовополонених. Так, досліджуючи особливості функціонування адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні, О.В. Муза цілком слушно відмічає те, що судовий контроль – це система адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні та сприяння застосуванню у відносинах владно-управлінського характеру судового контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень, а також на цій основі вироблення наукових рекомендацій і пропозицій з питань удосконалення адміністративного законодавства України [96, с. 35]. При цьому, зауважує Л.П. Сушко судовий контроль має ряд особливостей, що відрізняють його від здійснення правосуддя: під час судового контролю реалізується

правоохоронна функція держави; він являє собою конституційно встановлений механізм реалізації права громадян на судовий захист; предметом розгляду й судової оцінки є акт відповідного органу або посадових осіб, або їх дії чи бездіяльність; результатом судового контролю є рішення, що або скасовує незаконний акт або дію, або зобов'язує до їх учинення, але в межах закону [198, с. 90].

Яскравим прикладом здійснення судового контролю за дотриманням прав військовополонених є ціла низка приписів постанови № 413 як то:

- з військовополоненими завжди поводяться гуманно, не допускаючи стосовно них насильства, репресалій, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином (п. 3);

- якщо особа, яка потрапила в полон, не затримується як військовополонений та підлягає суду за правопорушення, пов'язане з воєнними діями, вона має право на статус військовополоненого перед судовим органом і на ухвалення рішення з цього питання. За наявності можливості згідно із застосовуваною процедурою зазначене рішення ухвалюється судом, що розглядає правопорушення (п. 6);

- військовополоненому гарантується право на правову допомогу, конфіденційні юридичні консультації із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні, адвокатом (адвокатами), законним представником (законними представниками), який (які) представляє (представляють) особу під час розгляду справ у суді, у порядку, визначеному для осіб, які тримаються під вартою (п. 20-1) [161].

Окрім цього, слід назвати контроль за дотриманням прав військовополонених, що здійснюється з боку персоналу таборів. Зокрема, в якості прикладу здійснення такого різновиду контролю за дотриманням прав військовополонених слід назвати наступні приписи постанови № 413:

- виведення, повернення військовополонених для виконання робіт на територію та з території виробничої зони здійснюється під контролем персоналу таборів (п. 9);

- харчування військовополонених здійснюється під контролем персоналу табору. Військовополонені, які залучаються до виконання робіт, забезпечуються додатковим харчуванням з урахуванням фізичного навантаження під час їх виконання (п. 24);

- миття військовополонених у лазні проводиться щотижня під контролем персоналу табору у визначений розпорядком дня час. Військовополонені забезпечуються засобами для миття та засобами особистої гігієни відповідно до норм (п. 31) [161].

З приводу останнього з наведених вище різновидів контролю за дотриманням прав військовополонених слід зазначити, що він відсилає нас до іншого критерію класифікації, що здійснюється відносно даного напрямку діяльності уповноважених державою суб'єктів. Зокрема, мова йде про внутрішній і зовнішній контроль за дотриманням прав військовополонених. Як цілком слушно з цього приводу зауважують на сторінках фахової літератури, в будь-якій діяльності потрібно враховувати подвійне значення контролю. По-перше, складається зовнішня система контролю відповідного об'єкта, з боку уповноважених контролюючих суб'єктів загальної та спеціальної компетенції, а по-друге, – внутрішня система контролю як елемент управління організацією, установою з боку залучених учасників цієї діяльності [35, с. 20]. З чого слідує, що контроль за дотриманням прав військовополонених залежно від сфери реалізації повноважень його суб'єктів можна розподілити на внутрішній та зовнішній.

Також, з огляду на суб'єктний склад зазначених вище різновидів контролю за дотриманням прав військовополонених слід вказати на те, що як зауважують на сторінках наукової літератури, чинником, що їх об'єднує є те, що суб'єкти його здійснення представляють державу, відповідно, називаються державними [97, с. 290]. Тобто всі вищенаведені різновиди контролю за дотриманням прав

військовополонених залежно від суб'єктів їх здійснення можна об'єднати в єдину групу, позначивши їх як контроль державний. У такому разі поряд з ним слід назвати контроль громадський. Зокрема, як цілком слушно зауважує В.М. Василенко, громадський контроль є самостійним, незалежним видом діяльності, що реалізується громадськістю. Зі свого боку громадськість у такому контексті є складним багатоаспектним терміном, який має більш глибоку сутність і уособлює не тільки громадян, а і низку інших суб'єктів [19, с. 118].

У контексті аналізу даного різновиду контролю за дотриманням прав військовополонених зазначимо, що в законодавстві він не знайшов належного закріплення. Лише в п. 13-1 постанови № 413 вказано, що безперешкодно військовополонених можуть відвідувати інші особи за спеціальним дозволом Департаменту або начальника табору [161]. З огляду на що слід погодитися з позицією П.С. Гарасим відносно того, що в указаному нормативно-правовому акті нічого не сказано про здійснення громадського контролю за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених, що є невід'ємною вимогою міжнародно-правових актів з означеної проблематики [33, с. 419]. А тому проблематика здійснення громадського контролю за дотриманням прав військовополонених потребує додаткових досліджень, зокрема в контексті аналізу сутності й особливостей взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, який буде здійснений нами в наступному підрозділі представленого наукового дослідження.

Серед різновидів контролю за дотриманням прав військовополонених залежно від суб'єктів його здійснення слід назвати міжнародний контроль. Науковці сутність міжнародного контролю розкривають як дії суб'єктів міжнародного права, які здійснюються на основі міжнародних договорів і полягають у перевірці відповідності діяльності держав прийнятим зобов'язанням з метою їх забезпечення [7, с. 107–108]. При цьому на сторінках фахової літератури зауважують, що міжнародний контроль – це контроль держави за виконанням міжнародних зобов'язань її органами, установами, юридичними та

фізичними особами, який реалізується через систему міжнародних органів, урядових і неурядових організацій [65, с. 229]. До того ж, підкреслює В.В. Мицик, міжнародний контроль за дотриманням прав людини стає найважливішим юридичним інструментом, здатним не лише розв'язувати питання, пов'язані із захистом прав і свобод конкретних індивідів, груп осіб, але й сприяти вдосконаленню законодавства і правозастосовної практики держави [84, с. 75]. З огляду на що міжнародний контроль за дотриманням прав військовополонених, в контексті досліджуваного питання, набуває особливого значення.

Говорячи про міжнародний контроль за дотриманням прав військовополонених слід зазначити, що він знайшов свою об'єктивізацію на рівні міжнародних договорів України. Автори посібника «Міжнародне гуманітарне право» зазначають, що під міжнародним контролем за реалізацією норм міжнародного гуманітарного права слід розуміти здійснювану на підставі міжнародного договору діяльність суб'єктів міжнародного права (держав і міжнародних організацій) або органів міжнародних організацій щодо встановлення відповідності законодавчих, судових, адміністративних та інших заходів, політики та фактичної поведінки держави вимогам міжнародних зобов'язань, взятих на себе державою за цим договором [86, с. 160]. При цьому в ст. 8 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року зазначено, що ця Конвенція застосовується у взаємодії з державами-покровительками та під їхнім контролем, обов'язком яких є охороняти інтереси сторін конфлікту. Із цією метою держави-покровительки можуть призначати, крім свого дипломатичного або консульського персоналу, делегатів з-поміж своїх громадян або громадян інших нейтральних держав. Призначення цих делегатів підлягає схваленню державою, в якій вони виконуватимуть свої обов'язки. Сторони конфлікту сприяють, наскільки це максимально можливо, роботі представників чи делегатів держав-покровительок [47].

Також у цьому контексті слід назвати приписи п. 13 постанови № 413, відповідно до яких представники чи уповноважені держав-покровительок мають право без обмежень у часі та кількості відвідувати всі місця, де тримаються військовополонені, зокрема місця ув'язнення та виконання робіт. Представників чи уповноважених держав-покровительок допускають до усіх приміщень, якими користуються військовополонені, а також до місць відправлення (приймання) військовополонених до іншого місця тримання. Представники чи уповноважені держав-покровительок можуть проводити з військовополоненими та їх представниками бесіди особисто або за допомогою перекладача. Відвідування місць тримання військовополонених може бути заборонено тільки у разі нагальної воєнної потреби і лише як виняток та тимчасовий захід [161].

Виокремлення останнього з вищенаведених різновидів контролю за дотриманням прав військовополонених, окрім іншого, надає можливість назвати ще один критерій класифікації такої діяльності. У такому випадку мова йде про класифікацію контролю за дотриманням прав військовополонених залежно від сфери його здійснення. За даним критерієм контроль за дотриманням прав військовополонених може бути класифіковано на внутрішньодержавний, тобто контроль, що здійснюється уповноваженими нашою державою суб'єктами, а також контроль міжнародний, здійснення якого обумовлено дією міжнародних договорів України і який здійснюють відповідні міжнародні організації та інші уповноважені суб'єкти.

В якості ще одного критерію класифікації контролю за дотриманням прав військовополонених слід назвати напрям його реалізації. Зокрема, за даним критерієм слід назвати медичний контроль. Так, відповідно до п. 19 постанови № 413 під час приймання до табору військовополонені в обов'язковому порядку проходять первинний медичний огляд з метою виявлення осіб, які становлять епідемічну загрозу для оточення, з педикульозом, коростою, які потребують надання екстреної або іншої медичної допомоги, та осіб з інвалідністю. У разі виявлення у військовополоненого інфекційного, паразитарного, загальносоматичного та психічного захворювання його відразу ізолюють від

решти військовополонених та госпіталізують до відповідного відділення медичної частини. Решта військовополонених проходять санітарну обробку з одночасною дезінфекцією одягу та майна і подальшим розміщенням у дільниці для карантину та діагностики [161].

Спорідненим до наведеного вище різновиду контролю за дотриманням прав військовополонених виступає санітарно-епідеміологічний нагляд. У цьому випадку слід звернути увагу на співвідношення категорій «контроль» і «нагляд». У цьому контексті вважаємо за необхідне навести позицію О.М. Музичука, який підкреслює, що між термінами «контроль» і «нагляд» не існує чіткої семантичної різниці. Збігатися і мета контролю та нагляду, якою є дотримання чинного законодавства. При цьому вчений нагляд у його широкому розумінні пропонує розглядати як окрему форму чи метод контролю, його стадію, оскільки суб'єкт його здійснення не втручається у професійну діяльність того органу, за яким він наглядає [97, с. 97]. Тобто нагляд, є окремою формою контролю, решта яких буде досліджена нами нижче.

Говорячи ж про санітарно-епідеміологічний нагляд за дотриманням прав військовополонених слід зазначити, що він отримав свою об'єктивізацію в ряді приписів постанови № 413, в якості прикладу яких слід назвати наступні:

- організаційна структура таборів включає здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду на території таборів (п. 8);
- здійснення на територіях таборів державного санітарно-епідеміологічного нагляду організовуються і проводяться медичними працівниками закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби (п. 33);
- здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в дільницях для тримання військовополонених організовуються і проводяться у порядку, передбаченому для військовополонених, які тримаються в таборах (п. 100) [161].

Також залежно від напрямку реалізації контролю слід назвати контроль праці військовополонених. Так, відповідно до приписів постанови № 413 праця для всіх працездатних військовополонених рядового складу є обов'язковою.

Військовополонені розподіляються для виконання робіт з урахуванням їх віку, статі, військового (спеціального) звання (рангу), фізичного стану та стану здоров'я. Для військовополонених установлюється шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем, який надається їм здебільшого в неділю або в інший день. Крім того, кожному військовополоненому, який пропрацював один рік, надають відпочинок тривалістю вісім днів підряд, під час якого йому виплачують винагороду за працю. При цьому контроль за працею військовополонених здійснюються лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби [161].

Тісно пов'язаним із наведеним вище різновидом контролю за дотриманням прав військовополонених є контроль за дотриманням техніки безпеки. Наявність такого контролю обумовлена п. 8 постанови № 413, в якому зазначено, що організаційна структура таборів включає зокрема здійснення контролю за дотриманням техніки безпеки на виробництві. При цьому в п. 46 вищенаведеного нормативно-правового акта встановлено, що військовополонені проходять підготовку з техніки безпеки та забезпечуються засобами з охорони праці не гірше, ніж персонал табору [161].

Ще одним критерієм класифікації контролю за дотриманням прав військовополонених вважаємо за необхідне обрати режим здійснення контрольних заходів. Відповідно до даного критерію слід виокремити загальний режим здійснення контролю за дотриманням прав військовополонених, тобто такий, що здійснюється без будь-яких особливостей, так би мовити, в звичайному своєму стані протікання відповідних процесів. Також мову слід вести про посилений контроль. Так, відповідно до п. 9 постанови № 413 у таборах виділяються дві ізольовані зони: житлова – для розміщення військовополонених, виробнича – для виконання ними роботи, а також ізольовані структурні ділянки: для карантину та діагностики, проведення індивідуальної роботи та адаптації, посиленого контролю та відправки. У ділянці посиленого контролю військовополонені відбувають дисциплінарне стягнення у виді арешту. Тримання у ділянці посиленого контролю одиночне [161].

Наприкінці слід виділити види контролю за дотриманням прав військовополонених залежно від способу їх здійснення – аудіо, аудіовізуальний, за допомогою електронних та інших технічних засобів. Так, відповідно до п. 19-1 постанови № 413 під час перебування в дільниці карантину та діагностики військовополонені ознайомлюються під підпис з порядком і умовами тримання у таборі, зі своїми правами й обов'язками, встановленими законодавством України та міжнародними правовими актами, проходять інструктаж щодо заходів пожежної безпеки, попереджаються про відповідальність за порушення встановленого порядку тримання в таборі, інформуються про застосування в таборі аудіовізуальних, електронних та інших технічних засобів нагляду і контролю. При цьому адміністрація табору здійснює аудіозапис усіх телефонних розмов військовополонених [161].

Останній з названих вище критеріїв класифікації видів контролю за дотриманням прав військовополонених має тісний зв'язок із формами його здійснення. Це пов'язано із тим, що як у законодавстві, так і серед позицій учених-правознавців доволі часто виникає плутанина під час використання категорій «метод» і «форма», особливо з огляду на їх застосування стосовно здійснення контрольної діяльності. З огляду на що нам імпонує підхід О.М. Музичука, використаний вченим у монографічному дослідженні «Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні». Так, науковець відмічає той факт, що способи (методи, прийоми) контролю відповідають на запитання: яким чином здійснюється (реалізуються) форми контролю. Як приклад співвідношення методів і форм контролю вчений наводить застосування технічних засобів під час перевірки, де формою контролю буде перевірка, а його методом застосування технічних засобів [97, с. 392]. Така позиція, окрім іншого, є додатковим обґрунтуванням доцільності обрання вищенаведеного критерію класифікації видів контролю за дотриманням прав військовополонених.

Розглядаючи адміністративні процедури забезпечення основних прав військовополонених нами фактично вже було розглянуто дві форми контролю, що мають місце в досліджуваній сфері суспільних відносин. У цьому випадку

мова йде про такі форми контролю за дотриманням прав військовополонених як реєстрація та облік. Більш того аналіз вищенаведеної позиції щодо співвідношення методів контролю та його форм дозволяє назвати таку з основних форм контролю за дотриманням прав військовополонених як перевірка.

В юридичній енциклопедичній літературі наводять загальне визначення сутності категорії «перевірка» як форми здійснення контролю, що здійснюється задля встановлення фактичного стану дотримання законодавства, виконання завдань і прийнятих рішень, доцільності застосування відповідних прийомів і способів тощо. При цьому, підкреслює авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії, результати перевірок оформляються відповідними актами, які є підставою для прийняття уповноваженими на те органами чи посадовими особами рішень, спрямованих на усунення недоліків, поліпшення дисципліни, дотримання законності у відповідній сфері суспільних відносин [222, с. 481]. Так, наприклад, відповідно до п. 71 постанови № 413 представники держави-покровительки під час відвідування табору також мають право перевірити особисті рахунки військовополонених. Окрім цього завдяки даній формі контролю за дотриманням прав військовополонених здійснюється перевірка загального стану їх здоров'я (п. 34) та фізичного стану (п. 49) [161].

Ще однією формою контролю за дотриманням прав військовополонених є огляд. Огляд як форма контролю за дотриманням прав військовополонених здійснюється в найрізноманітніших випадках. При цьому слід зауважити, що сутність огляду науковцями розкривається із її загального розуміння як встановлений законом у певних випадках правовий обов'язок громадян пред'явити на вимогу органів і уповноважених осіб відповідні предмети та документи [179, с. 119]. При цьому в більшості випадках, говорячи про огляд, учені-правознавці мають на увазі кримінальний процесуальний аспект такої діяльності. У такому разі під оглядом розуміють слідчу дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті та процесуальному фіксуванні зовнішніх ознак матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин

вчинення кримінального правопорушення [71, с. 397]. Говорячи ж про огляд як форму контролю за дотриманням прав військовополонених слід зазначити, що він може включати як наведені вище аспекти, так і деякі інші, наприклад огляд медичний.

Зокрема, як свідчить аналіз приписів постанови № 413, як форма контролю за дотриманням прав військовополонених огляд може бути застосовано в наступних випадках:

- з метою виявлення предметів, виробів і речовин, зберігання і використання яких військовополоненим заборонено, приготувань до втечі з полону, розшуку військовополонених, які переховуються, тощо проводяться особисті обшуки військовополонених та огляди їх речей (п. 9-1);

- під час приймання до табору військовополонені в обов'язковому порядку проходять первинний медичний огляд з метою виявлення осіб, які становлять епідемічну загрозу для оточення, з педикульозом, коростою, які потребують надання екстреної або іншої медичної допомоги, та осіб з інвалідністю (п. 19);

- протягом карантину медичними працівниками щодня проводиться медичний огляд військовополонених (п. 20);

- огляд посилок військовополонених, за винятком посилок із друкованими або письмовими матеріалами, здійснюється в присутності адресата або його товариша, який також є військовополоненим і якого він уповноважив належним чином (п. 79);

- на початку бойових дій для огляду поранених та хворих військовополонених і прийняття всіх необхідних рішень, що стосуються їх репатріації, утворюються змішані медичні комісії (п. 85) [161].

Отже, контроль за дотриманням прав військовополонених є складною багатоаспектною діяльністю уповноважених державою суб'єктів, що здійснюється як у цілому по забезпеченню таких прав, так і по окремим напрямкам їх реалізації. З огляду на що, нами було здійснено наукову класифікацію окремих різновидів контролю за дотриманням прав військовополонених за наступними критеріями:

1) залежно від суб'єктів здійснення контролю: а) державний (парламентський контроль, президентський контроль, урядовий контроль, контроль з боку центральних органів виконавчої влади та їх територіальних утворень, судовий контроль, контроль з боку персоналу таборів); б) громадський контроль; в) міжнародний контроль;

2) залежно від сфери реалізації повноважень суб'єктів контролю: а) внутрішній; б) зовнішній;

3) залежно від сфери здійснення контролю: а) внутрішньодержавний контроль; б) міжнародний контроль;

4) залежно від напрямку реалізації: а) медичний контроль; б) санітарно-епідеміологічний нагляд; в) контроль праці військовополонених; г) контроль за дотриманням техніки безпеки;

5) залежно від режиму здійснення контролю: а) загальний контроль; б) посилений контроль;

б) залежно від способу здійснення контролю: а) аудіо контроль; б) аудіовізуальний контроль; в) контроль за допомогою електронних та інших технічних засобів.

Усі з наведених вище різновидів контролю за дотриманням прав військовополонених здійснюються у відповідних формах. Серед форм контролю за дотриманням прав військовополонених нами названо наступні: нагляд, реєстрація, облік, перевірка, огляд.

3.2. Особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах

Сьогоднішні реалії, пов'язані зі збройною агресією проти нашої держави, проголошення правового режиму воєнного стану обумовлюють необхідність об'єднання зусиль державних і громадських інституцій задля пошуку найбільш ефективних шляхів і раціональних способів подолання безлічі проблем, що

існують майже у всіх сферах суспільного життя. Як цілком слушно із цього приводу відмічає А.Ю. Петухов, умови сьогодення вимагають від держави розуміння того, що найкращі й ефективні результати для досягнення прогресивного суспільного розвитку, можуть бути лише за умови реалізації пріоритету взаємодії влади та громадськості. Однак, підкреслює науковець, на жаль, такі партнерські відносини в Україні складаються досить не просто [124, с. 23]. Не є в цьому випадку винятком і суспільні відносини, пов'язані з організацією тримання військовополонених у таборах. Саме тому вважаємо за необхідне окрему увагу приділити визначенню сутності й особливостей взаємодії державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах.

На сторінках фахової літератури цілком слушно відмічають той факт, що нині фахівці різних галузей права, управління досліджують еволюцію об'єднання зусиль державних органів, установ у досягненні певної поставленої мети, однак на сучасному етапі в організації взаємодії залишається чимало проблем. Чим складніші та різноманітніші завдання, які стоять перед системою, тим більше вона роздроблена на елементи, а отже складніше забезпечити узгодженість та єдність дій її елементів. Ще одним із факторів, який ускладнює взаємодію елементів, є їх постійна трансформація, розвиток, розв'язання більш широкого кола завдань. Але єдиним, сталим є принцип побудови системи – мета, заради якої створена ця система [57, с. 132–133]. При цьому про значення та важливість взаємодії свідчить семантичний аналіз даної категорії.

Так, на думку авторів великого тлумачного словника сучасної української мови під взаємодією слід розуміти взаємний зв'язок між предметами в дії, а також дія погоджена між ким-, чим-небудь [21, с. 125]. З огляду на що, вказує О.С. Заяць, взаємодія приманна всім системам як природним, так і штучним, зокрема різного роду соціальним механізмам. Разом із тим, підкреслює науковець, у соціальних системах взаємодія в певному сенсі відрізняється від взаємодії, що відбувається в природних системах. Річ у тому, що соціальну взаємодію можна схарактеризувати такими поняттями як «узгодженість»,

«погодженість», у той час, як природній взаємодії більш властиві взаємозалежність і взаємоперехід [51, с. 183].

Окрім цього науковці сутність взаємодії розкривають з позиції управлінського підходу до її розуміння. Таку позицію, наприклад, висловлює В.М. Плішкін на сторінках підручника «Теорія управління органами внутрішніх справ». На думку вченого, з такої позиції взаємодію слід сприймати як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємодоповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування системи в цілому [129, с. 500]. Сутність взаємодії розкривають і через перелік її характерних ознак. Такої позиції, наприклад, дотримується Г.П. Цимбал, вказуючи при цьому, що основними ознаками взаємодії є наступні:

- взаємодія – це діяльність;
- обов'язкова наявність декількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії;
- погодженість заходів за спільною метою, місцем, часом, методами;
- спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів;
- наявність нормативної (правової) бази взаємодії;
- становище, яке посідають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи;
- зміст завдань, які виконуються суб'єктами взаємодії;
- спільна діяльність [214, с. 37-38].

Схожу, проте більш лаконічну позицію наводить В.В. Ковальська, яка зауважує, що характерними ознаками взаємодії є:

- певна кількість суб'єктів. Допускається участь як мінімум двох сторін, причому кожна з цих сторін можуть представляти декілька учасників.
- узгодженість діяльності – обов'язкова ознака взаємодії елементів системи, використовується у військовій науці. Вона впливає на спільні дії, об'єднуючи їх у єдине ціле – систему. Узгодженість передбачає ряд відповідних дій та використання загальних або доповнюючих одна одну форм і методів реалізації цих дій.

- поєднання зусиль суб'єктів, що визначає відносини співпраці між ними та передбачає наявність спільних цілей та інтересів для взаємодіючих сторін [56, с. 151-152].

На думку О.Б. Черномаз, взаємодія – це об'єктивно необхідна, спільна діяльність, яка здійснюється на основі чинного законодавства й зумовлена єдиною метою та спільними завданнями, узгоджена за часом й спрямована на ефективне виконання покладених на них завдань [215, с. 101]. О.О. Кравченко вважає, що взаємодія – це активна поведінка учасників суспільних відносин, спрямована на певні зміни у сфері інтересів цих учасників чи третьої сторони або на недопущення таких змін. У такому разі, зауважує науковець, під взаємозв'язком слід розуміти обопільно усвідомлений суб'єктами фактичний стан відносин між ними, за якого вони можуть вчинювати певні дії, що стосуються їх інтересів чи інтересів третьої сторони або утримуватися від певних дій [67, с. 28-29]. Доволі цікавий підхід стосовно визначення сутності та значення взаємодії, що має місце в межах функціонування відповідної сфери суспільних відносин, був наведений В.В. Ковальською, на думку якої існує дві основні концепції взаємодії. Так, відповідно до першої з таких концепцій взаємодію слід представляти як певну узгоджену діяльність. Наявність такої концепції призводить до виникнення ілюзії прямої регламентації владного характеру. Своєю чергою, підкреслює вчена, сутність другої концепції полягає в тому, що взаємодія – це доповнення можливостей сторін на умовах спільної користі від цього [56, с. 151–152].

Як слідує з аналізу вищенаведених підходів, учені-правознавці в цілому одностайні в своїх позиціях щодо розуміння сутності досліджуваної категорії. При цьому деякі особливості щодо її розуміння можуть мати місце залежно від предмета їх наукових пошуків. З урахуванням чого під взаємодією державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах пропонуємо розуміти регламентовану законодавчими приписами, погоджену за часом і місцем діяльність органів державної влади, їх посадових і службових осіб та відповідних громадських інституцій, що спрямована на

досягнення взаємовигідної мети шляхом виконання спільних завдань щодо забезпечення прав військовополонених у цілому та за окремими напрямками їх реалізації під час організації тримання їх у таборах.

Особливості взаємодії державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах знаходять свій прояв як у межах діяльності національних громадських об'єднань, так і діяльності ряду міжнародних організацій. Так, серед провідних громадських інституцій, які взаємодіють з державними інституціями під час організації тримання військовополонених у таборах слід назвати наступні:

- Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), що є неупередженою, нейтральною та незалежною організацією, цілі й завдання якої мають виключно гуманітарний характер і полягають в тому, щоб захищати життя й гідність людей, які постраждали через збройні конфлікти та інші ситуації насильства, і надавати їм допомогу. Поширюючи та укріплюючи гуманітарне право й універсальні гуманітарні принципи, МКЧХ докладася усіх зусиль, щоб запобігти стражданню людей [167].

- Amnesty International – це всесвітній рух, що об'єднує понад 9 мільйонів людей, які вважають боротьбу з несправедливістю своєю особистою справою. Серед завдань організації розслідування порушень і зловживань, коли та де б вони не відбувалися [166].

- Human Rights Watch організація, яка розслідує та повідомляє про зловживання, що відбуваються у всіх куточках світу. При цьому задля того щоб забезпечити незалежність, організація відмовляється від державного фінансування та ретельно переглядає всі пожертви, щоб переконатися, що вони відповідають політиці організації, місії та цінностям. Організація співпрацює з великими та малими організаціями по всьому світу, щоб захистити активістів, які зазнали боротьби, та допомогти притягнути кривдників до відповідальності та притягнути до відповідальності жертв [229].

- Geneva Call організація, яка працює над покращенням захисту цивільних осіб у збройному конфлікті шляхом сприяння повазі серед збройних груп та де-

факто органів влади до міжнародних гуманітарних норм та принципів. Для досягнення цього ми співпрацюємо з AGDA, щоб підвищити їх обізнаність про міжнародні гуманітарні норми та принципи та заохотити їх дотримуватися цих стандартів шляхом підписання актів зобов'язань та впровадження інструментів для забезпечення дотримання гуманітарних норм та принципів [227].

- War Resisters' International (WRI) організація, що працює для світу без війни. Ми є глобальною пацифістською та антимілітаристською мережею з понад 90 афілійованими групами в 40 країнах [230].

- Global Rights Compliance – це некомерційна організація, що спеціалізується на міжнародному гуманітарному, кримінальному та правовому праві для вирішення та полегшення гострої гуманітарної потреби. Ми працюємо в районах, що постраждали від конфліктів та мають високий ризик по всьому світу. Ми втручаємося та впроваджуємо проекти для запобігання та усунення несприятливих наслідків для прав людини в трьох ключових сферах [252].

- Центр громадянських свобод, який є одним із провідних акторів в Україні, який впливає на формування громадської думки та державної політики, підтримує розвиток громадянського активізму, а також бере активну участь у міжнародних мережах та солідарних діях з просування прав людини в регіоні ОБСЄ. При цьому слід відмітити той факт, що Центр став першою у світі правозахисною організацією, яка у 2014 році відправила власні мобільні групи для документування воєнних злочинів у Криму, у Донецькій та Луганській областях. І донині ЦГС продовжує це робити в усіх регіонах, де чинять злочини російські війська [235].

- Благодійний фонд «Право на захист» є одним із лідерів правозахисного руху в Україні, має потужні позиції у сфері захисту прав ВПО, біженців та осіб без громадянства. Організації-партнери, донорські організації, медіа та бенефіціари визнають Фонд провідною організацією у своїй сфері. Фонд свідомий своєї ролі в секторі, тож готовий докладати додаткових зусиль для об'єднання зусиль усіх гравців, а також посилення спроможності всього сектору для досягнення спільної мети — безпечного та гідного життя в Україні [167].

- Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) – найбільша асоціація правозахисних організацій України. Спілка об'єднує 26 правозахисних недержавних організацій. Метою діяльності УГСПЛ є захист прав людини. Українська Гельсінська спілка сприяє розвитку гуманного суспільства, що базується на повазі до людського життя, гідності та гармонійних стосунків між людиною, державою і природою через створення платформи для співпраці між членами Спілки та іншими учасниками правозахисного руху [93].

Аналіз вищенаведеного переліку дозволяє назвати першу особливість взаємодії державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, а саме те, що вона здійснюється як на національному, так і міжнародному рівнях. Це пов'язано із тим, що самі громадські інституції, які взаємодіють з державними інституціями під час організації тримання військовополонених у таборах мають як правовий статус національних громадських об'єднань, так і статус провідних міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на забезпечення прав людини, а також заперечення війни у всіх її проявах.

Окремі особливості можуть бути названі як завдяки здійсненню аналізу основних напрямів спільної діяльності державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, так і шляхом визначення проблемних питань, що мають місце в межах функціонування даної сфери суспільних відносин. Зокрема, в цьому контексті слід назвати діяльність щодо підвищення стандартів тримання військовополонених. Зокрема, як свідчить аналіз фахової літератури з цього питання на сьогодні до основних порушень міжнародних стандартів утримання військовополонених можна віднести:

- недотримання права недоторканності особистості. Військовополонені не повинні зазнавати тортур, жорстокого поводження, приниження, насильства чи погроз;

- відсутність адекватної медичної допомоги. Військовополонені мають право на необхідну медичну допомогу та лікування, їхнє здоров'я має бути підтримуване відповідно до міжнародних стандартів;

- недотримання права на зв'язок із зовнішнім світом. Військовополонені повинні мати право на зв'язок із родичами та міжнародними організаціями, такими як Червоний Хрест;

- обмеження свободи пересування. Військовополонені повинні мати право на свободу пересування, включаючи право на прогулянки та фізичні вправи;

- обмеження у доступі до їжі та води. Військовополонені повинні мати доступ до їжі та води, які відповідають їх культурним і релігійним потребам, а також мають бути забезпечені санітарні умови для вживання їжі та води;

- обмеження в освіті та культурній діяльності. Військовополонені повинні мати право на доступ до книг, газет та інших матеріалів, які відповідають їхнім культурним потребам. Вони також повинні мати можливість освіти та участі у культурних заходах;

- недотримання права на судовий процес. Військовополонені, які підозрюються у скоєнні злочинів, повинні мати право на справедливий судовий процес відповідно до міжнародних стандартів [18, с. 57; 33, с. 417; 66, с. 401].

Вважаємо, що наявність вищенаведених проблем, пов'язаних із забезпеченням прав військовополонених під час тримання, в першу чергу, обумовлена відсутністю відповідного досвіду нашої держави щодо особливостей функціонування даної сфери суспільних відносин. Зокрема, як цілком слушно зауважують з цього приводу Україна від 2022 року зіткнулася з новим явищем – військовополоненими. За фактом вони були із 2014 року, але не називалися так. Подолання викликів і наслідків цього явища лежить в площині міжнародного гуманітарного права, зокрема, третьої Женевської конвенції та інших документів, що стосуються поводження з військовополоненими. При цьому, як зауважують представники асоціації правозахисних організацій «Українська Гельсінська спілка з прав людини» (УГСПЛ), з 2014 року є позитивна взаємодія з усіма державними інституціями, і ця синергія дозволяє досягати гарних

результатів в досягненні змін. УГСПЛ протягом усього цього періоду працює над впровадженням стандартів поведіння з військовополоненими разом із державними інститутами [130].

З огляду на що можна стверджувати, що хоч поступово, стандарти тримання військовополонених покращуються, що відбувається завдяки плідній взаємодії державних та громадських інституцій під час організації їх тримання у таборах. При цьому слід зазначити, що окремі з таких стандартів не тільки відповідають визнаним міжнародним стандартам, а й мають додаткові покращені умови реалізації прав військовополонених. Зокрема, як відмічають експерти для військовополонених створено не лише ті умови, які передбачені стандартами, такі як безперешкодний доступ міжнародних організацій, національних інституцій, громадськості, медіа, а й додаткові: наявність більшої кількості можливостей для контактів із родиною (листування, IP-телефонія та доступ до відеозв'язку), можливість праці та витрачання зароблених коштів в крамниці установи [130]. Такі можливості для військовополонених передбачені приписами чинного національного законодавства, що регламентує дану сферу суспільних відносин.

Так, наприклад, відповідно до п. 79-1 постанови № 413 за технічної можливості військовополоненим надається право на телефонні розмови за допомогою засобів IP-телефонії з відповідним програмним забезпеченням, що перебуває на балансі табору. Більш того, як зазначено в п. 12 вищенаведеного нормативно-правового акта, в усіх таборах відкривають крамниці, в яких військовополонені можуть купувати продукти харчування, мило, тютюн та предмети першої необхідності. При цьому розцінка товарів не повинна перевищувати ринкових цін. Перелік продуктів харчування та предметів першої необхідності, які військовополонені можуть купувати в крамницях, отримувати в посилках та зберігати при собі, визначається законодавством. Прибутки від крамниць зараховуються до спеціального фонду та використовуються на благо військовополонених. В управлінні крамницями та спеціальним фондом можуть брати участь представники військовополонених. Військовополонені мають

право за рахунок коштів, що розміщені на їх особистих рахунках, передплачувати і одержувати газети, журнали, інші періодичні видання без обмеження їх кількості [161].

У цілому слід відмітити суттєву різницю між умовами утримання військовополонених українською стороною та російською. Так, за інформацією, отриманою під час конфіденційних опитувань визволених з полону українських військовослужбовців, державою-агресором всупереч нормам Женевської конвенції не створено спеціальних таборів, у зв'язку із чим військовополонені утримуються переважно у місцях позбавлення волі пенітенціарної системи РФ фактично в умовах ув'язнених осіб. Відношення до українських військовополонених з боку адміністрації та персоналу цих закладів є гіршим, ніж до засуджених. Звільнені з полону РФ українські військовослужбовці засвідчують жорстоке поводження з ними, повідомляють про факти катувань, фізичного і психологічного насильства [133].

Крім того, важливо зазначити, що захист прав військовополонених не обмежується лише дотриманням стандартів і нормативів, але також пов'язаний із питаннями гуманітарної допомоги та реабілітації військовополонених після їх звільнення. Необхідно надавати допомогу військовополоненим у відновленні їхнього фізичного та психологічного здоров'я, а також забезпечувати доступ до прав на освіту, працю та інші соціальні блага [66, с. 402]. Так, в якості одного з провідних напрямів діяльності громадських інституцій, що здійснюється ними під час взаємодії з державними інституціями є гуманітарне забезпечення військовополонених під час їх тримання в таборах.

Учені-правознавці відмічають той факт, що реалізація державного впливу в гуманітарній сфері ускладнюється наразі бюрократичною термінологічною плутаниною, розбіжністю її розуміння у документах стратегічного планування, адже й досі не має чіткого визначення терміну «гуманітарний». Часто можна чути абсолютно різні визначення цього поняття, при цьому як в соціологічній, політичній, так і юридичній науковій літературі [186, с. 50]. Задля подолання подібного роду проблем і в цілому підвищення ефективності надання

гуманітарної допомоги військовополоненим під час їх тримання у таборах було створено Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, правовий статус якого визначено в постанові Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року № 257. Як зазначено в приписах даного нормативно-правового акта, Координаційний штаб з питань поводження з оборонцями України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільними особами, позбавленими особистої свободи внаслідок збройної агресії, особами, зниклими безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, та військовополоненими ворогами є тимчасовим допоміжним органом Кабінету Міністрів України й утворюється з метою сприяння координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів, правоохоронних органів та громадських об'єднань з питань поводження з оборонцями України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільними особами, позбавленими особистої свободи внаслідок збройної агресії, особами, зниклими безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, та військовополоненими ворогами [170].

При цьому Координаційний штаб має право зокрема взаємодіяти з благодійними фондами, громадськими та міжнародними організаціями, медичними та іншими установами незалежно від форми власності з метою виконання покладених на нього завдань [170]. При цьому, як зазначено в п. 13-2 постанови № 413, об'єднання громадян та медіа, релігійні та благодійні організації можуть надавати допомогу військовополоненим щодо розподілу між ними посилок допомоги та матеріалів будь-якого походження, призначених для релігійних, освітніх чи розважальних цілей, а також для надання їм допомоги в організації дозвілля в межах таборів [161].

Так, у своїй діяльності Координаційний штаб взаємодіє з багатьма громадськими інституціями в напрямку забезпечення гуманітарною допомогою військовополонених. Зокрема, в цьому контексті слід назвати благодійну

організацію «Карітас Коломия», місією якої є допомагати людям в потребі, керуючись християнськими цінностями, та розвивати благодійність через соціальне служіння [52]. При цьому Карітас Коломия допомагає постраждалим від воєнних дій не лише матеріальними речами, а й надає консультації з найрізноманітніших питань: кризові консультанти, кейс-менеджери, психологи та юристи [45]. На окрему увагу заслуговує діяльність такої благодійної організації як фонд «Повернись живим» – благодійний фонд компетентної допомоги армії, а також громадська організація, яка займається аналітикою у секторі безпеки та оборони, реалізує проекти з реабілітації ветеранів через спорт [137]. Питаннями надання гуманітарної допомоги військовополоненим у взаємодії з державними інституціями, зокрема такими як Координаційний штаб, опікується і ряд інших громадських інституцій, ряд яких наведено вище.

В якості особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах слід назвати й створення ряду проектів у цьому напрямку. При цьому окремі з таких проектів, створені державними інституціями є актуальними ще до набуття особою статусу військовополоненого. Яскравим прикладом такого роду проектів є проект «Хочу жить» – державний проект Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, створений за підтримки Міноборони України та Головного управління розвідки для військовослужбовців зс росії та білорусі для добровільної здачі в полон. Він гарантує в разі здачі в полон утримання полонених згідно з нормами Женевських конвенцій. Крім того, полоненим гарантують, що вони не будуть обміняні чи повернені до рф, якщо не забажають цього самі [98].

При цьому в Україні запускають проект з пошуку російських військових «Хочу найти», що обумовлено тим, що рф належним чином не інформує членів родин своїх військовослужбовців про їхню долю після того, як вони опинилися в Україні. Це стосується безвісти зниклих, полонених і загиблих російських військових. Своєю чергою, Україна, як правова і демократична держава, готова надавати російським громадянам таку інформацію. Одним із завдань проекту

«Хочу найти» є пришвидшення обміну військовополоненими [17]. Завдяки обмінам кількість військовополонених природно зменшується. Тому потреби створювати нові місця для утримання російських військовополонених немає. Усі вони утримуються на належному рівні, відповідно до стандартів, встановлених міжнародними договорами [161].

Цікаво також відмітити й створення в рамках взаємодії громадських і державних інституцій мультимедійних проєктів. Так, Українська Гельсінська спілка з прав людини спільно з Департаментом з питань виконання кримінальних покарань розробили навчальний анімаційний серіал «Пригоди російського Івана в українському полоні». Серіал описує ключові питання тримання і поводження з військовополоненими через історії групи російських військовослужбовців, які були захоплені в полон під час вторгнення на територію України. У полоні вони переживають різні ситуації, які можуть статися під час перебування в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. Епізод за епізодом розкриваються питання статусу і прав військовополонених. У спрощеній та алгоритмічній формі демонструються стандарти тримання і поводження з військовополоненими. Серіал навчає персонал дільниць і таборів для тримання військовополонених ДКВС України практиці гуманного поводження і міжнародним стандартам, визначеним Женевськими конвенціями [136].

Особливістю взаємодії державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах є те, що така діяльність відбувається в умовах постійного ризику для життя та здоров'я. Так, відповідно до п. 15 постанови № 721 після потрапляння в полон військовополонені в найкоротший строк евакуюються з районів ведення бойових дій до визначеного командиром військової частини місця (місцевості), де вони передаються представникам Служби правопорядку. Місце (місцевість) повинне розміщуватися на достатній відстані від району бойових дій, щоб забезпечити військовополоненим безпеку їх життя та здоров'я. Пораненим військовополоненим надається необхідна медична допомога. Евакуація військовополонених із району ведення бойових дій здійснюється з дотриманням

заходів, спрямованих на забезпечення їх безпеки, у супроводі військовослужбовців, призначених командиром підрозділу, особовий склад якого захопив військовополонених. При цьому в небезпечній зоні дозволяється тимчасово утримувати лише тих військовополонених, які за висновком фахівців медичної служби під час евакуації будуть піддані більшому ризику для їх життя через поранення або хворобу, ніж якщо вони залишаться на місці [158]. І хоча в наведених законодавчих приписах і здійснюється розмежування місцевості на, так би мовити, безпечну та небезпечну, в сьогodнішніх реаліях, ворожих обстрілів, на жаль, зазнає вся територія нашої держави, в тому числі значна кількість об'єктів цивільної інфраструктури.

Цікавою особливістю взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах є те, що внаслідок її реалізації здійснюється підвищення кваліфікації персоналу таборів і в цілому підготовка необхідних кадрів. Так, разом з Українською Гельсінською спілкою з прав людини (УГСПЛ) Департамент з питань виконання кримінальних покарань (ДПВКП) презентували спеціалізований навчальний посібник «Міжнародне гуманітарне право для працівників ДКВС», який є унікальним і для міжнародного рівня, оскільки, як зауважили на його презентації, відсутні відомості, щоб ще десь були такі матеріали безпосередньо для персоналу, який займається військовополоненими [130]. Даний посібник містить основні категорії та положення міжнародного гуманітарного права з фокусом на норми, що регулюють захист військовополонених та поводження з ними, визначають статус персоналу та об'єктів пенітенціарної системи. При цьому матеріал викладено з урахуванням законодавства України, яке забезпечує імплементацію норм міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими та практики його застосування [86, с. 2]. Окрім цього для підготовки та підвищення кваліфікації фахівців УГСПЛ та ДПВКП розробили навчальну програму «Застосування норм міжнародного гуманітарного права в діяльності державної кримінально-виконавчої служби». Програма була

рекомендована до застосування вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби України [130].

Унаслідок здійснення взаємодії державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах покращуються умови тримання військовополонених, які перебувають у полоні у рф, що також слід розцінювати як одну з особливостей такої взаємодії. У такому випадку мова йде про те, що високі стандарти тримання військовополонених ворогів, які надалі, наприклад, підлягали обміну, як наслідок були звільнені з полону, мали позитивний ефект на умови тримання наших захисників у полоні рф. Такий приклад зокрема наводить виконавчий директор УГСПЛ Олександр Павліченко та зазначає, що російські військовополонені перебувають у статусі інтернованих. Вони не піддаються жорсткому поводженню ні з боку адміністрації табору, ні з боку третіх осіб. Мають можливість працювати та заробляти певні кошти, проте до роботи їх не примушують. Також у них є можливість контактувати з рідними. Усе це справляє вплив на російських військовополонених. При цьому наводиться приклад з інтерв'ю українських військовополонених, які потрапляли в полон до росіян, і вказували, що в певних випадках до них було позитивне ставлення. Подекуди вагнерівці захищали їх від жорстокого поводження, давали додаткові продукти харчування, через те, що ці самі вагнерівці вийшли з українського полону, де до них нормально ставилися, тому вони намагалися його транслювати на українських військовополонених [118]. Тобто в межах взаємодії державних і громадських інституцій підвищуються стандарти організації тримання військовополонених у таборах, що має своїм наслідком покращення умов тримання наших захисників, які перебувають у полоні рф.

Не можна не відмітити й той факт, що внаслідок взаємодії державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, останні зазнають морально-психологічного впливу, що формується внаслідок доброзичливо ставлення до них, забезпечення належних умов тримання та можливостей реалізації їх основних прав. У результаті такого впливу у військовополонених руйнуються стереотипи щодо негуманного

поводження з людиною. Зокрема, як зауважили представники Координаційного штабу, командування зс рф проводить заходи щодо ізоляції військовослужбовців, які перебували у полоні, від іншого особового складу. Ворог вважає, що такі контакти можуть впливати на морально-психологічний стан російських військових, які беруть участь у війні проти України. З колишніх полонених формують окремі підрозділи, а в деяких випадках звільняють з військової служби. Кадровим органам військових частин ворога поставлено завдання примусити підлеглих, які повернулись з полону, до написання рапортів на звільнення з лав зс рф. У багатьох випадках в особових справах ставиться відмітка «Через невиконання умов контракту» [105].

Отже, як свідчить проведений аналіз, взаємодія державних і громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах здійснюється по багатьох напрямках і має ряд особливостей, серед яких слід назвати наступні:

- здійснюється як на національному, так і міжнародному рівнях;
- відбувається в умовах постійного ризику для життя та здоров'я;
- має наслідком підвищення стандартів тримання військовополонених під час їх тримання у таборах у таборах;
- реалізується шляхом гуманітарного забезпечення військовополонених по найрізноманітнішим напрямкам під час їх тримання у таборах;
- унаслідок здійснення створюються спільні проєкти, в тому числі мультимедійні, спрямовані на забезпечення прав військовополонених під час їх тримання у таборах;
- спрямована на підвищення кваліфікації персоналу таборів і в цілому підготовку необхідних кадрів у даній сфері суспільних відносин;
- у її результаті покращуються умови тримання військовополонених (захисників), які перебувають у полоні у рф;
- військовополонені зазнають морально-психологічного впливу, що формується внаслідок доброзичливо ставлення до них, забезпечення належних умов тримання та можливостей реалізації їх основних прав.

3.3. Шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених

В якості однієї з провідних гарантій адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених слід розглядати належну й ефективну законодавчу регламентацію як їх правового статусу, так і окремих адміністративних процедур його реалізації та в цілому забезпечення їх основоположних прав, свобод та інтересів. Ось чому на перший план виходять питання щодо можливих варіантів удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, що в кінцевому результаті мають бути відображені, зокрема об'єктивізовані в нормативно-правових приписах, на основі яких здійснюється регламентація даної сфери суспільного життя.

Так, на сьогодні питання, пов'язані з триманням військовополонених, у своїй більшості, врегульовані підзаконними нормативно-правовими актами, прийнятими Кабінетом Міністрів України. Зокрема, в цьому випадку мова йде про Порядок тримання військовополонених, затверджений постановою Кабінету Міністрів від 5 квітня 2022 року № 413 (постанова № 413) [161], а також Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721 (постанова № 721) [158].

У літературі з цього приводу цілком слушно зауважують, що рамки законів України не дозволяють повною мірою передбачити весь комплекс ситуацій, які в подальшому можуть підлягати правовій регламентації. Саме тому законодавством передбачена можливість самостійного регулювання суспільних відносин уповноваженими державою суб'єктами за допомогою видання підзаконного нормативно-правового акта. Як зауважує В.Б. Пчелін, це, наприклад, дозволяє оперативно визначити компетенцію суб'єктів державного управління, закріпити права й обов'язки особи у відповідній сфері суспільних відносин [173, с. 18]. Разом із тим регламентація суспільних відносин, в тому числі з приводу адміністративно-правового забезпечення тримання

військовополонених, підзаконними нормативно-правовими актами значно зменшує стабільність їх функціонування, оскільки саме в підзаконний нормативно-правовий акт найбільш легко внести відповідні зміни, які можуть мати й негативний характер в контексті забезпечення основних прав військовополонених.

Як цілком слушно було зауважено із цього приводу, правове суспільство покликане забезпечити закону статус не тільки основного, первинного, але в перспективі і єдиного регулятора суспільних відносин. Концепція правової держави виходить з того, що пріоритет права з неминучістю повинен виступати як безумовний пріоритет (верховенство) закону в усій системі правових актів. Саме тому підзаконні акти в принципі повинні втратити характер нормативного регулятора, оскільки їх пряме призначення – забезпечувати правозастосовну діяльність. З огляду на що підзаконні нормативно-правові акти повинні значно знизити свій нормативний зміст, надавши можливість видання актів, що містять правові норми, органам законодавчої влади. Більш того принципове підвищення ролі представницьких органів – це важливий напрямок розвитку правової держави, усунення елементів авторитаризму в його діяльності [13, с. 133]. При цьому слід зазначити, що положення вказаних підзаконних нормативно-правових актів, в окремих випадках повністю дублюють один одного.

Так, наприклад, як зазначено в п. 3 постанови № 412, з військовополоненими завжди поводяться гуманно, не допускаючи стосовно них насильства, репресалій, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином. Зокрема, військовополонених не можна піддавати фізичному каліченню, медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, проведення яких не обґрунтоване у зв'язку з потребою в медичному, стоматологічному або стаціонарному лікуванні військовополонених та які не проводяться в їх інтересах [161]. Аналогічні приписи містяться в п. 3 постанови № 712 [158], а також п. 3 Порядку організації та здійснення

супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених, затвердженого спільним наказом Міністерства оборони України та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 8 січня 2024 року № 15/12 [160]. З огляду на зазначені обставини, в якості одного з основних кроків на шляху вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених слід визначити вдосконалення правових засад функціонування даної сфери суспільних відносин.

Таке вдосконалення може бути здійснено шляхом систематизації адміністративного законодавства, що закріплює правові засади тримання військовополонених. З позиції юридичної науки, сутність систематизації законодавства визначено на сторінках сучасної правової енциклопедії, на думку авторського колективу якої, вона являє собою засіб впорядкування законодавства, зведення його до певної внутрішньо узгодженої системи [197, с. 322].

Більш розширене визначення сутності систематизації законодавства надає авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії, на думку якого систематизація законодавства (франц. *systematisation*) визначається як впорядкування законодавства, приведення його до внутрішньоузгодженої системи, що є передумовою ефективності чинного законодавства, усунення суперечностей, прогалин і застарілих норм у праві, є одним із завдань законодавця, робить законодавство більш зручним і доступним для користування, сприяє зміцненню законності в регулюванні суспільних відносин [223, с. 220].

При цьому як цілком слушно підкреслює Д.В. Журавльов, систематизація законодавства – це найефективніший шлях створення правової бази, де будуть відсутні суперечності, застарілі норми й повторення, не переобтяженої нормативно-правовими актами тимчасової чи локальної дії та яка буде наповнена сучасними актами (законами), компетентними регулювати суспільні

відносини, що перебувають у взаємозв'язку, із точки зору як фахівця, так і звичайного громадянина [48, с. 144].

Зазначимо, що фахівці з теорії права відмічають той факт, що завдяки систематизації законодавства досягається:

- створення стрункої системи законодавства, яка б забезпечувала повноту, доступність і зручність у користуванні нормативним матеріалом;
- забезпечення зручності в користуванні розгалуженою, складною системою законодавства, яка містить велику кількість нормативно-юридичних актів (норм);
- звільнення законодавства від застарілих положень, нормативних колізій і прогалин;
- оновлення законодавства відповідно до потреб життя [82, с. 256].

На значенні систематизації законодавства наголошують і закордонні вчені-адміністративісти вказуючи при цьому, що ідея систематизації має сприяти виявленню тісних взаємозв'язків, основних ліній розвитку й адекватності зв'язків, усталених у межах окремих юридичних інститутів. В основі цієї ідеї лежить сприйняття аналітичного мислення, наділеного спроможністю раціоналізувати, зобов'язаного узагальнювати положення права. При цьому структурним принципом ідеї систематизації є розвиток загальних учень на основі окремих галузей права й орієнтація окремих положень на загальні принципи права, під якими слід розуміти взаємозалежні процеси. Систематика означає особливу властивість догматичного мислення, а саме спробу виявити подібності, взаємозв'язки та лінії розвитку відповідних сфер регулювання [220, с. 1, 4].

На сьогодні існує декілька способів систематизації законодавства, серед яких науковці називають наступні:

- облік нормативно-правових актів – це діяльність зі збирання, фіксування в логічній послідовності та зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх у контрольному (актуальному) стані з урахуванням усіх змін та доповнень, а також зі створення спеціальних систем їх нагромадження і пошуку;

- інкорпорація – впорядкування нормативно-правових актів без зміни їхнього змісту шляхом їх зведення в єдині друковані видання (збірники, зібрання, довідники, періодичні видання та ін.) за хронологією та/або предметом регулювання;

- консолідація – це зведенням у єдиний нормативно-правовий акт декількох актів, що регулюють певну сферу суспільних відносин без зміни їх змісту;

- кодифікація – здійснюється шляхом перероблення та зведення правових норм, що містяться в різних актах, у логічно узгоджений нормативно-правовий акт, котрий системно і вичерпно регулює певну сферу суспільних відносин, як правило, на галузевому рівні [49, с. 315–320].

На нашу думку, систематизація законодавства як засіб удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених має бути проведена шляхом його консолідації. У такому разі правові засади, що стосуються основоположних прав військовополонених, порядку й умов їх тримання, обміну та репатріації тощо мають бути об'єктивізовані на рівні Закону України «Про військовополонених», що має бути прийнятий якомога скоріше. Питання ж пов'язані з визначенням завдань, функцій і повноважень суб'єктів, відповідальних за тримання військовополонених у таборах мають бути визначені на підзаконному нормативно-правовому рівні – у відповідних постановках Кабінету Міністрів України. Завдяки таким заходам, з одного боку суспільні відносини, пов'язані з адміністративно-правовим забезпеченням тримання військовополонених набувають стабільності, оскільки основоположні засади будуть визначені в актах найбільшої юридичної сили, з іншого боку – залишиться можливість в оперативний спосіб вносити корективи, зокрема в частині визначення нових або зміни існуючих повноважень їх компетентних суб'єктів.

Ряд інших кроків на шляху вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених будуть мати свій безпосередній зв'язок із наведеним вище. Так, зокрема, мову слід вести про повну

імплементацию норм міжнародних договорів, в першу чергу норм Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року та відповідних додаткових протоколів до неї [47] в національне законодавство. Так, питання реального втілення в життя правил поведінки міжнародного права або їх імплементации, реалізації, здійснення, виконання, використання дотримання і застосування є одними з найактуальніших і водночас найбільш дискусійних питань науки міжнародного права. Учені різних країн неодноразово наголошували на важливості їх вивчення та вирішення як для теорії, так і для практики правового регулювання міжнародних і внутрішньодержавних відносин [122, с. 310]. При цьому, як слушно було зазначено, одним з пріоритетних напрямків розвитку України є євроінтеграція, яка передбачає плідну співпрацю та як результат вступ до ЄС. Ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства з правовими нормами ЄС через правову реформу. Відповідно до вимог ЄС Україна повинна реформувати національне законодавство, створити відповідні органи державної влади, які б повністю відповідали європейським стандартам. Україна змінила низку національних законів і створила органи державної влади враховуючи вимоги європейських стандартів. Однак, цей процес продовжується і до сьогодні та має низку проблемних питань, одним з яких є процес втілення норм ЄС у національне законодавство, тобто процес імплементации [199, с. 82].

На сторінках фахових джерел цілком слушно зауважують на тому, що вплив норм міжнародного права на внутрішньодержавне законодавство проявляється через узгодження змісту норм національного права та відповідних положень міжнародного права. Зазвичай таке узгодження здійснюється шляхом ухвалення таких національних норм, що відповідають принципам і нормам міжнародного права, або шляхом включення міжнародно-правових норм до національного законодавства. Такі процеси називають імплементацией, або трансформацією міжнародно-правових норм [15, с. 78]. Тобто імплементация – це діяльність органів державної влади, яка має і міжнародний, і внутрішньодержавний характер та спрямована на вдосконалення законодавства

через виконання країною своїх міжнародних зобов'язань [213, с. 7]. При цьому, на сьогодні можна назвати ряд проблемних аспектів, в тому числі пов'язаних з неналежною імплементацією визнаних світових стандартів у національне законодавство, що закріплює правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.

Зокрема мову слід вести про недоліки кримінального та кримінального процесуального законодавства. Так, фахівці із цього питання зазначають, що міжнародне право не містить положень про обмін, а лише говорить про репатріацію військовополонених після завершення збройного конфлікту. Водночас воно не забороняє дострокове їх повернення, залишаючи це питання на політичний розсуд сторін у стані війни. Відсутність правового врегулювання обміну, зокрема питань скасування запобіжних заходів, виконання вироків тощо, була проблемною в період 2014-2022 років і давно мала бути врегульована. Проте ухваленими змінами впроваджено небезпечний механізм звільнення від кримінальної відповідальності, що унеможлиблює засудження та відновлення справедливості в майбутньому. А саме:

1) якщо до особи застосовано запобіжний захід – він скасовується (ст. 201-1 КПК України);

2) якщо особа засуджена обвинувальним вироком суду – вона звільняється від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого (п. 13-4, ч. 1 ст. 537 КПК України) [72;90, с. 35].

Таким чином, ухвалені зміни дозволяють звільняти від кримінальної відповідальності, незалежно від тяжкості вчиненого злочину, у тому числі осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, що суперечить міжнародним зобов'язанням, зокрема Конвенції проти катувань, Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Женевським конвенціям 1949 року та Звичайним нормам міжнародного гуманітарного права, залишаючи поза увагою інтереси потерпілих осіб, їх безпеку та право на відновлення справедливості. Понад те, це питання стосується не лише захисту прав потерпілих. Зміни до

законодавства зачіпають інші сфери кримінальної юстиції. У свідомості людей фактично розмивається межа між воєнними злочинцями та військовополоненими. Ототожнюються протилежні за своєю правовою природою поняття. Створюється атмосфера безкарності для винних осіб [90, с. 35–36].

Аналіз наведених приписів дозволяє виокремити ще один напрямок вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених. У цьому випадку мова йде про необхідність врегулювання процедур обміну військовополонених. Так, як повідомляють офіційні джерела, за час повномасштабної війни Україні вдалося звільнити з російського полону 3135 осіб – приблизно третина з них були у нашій країні зареєстровані як зниклі безвісти [203]. При цьому відмітимо, що нещодавно відбувся 52-й з початку повномасштабного вторгнення РФ обмін військовополоненими, внаслідок чого з російського полону вже вдалося визволити 3210 захисників та захисниць України. Зокрема, як проінформував Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, до своїх рідних повертаються 75 захисників і захисниць, а також цивільні українки. Серед врятованих із полону – 70 чоловіків і п'ятеро жінок. З їх числа шестеро офіцерів та 65 осіб солдатського й сержантського складу. Серед них 43 звільнені люди належать до ЗСУ (в їх числі бійці ТрО), 21 – до НГУ, 7 – до ДПСУ. Також повернулися в Україну 4 цивільні жінки [190]. При цьому в Єдиному реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, куди вносяться за заявками родичів як цивільні, так і військові, наразі нараховується близько 38 тисяч осіб. Ця кількість могла б бути значно меншою, якби держава-агресорка ділилася інформацією про українців, яких вона захопила в полон та заручники [203].

Відмітимо, що на сьогодні такі процедури визначено в Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 року № 441 [159], що має своїм наслідком відразу декілька негативних аспектів. По-перше, як відмічалось вище,

регламентація відповідної сфери суспільних відносин підзаконними нормативно-правовими актами не сприяє стабільності їх функціонування. По-друге, вищенаведений підзаконний нормативно-правовий акт є інформацією з обмеженими доступом, зокрема має відмітку «для службового користування», що робить неможливим ознайомлення з його приписами всіх зацікавлених осіб.

Саме тому, як ми відмічали вище, регулювання основоположних засад функціонування суспільних відносин, пов'язаних зі здійсненням процедур обміну військовополоненими має знайти свою об'єктивізацію в приписах Закону України «Про військовополонених». Повна й ефективна регламентація процедур обміну військовополонених має справити позитивний ефект не тільки на тих осіб, що перебувають в полоні нашої держави, а й держави-агресора, тобто наших захисників і захисниць, оскільки дозволить створити відповідні механізми такої діяльності, які в подальшому також можуть вдосконалюватись як у цілому, так і по окремим напрямам своєї реалізації, зокрема в частині забезпечення прав військовополонених.

Також мову слід вести про такий аспект вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених як належне здійснення контролю в даній сфері суспільних відносин. Зокрема, слід вказати на недоліки, пов'язані зі складністю відвідування таборів зацікавленими особами та здійсненням окремих процесуальних дій. Так, під час збройного конфлікту існує ризик надмірного засекречування інформації, зокрема з міркувань національної безпеки. Це може перешкоджати розслідуванню, якщо компетентні слідчі органи не зможуть отримати доступ до інформації, необхідної для проведення ефективного розслідування. Крім того, це може конфліктувати з необхідністю забезпечувати прозорість кримінальних розслідувань. Належною практикою буде наявність відповідної процедури перегляду рішення про віднесення інформації до категорії засекреченої, в тому числі у випадках оскарження засекречення в рамках кримінального провадження. Така процедура має передбачати незалежну оцінку з питань національної безпеки [90, с. 15]

Окрім цього слід вказати й на аспекти зі здійсненням, так би мовити, надмірного контролю, особливо зі сторони громадськості. Як цілком слушно було зауважено з цього приводу доведення до відома громадськості результатів розслідування є позитивною практикою, оскільки це демонструє, що міжнародне гуманітарне право застосовується. Крім того, це сприяє збереженню або поліпшенню довіри цивільного населення. Разом з цим, вимога громадського контролю не повинна розглядатись як автоматична, особливо якщо розкриття документації може стосуватися конфіденційної інформації, здатної завдати шкоди окремим особам або розслідуванню. Слід також враховувати, що відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, останні повинні бути захищеними від надмірної цікавості публіки [90, с. 15]. З огляду на що, в якості окремого напрямку вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених слід назвати належне впорядкування заходів, пов'язаних зі здійсненням контролю за військовополоненими під час тримання, що з одного боку має знайти свій прояв у забезпеченні прозорості та доступності такої діяльності, а з іншого – захищеності військовополонених від надмірної уваги з боку зацікавлених осіб.

Доволі гостро на сьогодні стоїть питання щодо належного закріплення правового статусу самого військовополоненого. Так, від початку повномасштабного вторгнення російської федерації у лютому 2022 року Україна ухвалила низку нормативно-правових актів різної юридичної сили щодо питань, пов'язаних із правовим статусом військовополонених. Умовно їх можна поділити на дві категорії:

- 1) ті, що пов'язані з заснуванням і функціонуванням органів державної влади щодо військовополонених;
- 2) ті, що регулюють окремі питання правового статусу військовополонених [86, с. 96].

Разом із тим в жодному з таких нормативно-правових актів, які до того ж здебільш є актами підзаконного законодавства, правовий статус військовополоненого не врегульовано в належний спосіб. У такому випадку мова

йде про те як саме особа набула правового статусу військовополоненого: одних взяли в полон на полі бою, інші – скористалися програмою «Хочу жити», перейшли на бік України добровільно, ще й виконали певні завдання. Друга категорія росіян перебуває в опозиції до російської влади, була примусово мобілізована та виступила проти режиму. Такі полонені не можуть йти на обмін, до того ж мають бажання працювати на користь держави України. Тож потрібні зміни до законодавства, які б дозволили вивести таких осіб з-під формального статусу військовополонених [130]. До того ж очевидним є факт, що така категорія військовополонених не може утримуватися з рештою військовополонених з урахуванням як різних поглядів на дії держави-агресора, так і на можливі факти вчинення насильства одних над іншими.

При цьому, як свідчить проведений аналіз, станом на середину травня 2024 року до проєкту «Хочу жити» надійшло 35 тисяч заявок переважно від діючих російських військових, а також людей, які можуть опинитись у російській армії та хочуть застрахувати себе, не бажаючи брати участь у загарбницькій війні та не стати воєнними злочинцями. На сьогодні понад 260 російських військовослужбовців різних звань уже успішно скористались проєктом. Усі вони перейшли лінію фронту і знаходяться у безпеці під захистом держави Україна та міжнародного права [172]. На додаток, за даними засновників проєкту «Хочу жити», на ресурс державного проєкту України заходить до півтора мільйона відвідувачів з території окупованого росією Криму. Зокрема, як повідомляється, територія Криму – це 1 137 595 відвідувань, Севастополь – 369 645, ну і далі зріз по містах: трійка – це Сімферополь, Євпаторія і Керч. А саме Сімферополь – 540 500, Євпаторія – 64 645, Керч – 61 915 заходів. Далі йдуть міста поменше, це Феодосія, Джанкой, Бахчисарай, Алушта та Саки. Ну і відповідно 52 000, 39 000, 31 000, 19 000 та 18 000 відвідувань [98].

Окрім цього, в контексті наведеного, увагу слід звернути на ряд проблем, розв'язання якої значно покращить адміністративно-правове забезпечення тримання військовополонених. При цьому такі проблеми не потребують

внесення змін до чинного національного законодавства з питань тримання військовополонених, а знаходяться в зовсім іншій площині.

У такому випадку мова йде про недостатню підготовленість уповноважених державою суб'єктів із питань реалізації норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема, як цілком слушно відмічають з цього приводу на початку збройного конфлікту виявилось, що Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [70] та Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [72] не зовсім придатні для того, аби притягати винних до відповідальності за такі злочини. Це призводило до того, що за воєнні злочини прокурори та слідчі почали порушувати кримінальні провадження, як за звичайні злочини. Коли ж вони надходили до суду, одні служителі Феміди не поспішали їх розглядати – бачили проблему, але не знали, як її вирішити, інші – розглядали та виносили вироки без урахування, що в Україні війна. Нині ситуація приблизно така ж. Слідчі, прокурори, судді все ще чекають необхідних змін у законодавство. Але за цей час прийшло розуміння, що вони необхідні. При цьому відмічається дві проблеми. Перша – ніхто їх майже не навчає. Друга – якщо вони самі готові вчитися, то не завжди можуть розібратися самотужки [180].

З огляду на що в якості ще одного дієвого засобу вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених слід розглядати належне кадрове забезпечення даної сфери суспільних відносин, що має здійснюватися, в тому числі шляхом перегляду підходів до навчання, а також підвищенням кваліфікації у напрямку засвоєння положень міжнародного гуманітарного права.

Окрім цього слід вказати на необхідність покращення фінансового та матеріально-технічного забезпечення тримання військовополонених, хоч воно і так знаходиться на доволі задовільному рівні. Так, уповноважені суб'єкти відмічають той факт, що кількість військовополонених збільшується. З'явилася необхідність створювати другий табір у Вінницькій області. Це сигнал, що в нас буде більше ресурсів для обміну, більше шансів для рідних і близьких побачити тих, хто перебуває в полоні вже тривалий час. Деякі особи досі перебувають у

полоні ще з перших днів вторгнення. Зараз всі російські військовополонені перебувають в одному військовому таборі у Львівській області, але він вже наповнений і там немає резерву місць. Новий табір розрахований на понад триста місць, щоб не перевантажувати перший табір. Інакше це може призвести до визнання жорстокого поводження з військовополоненим через порушення стандартів тримання: є норма по метражу на особу, яку не можна порушувати [118].

Тривалий час для тримання російських окупантів вистачало табору «Захід 1». Проте через гальмування обміну полоненими російською стороною місць на полонених окупантів починає не вистачати. При цьому треба наголосити, що мережа установ відбування покарань Міністерства юстиції, які потенційно можна перепрофілювати під табір, дотримуючись міжнародних норм, насправді невелика. Багато приміщень XVIII-XIX століття, ремонт яких може бути дороговартісним. Тому акцент робився на чинній установі, яка потребує невеликих капіталовкладень. Також враховувалося її географічне розташування та логістика. Як повідомляють офіційні джерела, якраз у ці критерії вписалася Могилів-Подільська виправна колонія. Вона може вмістити до 400 полонених росіян. Як було зазначено з цього приводу заступником міністра юстиції, саме ж перепрофілювання закладу під табір – юридично не складна процедура. Основні фінансові витрати направляються на ремонти приміщень та подальше утримання. І це тягар для країни [207].

Так, задля врегулювання вищенаведених фінансових питань було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Питання фінансування заходів з капітального ремонту об'єктів державної установи «Табір для тримання військовополонених «Захід 2»» від 23 січня 2024 року № 93, в якій вказано про необхідність виділити Міністерству юстиції 34054,7 тис. гривень для здійснення заходів з капітального ремонту об'єктів державної установи «Табір для тримання військовополонених «Захід 2». При цьому Міністерству фінансів доручалось здійснити зазначені видатки на безповоротній основі за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету [100]. Як підсумок зазначено, що як і для

нас, так і для росії, ідеальним розвитком подій було б відновлення обмінів полоненими [207].

Таке положення справ надає змогу говорити про ще один напрямок вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених – підвищення інтенсивності здійснення обміну військовополоненими. Разом із тим належна реалізація даного напрямку від нашої держави, на жаль, повністю не залежить. Так, українська сторона оперативно повідомляє рф про всіх полонених росіян. Національне інформаційне бюро, яке діє при Мінреінтеграції, передає ці дані Міжнародному Комітету Червоного Хреста в Україні, а той – делегації МКЧХ у росії. Проте Держава-агресор систематично та грубо порушує норми міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо військовополонених. Так, у рф намагаються штучно розширити свій обмінний фонд і включають до списків цивільних осіб. Відповідно до Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни захоплення заручників, які не беруть активної участі у бойових діях, заборонено. Тобто цивільних росія мала б відпускати без обмінів або ж взагалі не затримувати. Свавільне затримання цивільних осіб і тим більше взяття їх у заручники чи полон є серйозним порушенням норм міжнародного гуманітарного права і може бути визнано воєнним злочином. Ще одним прикладом порушення норм міжнародного гуманітарного права з боку рф є те, що вони відмовляються повертати з полону некомбатантів зі складу збройних формувань. Це військові музиканти, капелани, санітари та лікарі. А також – важкопоранених, які ніколи не зможуть знову стати у стрій і безумовне повернення яких додому також передбачене Конвенцією про поводження з військовополоненими [226].

Отже, як слідує з проведеного вище аналізу, на сьогодні існує чимало проблем у сфері адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених. Більшість з таких проблем мають місце внаслідок неефективної нормативно-правової регламентації даної сфери суспільного життя, що знаходить свій прояв у цілій низці взаємопов'язаних проблем. Зокрема, мову слід вести про те, що досліджувана сфера суспільних відносин

здебільш регламентована приписами підзаконних нормативно-правових актів, положення яких подекуди не узгоджуються та в окремих випадках дублюють один з одного. Унаслідок здійснення підзаконної нормативно-правової регламентації адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених негативного впливу зазнає стабільність функціонування даної сфери суспільних відносин, адже підзаконні нормативно-правові акти доволі часто зазнають змін, що при цьому робиться в найбільш легкій спосіб аніж внесення змін до законів України. Усе це вимагає перегляду існуючих підходів щодо нормативно-правової регламентації адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, що в кінцевому результаті має бути наслідком прийняття Закону України «Про військовополонених». Проведений аналіз серед першочергових заходів, спрямованих на вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених дозволив назвати наступні: здійснення систематизації адміністративного законодавства шляхом його консолідації; повна імплементація норм міжнародних договорів щодо тримання військовополонених у національне законодавство; вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства в напрямку врегулювання правового статусу воєнних злочинців і військовополонених, а також засад звільнення від кримінальної відповідальності; врегулювання процедур обміну військовополонених шляхом їх закріплення на рівні закону України; впорядкування заходів, пов'язаних зі здійсненням контролю за військовополоненими під час тримання; врегулювання правового статусу військовополонених в частині закріплення додаткових гарантій для осіб, які добровільно здалися в полон; перегляду підходів до навчання та підвищення кваліфікації у напрямку засвоєння положень міжнародного гуманітарного права; підвищення рівня фінансового та матеріально-технічного забезпечення тримання військовополонених; підвищення інтенсивності здійснення обміну військовополоненими.

Висновки до розділу 3

Дослідження гарантій адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених уможливило отримання наступних висновків.

Доведено, що контроль за дотриманням прав військовополонених є складною багатоаспектною діяльністю уповноважених державою суб'єктів, що здійснюється як у цілому по забезпеченню таких прав, так і по окремим напрямкам їх реалізації. Запропоновано наукову класифікацію окремих різновидів контролю за дотриманням прав військовополонених за наступними критеріями:

1) залежно від суб'єктів здійснення контролю: а) державний (парламентський контроль, президентський контроль, урядовий контроль, контроль з боку центральних органів виконавчої влади та їх територіальних утворень, судовий контроль, контроль з боку персоналу таборів); б) громадський контроль; в) міжнародний контроль;

2) залежно від сфери реалізації повноважень суб'єктів контролю: а) внутрішній; б) зовнішній;

3) залежно від сфери здійснення контролю: а) внутрішньодержавний контроль; б) міжнародний контроль;

4) залежно від напрямку реалізації: а) медичний контроль; б) санітарно-епідеміологічний нагляд; в) контроль праці військовополонених; г) контроль за дотриманням техніки безпеки;

5) залежно від режиму здійснення контролю: а) загальний контроль; б) посилений контроль;

6) залежно від способу здійснення контролю: а) аудіо контроль; б) аудіовізуальний контроль; в) контроль за допомогою електронних та інших технічних засобів.

Акцентовано увагу на виокремленні двох процесів взаємодії, які відрізняються за суб'єктами, змістом дій та результатом – міжнародно-правову та внутрішньодержавну взаємодію щодо тримання військовополонених в

таборах. Ці процеси опосередковують два механізми імплементації, які взаємодіють і доповнюють один одного: міжнародно-правовий механізм імплементації та внутрішньодержавний механізм імплементації міжнародно-правових норм з метою дотримання прав військовополонених.

Визначено особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, до яких слід віднести: 1) реалізуються на підставі й у порядку, визначених у нормах адміністративного права, які знайшли свою об'єктивізацію як у положеннях законів України, так і в приписах підзаконних нормативно-правових актів; 2) повноваження щодо взаємодії між всіма суб'єктами, які задіяні в процесі дотримання прав та тримання військовополонених, чітко визначені в законодавстві; 3) можливість їх застосування забезпечується державою, в тому числі шляхом використання примусу, юридичної відповідальності; 4) можуть мати різноплановий характер, що знаходить свої особливості та прояв під час процедур застосування окремих з них; 5) метою застосування вказаних заходів є захист прав, свобод та інтересів військовополонених, пріоритет забезпечення національної безпеки держави в цілому; 6) результатом взаємодії завжди є відповідні юридичні наслідки, що відрізняє їх від організаційного інструментарію в цій сфері суспільних відносин.

Серед першочергових заходів, спрямованих на вдосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених дозволив назвати наступні: здійснення систематизації адміністративного законодавства шляхом його консолідації; повна імплементація норм міжнародних договорів щодо тримання військовополонених у національне законодавство; вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства в напрямку врегулювання правового статусу воєнних злочинців і військовополонених, а також засад звільнення від кримінальної відповідальності; врегулювання процедур обміну військовополонених шляхом їх закріплення на рівні закону України; впорядкування заходів, пов'язаних зі здійсненням контролю за військовополоненими під час тримання; врегулювання правового статусу військовополонених в частині закріплення додаткових

гарантій для осіб, які добровільно здалися в полон; перегляду підходів до навчання та підвищення кваліфікації у напрямку засвоєння положень міжнародного гуманітарного права; підвищення рівня фінансового та матеріально-технічного забезпечення тримання військовополонених; підвищення інтенсивності здійснення обміну військовополоненими.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації надається спроба з наукової точки зору підняти актуальну проблематику щодо адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, що знайшло свій прояв в теоретичних та практичних напрацюваннях, які викладені як у пунктах наукової новизни, так і у висновках.

1. Обґрунтовується думка, що правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим права військовополонених, як окремий об'єкт правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі. А саме:

1) хоча кожна із сторін конфлікту завжди має як тих, кого полонила, так і власних громадян, які потрапили до полону супротивника, проте, поважне ставлення до цінності життя і прав людини типові тільки для демократичних держав. Авторитарні та тоталітарні країни відповідні цінності ігнорують, навіть якщо вони формально задекларовані в їх правовій системі;

2) дотримання прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених. Відповідні дії здійснюються відкрито для міжнародної спільноти та прозоро для демократичних держав-партнерів. Якщо ж є підстави підозрювати військовополоненого в скоєнні злочину (воєнного або кримінального), то його провина має бути доведена в судовому розгляді із призначенням відповідного покарання;

3) недемократичні держави, порушуючи права військовополонених, намагаються приховати свідчення та докази своїх злочинів. Охорона та захист прав військовополонених в такому разі вкрай ускладнені, оскільки останні

знаходяться у ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота мають мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі фізичного, втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо, із залученням як найширшого кола учасників, спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування;

4) відомості про численні порушення російською стороною прав військовополонених (нелюдське ставлення, тортури, каліцтва, вбивства, примушування до самообмови та обмови інших осіб) свідчать про системний характер таких дій та їх свідоме стимулювання російською владою. Отже Україні доцільно збирати та фіксувати відповідні дані не лише про злочини окремих виконавців, але й про російські державні структури і інститути, які причетні до таких дій. Узагальнення та оприлюднення таких даних має сприяти формуванню у всіх належних російських структур усвідомлення причетності до злочинів, які скоюються та відчуття невідворотності покарання за це;

5) маємо констатувати, що наразі єдиний реально дієвий та ефективний спосіб охорони прав військовополонених, які знаходяться в антидемократичній російській державі, зводиться до повернення їх у власне правове поле шляхом реалізації обміну військовополонених.

2. Наголошено, що система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні являє собою цілісне й упорядковане, спеціалізоване організаційно-правове утворення, призначене гарантувати нормативну, організаційну та ідеологічну складові, які необхідні для правового впорядкування і здійснення практичної управлінської діяльності, спрямованої на утримання захоплених представників іншої сторони військового конфлікту поза боєм, із дотриманням при цьому положень міжнародного гуманітарного права і засад гуманізму.

3. Аналіз практики розвинутих високоцивілізованих країн, здобутки яких відповідають засадам міжнародного гуманітарного права, та соціально-економічні характеристики різних цивілізацій в однакові історичні періоди дали можливість прийти до висновку, що ставлення до полонених дозволяє розглядати сучасне міжнародне гуманітарне право як кодифіковану гуманітарну традицію та необхідність його імплементації в національну правову систему. Відокремлення та інституалізація міжнародно-правових норм у сфері правового регулювання воєнного полону дають підстави говорити про формування міжнародно-правового режиму військовополонених та існування самостійного правового інституту в системі міжнародного гуманітарного права – інституту воєнного полону. Інститут воєнного полону – це система договірних та звичаєвих міжнародно-правових норм, що регулюють публічно-правові відносини, зміст яких повинен відповідати правовій політиці держави щодо зазначеного напрямку. Результатами міжнародного досвіду є використання таких заходів як: ратифікація міжнародних конвенцій; моніторинг та нагляд; просвітницька діяльність; судові заходи; дипломатичні зусилля.

Доведено, що правотворчий міжнародний досвід і напрацювання виступають у якості джерела національного правового унормування тримання військовополонених.

4. Дослідження особливостей нормативно-правового регулювання взаємовідносин, пов'язаних з триманням ворожих військовополонених в Україні, дозволяє дійти таких висновків щодо сутності забезпечення означеної системи, її розвитку та сучасного стану.

Визначено, що система нормативно-правового забезпечення тримання військовополонених як така, що складається з двох великих частин (міжнародного гуманітарного права, яке закладає ідеологічну основу, й національного законодавства, яке здебільшого врегульовує практичну діяльність), не позбавлена недоліків. А саме:

– міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни-агресорки) втрачають свій практичний сенс.

Наприклад, можливість надання згоди на звільнення військовополоненого під слово честі або зобов'язання. Крім того, міжнародне гуманітарне право не враховує все різноманіття можливих типових ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь. Наприклад, в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону;

– слабкою стороною сукупності національних правових норм, на наш погляд, є деяке термінологічне різноманіття і неузгодженість. Наприклад, одночасне використання в різних нормативно-правових актах понять «захоплення», «взяття в полон», «тримання», «утримання» тощо. Крім того національна правова система характеризується врегулюванням окремих функціональних завдань щодо роботи із військовополоненими, викладених в різних нормативно-правових актах, виданих різними державно-владними суб'єктами, що не спрощує систему в цілому. Ще одна особливість національної системи правового врегулювання тримання полонених полягає в тому, що вона все ще продовжує розвиватися. Наприклад, у подальшому варто очікувати нормотворчих напрацювань з проблем обміну та звільнення військовополонених, а також їх відповідальності за воєнні правопорушення і злочини.

5. Наголошено, що дослідження адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених дало змогу запропонувати відповідне визначення та його структурні елементи. Так під останнім пропонується розуміти правове становище (місце) служби в системі органів публічного адміністрування, обумовлене метою реалізації правової політики держави, та наділення відповідним адміністративно-правовим інструментарієм, що є необхідним для досягнення функціональної складової останньої. До структури адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України доцільно віднести такі елементи: 1) функціональні елементи (мета призначення, компетенція); 2) інституціональні елементи (правові інструменти:

адміністративні, інформаційні, оперативно-розшукові, кримінально-процесуальні; повноваження); 3) організаційні елементи (структура, організація взаємодія, лінійні та горизонтальні зв'язки між структурними елементами, обмін інформацією тощо); 4) кадрові елементи (персонал відповідної кваліфікації, контроль та нагляд, відповідальність). Наявність саме цих елементів адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України дає можливість з одного боку в повному обсязі забезпечити мету створення та призначення, а також мати самостійне місце в загальній ієрархічній системі органів виконавчої влади.

6. Доведено, що з'ясування кола форм і методів адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених дає нам ціннісний підхід до утримання військовополонених, що суттєво відрізняє тоталітарні країни від демократичних. Україна вкотре доводить, що є демократичною країною, де сповідаються Європейські цінності, шануються права і свободи людини, забезпечуючи належні умови перебування вищезгаданої категорії осіб, дотримуючись всіх їх прав, забезпечуючи гуманне ставлення до них, незважаючи на злочини, вчинені проти Українського народу. На відміну від України, агресор росія не дотримується жодних міжнародних норм щодо утримання військовополонених, більшість з яких зазнають тих чи інших моральних і фізичних знущань під час перебування в полоні.

7. Доведено, що адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання – це нормативно визначені процесуальні дії спеціально уповноважених суб'єктів з приводу реалізації природних прав військовополоненого, які мають певні етапи та стадії здійснення, кінцевим результатом яких є прийняття адміністративного акта, який є підставою для виникнення, зміни або припинення адміністративних відносин за участю військовополоненого. До таких можна віднести: 1) отримання статусу військовополоненого; 2) процедури пов'язані із реалізацією окремих прав (медичних послуг, психологічних, фізичних, харчування та інші); 3) процедури щодо роботи зі зверненнями військовополонених; 4) адміністративні процедури

приймання військовополонених до таборів; 5) притягнення до дисциплінарної відповідальності; 6) процедури обміну; 7) нормотворчі та інші.

8. З'ясовано види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, що дало змогу класифікувати останній за такими критеріями: 1) за суб'єктом здійснення; 2) за призначенням; 3) в залежності від напрямів реалізації природних прав військовополонених; 4) за терміном і наслідками перевірки; 5) в залежності від підстав здійснення. Доведено, що найбільш дієвою формою контролю є міжнародний, оскільки він містить більше можливостей (інформаційних, правових, економічних) для максимального привернення уваги до питання військовополонених в цілому, та в частині утримання, зокрема.

9. Визначено особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, до яких слід віднести: 1) реалізуються на підставі й у порядку, визначених у нормах адміністративного права, які знайшли свою об'єктивізацію як у положеннях законів України, так і в приписах підзаконних нормативно-правових актів; 2) повноваження щодо взаємодії між всіма суб'єктами, які задіяні в процесі дотримання прав та тримання військовополонених, чітко визначені в законодавстві; 3) можливість їх застосування забезпечується державою, в тому числі шляхом використання примусу, юридичної відповідальності; 4) можуть мати різноплановий характер, що знаходить свої особливості та прояв під час процедур застосування окремих з них; 5) метою застосування вказаних заходів є захист прав, свобод та інтересів військовополонених, пріоритет забезпечення національної безпеки держави в цілому; 6) результатом взаємодії завжди є відповідні юридичні наслідки, що відрізняє їх від організаційного інструментарію в цій сфері суспільних відносин.

10. Сформульовано шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених серед яких доцільно виокремити такі:

– запропоновано зміни до законодавства в частині удосконалення процедурної складової застосування адміністративно-правових засобів тримання військовополонених у відповідних таборах та необхідності розподілу та унормування нових компетенцій центральних органів виконавчої влади, пов'язаних із їх участю у забезпеченні тримання військовополонених;

– вирішення питання щодо неузгодженості в законодавстві питання, яке стосується чіткого розподілу повноважень та відповідальності Мін'юсту та ДКВС, оскільки існуюча ситуація може провокувати ризики порушення прав військовополонених. Наприклад вказавши, що організацію функціонування таборів здійснює Міністерство юстиції України шляхом залучення для цього особового складу ДКВС, та чітко прописати обов'язки працівників ДКВС, що залучені до вищезазначеної діяльності, і, як наслідок, разом з появою конкретно визначеного їх переліку окреслити підстави юридичної відповідальності за їх порушення;

– потребує уваги питання поглиблення цифровізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, так як повний перехід до електронної системи документообігу, тобто на безпековий документообіг з використанням електронних цифрових підписів, полегшив би та пришвидшив би всі процеси, пов'язані з діяльністю ДКВС. Наприклад, він значно скоротив би час необхідний для оформлення документів, радикально знизив би витрати на папір та друк, а також підвищив прозорість документообігу;

– впровадження додаткових веб-ресурсів для засуджених та членів їх сімей, за допомогою яких можна було б взаємодіяти з органами державної влади, формувати запити, отримувати необхідну інформацію. В разі правильної реалізації вищезазначеної ідеї військовополоненим було б набагато легше реалізувати свої права та взаємодіяти з органами державної влади;

– застосування штучного інтелекту для аналізу даних про військовополонених, виявлення ризиків та прогнозування їх поведінки є інноваційним підходом до виконання покарань та виконання міжнародних норм гуманітарного права. Штучний інтелект міг би створювати проекти рішень та

планів для керівництва ДКВС, що допомогло б приймати більш обґрунтовані рішення та створити найкращі умови для виправлення і подальшої успішної ресоціалізації військовополонених;

– забезпечити просвітницьку діяльність з питань поводження з військовополоненими серед військовослужбовців, військових командувачів та цивільних осіб, що працюють у зоні конфлікту, щоб вони розуміли стандарти поводження з військовополоненими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В.Б. Значення адміністративних процедур у реформуванні адміністративного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 8–14.
2. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / Остапенко О.І. Ковалів М.В., Єсімов С.С. та ін. ; Вид. 2-е, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
3. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2 т. / Галуцько В.В., Олефір В.І., Пихтін М.П. та ін.; за ред. В. В. Галуцька. Херсон : ПАТ Херсонська міська друкарня, 2011. 320 с.
4. Адміністративне право України: підручник: за заг. ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т.О. Київ: Істина, 2008. 457 с.
5. Адміністративне право : навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти / Ю.П. Битяк, І.М. Балакарева, М.І. Белікова та ін.; за заг. ред. В.М. Гаращука, Р.В. Шаповала. Харків : Право, 2023. 238 с.
6. Адміністративні процедури в питаннях та відповідях : навч. посіб. / за ред. Є.С. Герасименка, Н.Ю. Задираки. Київ : ВД Дакор, 2020. 156 с.
7. Безсонова М.В. Конституційне право на звернення до міжнародних правозахисних інституцій: проблеми теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Харків, 2019. 237 с.
8. Березняк В.С., Демичева А.В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 38 с.
9. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.
10. Бовсуновська К. Турецький омбудсмен планує поїхати до Росії, щоб відвідати українських полонених. URL: <https://www.unian.ua/war/viyskovopoloneni-v-rf-ombudsmen-z-turechchini-virushit-do-rf-dlya-zustrichi-z-ukrajinskimi-polonenimi-12595581.html>

11. Богун М.Є., Сухушина О.В. Дейтонські угоди 1995 р. : вирішення конфлікту чи його замороження? *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021»* : XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених / редкол. : О.В. Черевко (голова) та ін. 2021. С. 38-40.
12. Більбіт Ю.Л. Державний контроль за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів в Україні : дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.07. Суми, 2017. 249 с.
13. Бортник С.М. Проблеми правового регулювання трудових прав поліцейських : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2018. 389 с.
14. Борщевський І.В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 5 (14). С. 3-6.
15. Боярчук К.О. Поняття та основні способи імплементації норм міжнародного права. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського* : матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.) / відп. За випуск М. І. Пашковський ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 78–82.
16. Братель С.Г. Поняття та ознаки адміністративних процедур. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Випуск 1. Том 2. С. 66-69.
17. В Україні запускають проєкт з пошуку російських військових «Хочу найти». *DM media sapiens*. URL: ogp.de/3hf2
18. Вакуленко А.О. Порушення рф норм міжнародного права щодо військовополонених у ході російсько-української війни 2022. Київ : Національний авіаційний університет, 2022. 72 с.
19. Василенко В.М. Адміністративно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю національної поліції : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2021. 439 с.
20. Велика української енциклопедія (е-ВУЕ – електронна версія), «Міжнародне право». URL: https://vue.gov.ua/Міжнародне_право

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD)/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
22. Верховна Рада України (Офіційний вебпортал парламенту України – Законодавство України), «Пошук у назвах термінів (військовополонен)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=військовополонен>
23. Верховна Рада України (Офіційний вебпортал парламенту України – Законодавство України), «Пошук у назвах термінів (забезпечення)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=забезпечення>
24. Верховна Рада України (Офіційний вебпортал парламенту України – Законодавство України), «Термінологія законодавства / Термін "Забезпечення"». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/8889>
25. Вікіпедія (Вільна енциклопедія), «Військовополонений». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Військовополонений>
26. Вікіпедія (Вільна енциклопедія), «Радянські військовополонені Другої світової війни». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Радянські_військовополонені_Другої_світової_війни#cite_note-1
27. Вікіпедія (Вільна енциклопедія), «Система». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Система#cite_note-per-1
28. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «БРІКС». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/БРІКС>
29. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Женевські конвенції про захист жертв війни». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Женевські_конвенції_про_захист_жертв_війни
30. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Список війн XX століття». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_війн_XX_століття
31. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Список країн Європейського Союзу». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_Європейського_Союзу

32. Водяний А. Україна розглядає Туреччину на роль держави-покровительки – омбудсман. Туреччина може стати першою державою-покровителькою у російсько-українській війні. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/ukraina-rassmatrivaet-turtsiyu-na-rol-derjavu-pokrovitel'nitsy-ombudsman>.

33. Гарасим П.С. Про деякі проблеми здійснення громадського контролю за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених в Україні та російській федерації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 417-419.

34. Гелемей Ю. Недоліки «гуманітарної дипломатії» у сфері захисту військовополонених. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 4 (40). С. 385-390. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2023.40.385>

35. Гетьманець О.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2009. 427 с.

36. Годжек Я.С. Нормативні гарантії статусу військовополонених у міжнародному праві та їх значення для України. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 218-223. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.33>

37. Господаренко В.М. Пенітенціарна система США та її реформування в рамках федеральної кримінально-правової політики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2016. Вип. 42. С. 157-170. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8754/1/1022-Article%20Text-2102-1-10-20191031.pdf>.

38. Громовчук М.В. Белов Д.М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія «Право». Вип. 65. С. 57-60. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.9>

39. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.11. Одеса, 2015. 287 с.
40. Гулійчук Д. Україна може отримати державу-покровительку вже цього річ: що це означає. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-vzhe-cogorich-mozhe-otrimati-derzhavu-pokrovitelku-scho-ce-oznachaye-2559034.html>
41. Денищук Д.Є. Загальна характеристика Кримінально-виконавчої служби України як суб'єкта охорони державної таємниці. *National law journal: theory and practice*. Septembrie. 2019. С. 50-54.
42. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 698. *Офіційний вісник України*. 2022. № 52. ст. 2980.
43. Джафарова О.В., Шатрава С.О., Лещенко Д.О. Адміністративно-правове забезпечення прав та свобод людини і громадянина Службою безпеки України: питання сьогодення : *Наукові записки: Серія : Право*. 2023. № 15. С. 42-46. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-42-46.
44. Динисов С., Заїка. В Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної організації України*. 2021. Вип. № 1. С. 49-66.
45. Допомога постраждалим від війни. *Karitas Коломия. Caritas Kolomyia*. URL: ogy.de/bnd2
46. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-12418>.
47. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
48. Журавльов Д. В. Система трудового законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків, 2005. 174 с.

49. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

50. Загородня І. У Зеленського назвали кількість українських військових, які наразі перебувають у полоні. URL: <https://tsn.ua/ato/u-zelenskogo-nazvali-kilkist-ukrayinskih-viyskovih-yaki-narazi-perebuvayut-u-poloni-2233879.html>

51. Заяць О.С. Протидія адміністративним правопорушенням у фінансовій сфері: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 240 с.

52. Історія «Карітас Коломия» . *Карітас Коломия. Caritas Kolomyia*. URL: ogy.de/49sx

53. Іщенко М.П. Філософія гуманізму і демократії – основа ефективності державної політики, гарант прогресивного розвитку України. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. праць в 2 ч.: Четверта міжнародна наук.- практ. конф. Київ-Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. 4, ч. 1. С. 45-50.

54. Кельман Л.М. Соціально-політичні фактори впливу на правозастосовну діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2007. 219 с.

55. Кобець Я.В. Обов'язки сторони збройного конфлікту щодо поводження із захопленими особами та військовополоненими. *Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 травня 2023 р.). Київ : Київський інститут Національної гвардії України, 2023. С. 284-287.

56. Ковальська В.В. Міліція в системі правоохоронних органів держави (адміністративно-правові аспекти): дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2008. 422 с.

57. Ковальчук Л. А. Правове регулювання фінансового контролю, що здійснюється правоохоронними органами : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2010. 203 с.

58. Кодекс адміністративного судочинства України: закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
59. Козинець О., Менджул К. Історична школа права: загальна характеристика та представники. *National law journal: theory and practice*. 2020. № 1. С. 15-18.
60. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004.
61. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Міжнародний документ від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_085.
62. Кононенко В.П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.
63. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
64. Коросташова І.М. Організаційно-правові засади контролю в митній службі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2006. 209 с.
65. Косиця О.О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав викривачів в Україні: дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Суми, 2019. 391 с.
66. Кравцова М.О., Дацюк Т.К. Міжнародні стандарти захисту та дотримання прав військовополонених. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 398–402.
67. Кравченко О.О. Кримінально-правова характеристика контрабанди (ст. 201 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2010. 203 с.
68. Крикун В.В. Адміністративно-правовий механізм захисту об'єктів критичної інфраструктури: дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2021. 451 с.

69. Крилов Д.В. Реєстраційні процедури у діяльності Державної податкової служби України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2 (23). Том 3. С. 182-187.

70. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

71. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право. 2013. 824 с.

72. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

73. Кубрак Р. Порівняльний аналіз системи виконання покарань Іспанії та України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Вип. 3. С. 86-90.

74. Кузнецов В.В, Сийплові М.В. Перспективи кримінально-правового забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6/2022. С. 185-188. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/43>

75. Кутєпов М. Проблемні питання діяльності установ виконання покарань та їх вплив на виправлення та ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі *Юридичний науковий журнал*. 2019. Вип. 5. С. 247-250.

76. Лімська декларація керівних принципів контролю: міжнародний документ від 01.01.1977 *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: ogy.de/i4ip

77. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 : М-Я. 624 с.

78. Лубінець Д. Дуже сподіваємося, що за підтримки Туреччини запрацює гуманітарний коридор. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

society/3652852-dmitro-lubinesc-upovnovazeni-j-verhovnoi-radi-ukraini-z-prav-ludini.html

79. Любімова С.Ю. Адміністративні процедури у сфері господарської діяльності : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 456 с.

80. Малиновський В.Я. Державне управління : навчальний посібник. 2-ге вид., доп. та перероб. Київ : Атіка, 2003. 576 с.

81. Мартинов А.Ю. Маастрихтський договір // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Maastrihtsky_dogovir

82. Машков А.Д. Теорія держави і права : підручник / А.Д. Машков. К. : ВД «Дакор», 2015. 492 с.

83. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К. : Ваіте, 2014. 376 с.

84. Мицик В.В. Права національних меншин у міжнародному праві : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2004. 287 с.

85. Мицька О. Окремі питання режиму утримання військовополонених в Україні. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції в авторській редакції, (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 114-116.

86. Міжнародне гуманітарне право : посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель ; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого ; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. Київ; Одеса : Фенікс, 2023. 236 с.

87. Міжнародне гуманітарне право : Інформаційна довідка. Підготовлено Тренінговим центром прокурорів України спільно з JustTalk. 2022. 25 с.

URL: <https://drive.google.com/file/d/1cGP7Rcdvn8LCI4jnsj8q59UDh2nquwBK/view>

88. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, Н.В. Хендель. – 2-ге вид., доповн. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
89. Міжнародний документ від 18.10.1907 «IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_222.
90. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики / Кузьменко А. та ін. Київ: USAID, УГСПЛ, 2023. 128 с.
91. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Робота Національного інформаційного бюро за період з 17 березня 2022 року до 26 жовтня 2023 року. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Офіційний вебпортал*. URL: ogy.de/yoxs
92. Міністерство юстиції України (офіційний сайт), «Правові системи. Світовий досвід». URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2694
93. Місія та історія Співки. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: ogy.de/ib3m
94. Мічурін Є.О. Методологія науки цивільного права. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2019. Серія «ПРАВО». Вип. 28. С. 60-65. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-28-07>
95. МКЧХ в Україні: факти і цифри, січень-грудень 2023 року. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2024/02/FF_2024_A4_ukr_web.pdf
96. Муза О.В. Адміністративно-правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні. *Наукові записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 32–36.
97. Музичук О.М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні : монографія. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 654 с.
98. На українському сайті «Хочу жити» фіксують до півтора мільйона відвідувань з території окупованого Криму. *DM media sapiens*. URL: ogy.de/2f61

99. Національний комітет Товариства Червоного Хреста України, «Про нас». URL: <https://redcross.org.ua/about-urcs/>

100. Національний комітет Товариства Червоного Хреста України, «Служба розшуку». URL: https://redcross.org.ua/rfl/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=cid|11745794581|search&utm_content=gid|112856960846|aid|483228008048|placement|&utm_term=&gad_source=1&gclid=CjwKCAjw57exBhAsEiwAaIxaZsrIT_THbK79-HKRlcq3b1sgb36OC8q7hQ8OVbDxXN0V10s0x2QuXhoC42UQAvD_BwE

101. Небеська М.С. Міжнародне право та його особливості : лекція. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lek-_1-mp.pdf

102. Невядовський В.О. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Суми, 2021. 403 с.

103. Нільс Мельцер, Етьєн Кюстер. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс. Підготовлено Делегацією МКЧХ в Україні. 2020. 397 с.

104. Одарюк М.П. Правове регулювання процедур у земельному праві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06. Харків, 2018. 194 с.

105. Окупанти ізолюють своїх військових, яких було звільнено з полону. *Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими*. URL: oguy.de/5mi8

106. Окупанти розпочали примусову мобілізацію, в тому числі медиків, на захоплених територіях Херсонської, Запорізької та Харківської областей. URL: <https://gur.gov.ua/content/okupanty-rozpochaly-prymusovu-mobilizatsiiu-v-tomu-chysli-medykiv-na-zakhoplenykh-terytoriiakh-khersonskoi-zaporizkoi-ta-kharkivskoi-oblastei.html>

107. Олійник Р. Дослідження прав військовополонених через призму міжнародно-правової охорони. *KELM*. 2023. № 8 (60). С. 94-100.

108. Олійник Р.В. Генеза становлення та розвитку проблематики прав військовополонених. *Інноваційні підходи до реформування сучасного*

законодавства: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20–21 квітня 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 144–146.

109. Олійник Р.В. Деякі аспекти спрямовані на удосконалення національної системи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25–26 січня 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 139–141.

110. Олійник Р.В. Міжнародно-правовий аспект закріплення прав військовополонених як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

111. Олійник Р.В. Права військовополонених як об'єкт адміністративно-правової охорони: питання сьогодення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 6. С. 120-125.

112. Олійник Р.В. Щодо питання визначення кола осіб, які можуть набути правового статусу «військовополонений» та дієві заходи охорони їх прав. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19–20 січня 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 111–113.

113. Омбудсман України (сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини), «Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року». URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>

114. Організація Об'єднаних Націй (ООН – офіційний сайт), «Про нас». URL: <https://www.un.org/ru/about-us/>

115. Організація Об'єднаних Націй (ООН – офіційний сайт), «Статут ООН (повний текст) рос.» URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>

116. Організація Північноатлантичного договору (НАТО), «Новини / 15 років тому – Дейтонські мирні угоди: віха на шляху НАТО і Балкан (14.

12.2010 р.)».

URL:

https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_69290.htm?selectedLocale=uk

117. Островська М. Центральне агентство МКЧХ: міжнародний хаб з питань військовополонених. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/tsentralne-agentstvo-mkchh-mizhnarodnyj-hab-z-pytan-vijskovopolonenyh>

118. Павліченко О. 34 мільйони гривень на облаштування табору: навіщо покращувати умови полонених росіян. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: ogy.de/b10i

119. Павлюк А., Коваль Д., Крапивін Є. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? (документ для обговорення). JustTalk. 2022. 17 с. URL: https://drive.google.com/file/d/132a99WWXjok94BnCiXe_7V7SB6mP8zgx/view

120. Пам'ятка учасникам російсько-української війни: права, обов'язки та гарантії соціального захисту (міни станом на 20.11.2023 р.) URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/pamyatka_uchasnyka_ato_2023-20-11-1.pdf

121. Перепелюк В.Г. Конституційні процедури. Державно-процесуальне право: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2004. 350 с.

122. Перепьолкін С.М. Інтерпретація терміну «імплементация» у правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 310-313.

123. Переяславська міська рада, «Розшук військовополонених та зниклих безвісті: хто цим займається та куди звертатися за допомогою (26.01.2024 р.)». URL: <https://phm.gov.ua/?p=205496>

124. Петухов А.Ю. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії влади та бізнесу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Суми, 2021. 235 с.

125. Питання адміністративного права. Кн. 2 / відп. за вип. Н.Б. Писаренко. Х. : ООО «Оберіг», 2018. 182 с.

126. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану :

постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text>.

127. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21.04.2022 р. № 266/2022 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>

128. План реалізації Рамкової програми співробітництва між Урядом України та організацією Об'єднаних Націй щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом :затверджено Комісією з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.15.09.2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2023/01.01.2023/Імплементацийний%20план%2031.01.2023_doc.pdf

129. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / за ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.

130. Поводження з військовополоненими: експертне обговорення ситуації в Україні. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: ogy.de/h65o

131. Поводження із захопленими особами, документами та майном : Доктрина ВКП 2-80(01).01. 2020. 97. С. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/ДОКТРИНА.pdf>

132. Пономарьова Я.О., Новик М.Ю. Історична школа права : текст лекції. Суми: СФ ХНУВС, 2023. 7 с.

133. Права людини в секторі безпеки та оборони. *Омбудсмен України. Ombudsman of Ukraine*. URL: ogy.de/bwwf

134. Правила. Права полонених. URL: <https://legaid.gov.ua/publikatsiyi/pravy-la-povodzhennya-z-vijskovopolonenyh-prava-polonenyh/>.

135. Правовий статус військовополонених. URL: https://wiki.legaid.gov.ua/index.php/Правовий_статус_військовополонених.

136. Пригоди російських військовополонених в Україні. УГСПЛ та ДКВС України підготували навчальний анімаційний серіал. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: ogy.de/dsnw

137. Про «Повернись живим». *Повернись живим*. URL: ogy.de/hyf9

138. Про адміністративну процедуру: закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. *Офіційний вісник України*. 2011. № 85. Ст. 3113.

139. Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 228-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. ст. 1470.

140. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

141. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період : Закон України від 24.03.2022 р. № 2158-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#top>

142. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : Проект Закону України реєстр № 2689 від 27.12.2019. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/112>

143. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України : Проект Закону України реєстр № 7290 від 15.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>

144. Про внесення змін до Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394-2022-п#n10>

145. Про внесення змін до пункту 3 Положення про Офіс реформ : постанова Кабінету Міністрів України від 03.05.2022 р. № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2022-п#Text>

146. Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї : (Будапештський) Меморандум від

05.12.1994 р. (дата набуття чинності: 05.12.1994 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158

147. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2713-15>.

148. Про застосування положень міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими та особливостей кваліфікації їх дій за Кримінальним кодексом України : лист-орієнтування Офісу Генерального прокурора Керівникам обласних прокуратур від 17.03.2022 р. № 18/1-125ВИХ-134ОКВ-22. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Mlp7zfpfVzdoir2Y-CWyuYkPL2gimwLP/view>.

149. Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 17.08.2017 № 440. *Офіційний вісник України*. 2017. № 86. ст. 2625.

150. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 (перша редакція). Зареєстровано у Міністерстві юстиції України 09.06.2017 р. за № 704/30572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17/ed20170323#Text>

151. Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів : Наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 р. № 847/5 (із змінами). Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 червня 2012 р. за № 957/21269. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12/ed20230718#Text>

152. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п#Text>

153. Про затвердження Положення про Об'єднаний центр з координації пошуку, звільнення незаконно позбавлених волі осіб у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної

агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях : наказ Служби безпеки України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України від 08.04.2019 р. № 573/152/252. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18.04.2019 р. за № 413/33384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-19#Text>

154. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 р. № 260 (із змінами). Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.06.2018 р. за № 745/32197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text>

155. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх : постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 884 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2016-п#Text>

156. Про затвердження Порядку відбору, направлення на молекулярно-генетичну експертизу (дослідження) біологічного матеріалу військовополонених для встановлення геномної інформації та його зберігання: постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.2023 № 508. *Офіційний вісник України*. 2023. № 52. ст. 2919.

157. Про затвердження Порядку забезпечення речовим майном військовополонених, які тримаються в таборах для тримання військовополонених, дільницях для тримання військовополонених: наказ Міністерства юстиції України від 30.04.2022 № 1709/5. *Офіційний вісник України*. 2022. № 35. ст. 1937.

158. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 р. № 721 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-п#top>

159. Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора: постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 № 441. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. ст. 1796.

160. Про затвердження Порядку організації та здійснення супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених: наказ Міністерства оборони України, Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 08.01.2024 № 15/12. *Офіційний вісник України*. 2024. № 16. ст. 1056.

161. Про затвердження Порядку тримання військовополонених : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-п#Text>

162. Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України : Постанова Правління Національного банку України від 27.02.2018 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017500-18/ed20180227#n38>

163. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1010-18>.

164. Про зняття застережень України до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року : Закон України від 08.02.2006 р. № 3413-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 22, ст. 198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3413-15#Text>

165. Про медіа: закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 47–50. Ст. 120.

166. Про нас. *Amnesty International*. URL: [ogy.de/x0m0](https://www.amnesty.org/en/ukraine/)

167. Про нас. *МКХЧ*. URL: [ogy.de/8w9b](https://www.mkhc.org/en/ukraine/)

168. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>.

169. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : закон України від 23.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
170. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими : постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. № 257 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п#top>
171. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Юстиція» Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022 р. 161 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf>
172. Проектом «Хочу жить» успішно скористались понад 260 російських військових – Юсов. *Укрінформ*. URL: [ogy.de/ywvd](https://www.ukrinform.com/r/news/2600000)
173. Пчелін В.Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2011. 190 с.
174. Радіо Свобода (РВС/РС), «"Право Женеви" і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (перша частина); І. Назарчук, 11.08.2019 р.». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30103168.html>
175. Радіо Свобода (РВС/РС), «Боснійська війна: смерті та руїни. 20 років Дейтонським угодам (фотогалерея); 21.11.2015 р.». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bosnian-war-dayton/27375607.html>
176. Радіо Свобода, «Війни в історії людства та нинішня війна в Іраку; 17.04.2003». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901246.html>
177. Радіо Свобода, «Про Радіо Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/about-radiosvoboda>
178. Репецький В.М., Лисик В.М. Міжнародне гуманітарне. Міжнародне гуманітарне право : підручник. К. : Знання, 2007. 467 с.
179. Салманова О.Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2002. 232 с.

180. Семенюк О. Судді спроможні і готові застосовувати норми міжнародного гуманітарного права, але їх майже ніхто не навчає. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: ogy.de/nlkx

181. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. МОН України, підготовлено в рамках реалізації і за підтримки Програми Європейського Союзу ERASMUS+ 573861–EPP–1–2016–1–EE–EPPKA2–CBHE–JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» – HRLAW. Київ: ФОП Голембовська О.О. 2018. 208 с.

182. Сербин Р. А. Адміністративно-правова характеристика загальносоціальних форм благодійної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С.103-107.

183. Сербин Р. А. До питання про взаємодію публічної адміністрації та суб'єктів благодійництва. *Lex Portus*. 2017. № 1 (3). С. 87-96.

184. Сербин Р. А., Жук О. М. Шляхи вдосконалення правового регулювання й соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 11-19.

185. Середа О.О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2008. 195 с.

186. Сидорова Е.О. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики України в гуманітарній сфері: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2002. 576 с.

187. «Синиця» вже допомагає протидіяти загрозам з боку авіації ворога. URL: <https://gur.gov.ua/content/synytsia-vzhe-dopomahaie-protydiiaty-zahrozam-z-boku-aviatsii-voroha.html>

188. Система покарань. URL: <http://mego.info/система-покарань?page=2>.

189. Словник української мови: в 11 томах / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні ; редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Том 3 : 3 / ред. тому: Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. 1972. 744 с.

190. Список звільнених з полону 31 травня 2024. *Новинарня. Новини України що воєю*. URL: ogy.de/jr51
191. Стародубова О.А. Парламентський контроль за державним бюджетом України : дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2010. 201 с.
192. Степаненко К.В. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне право». ДДУВС. Дніпро, 2019. 101 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/112.5.pdf>
193. Степорук Н. Розслідувачі встановили особу солдата, який кастрував українського полоненого на відео. URL: <https://www.unian.ua/war/rozsliduvachi-vstanovili-osobu-soldata-yakiy-kastruvav-ukrajinskogo-polonenogo-na-video-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11930961.html>
194. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : [навч. посіб.] / С.Г. Стеценко. Київ: Атіка, 2008. 624 с.
195. Стешенко В.М. Тарасов О.В. Програма підсумкової атестації здобувачів вищої освіти «Міжнародне право»: галузь знань 08 «Право»/29 «Міжнародні відносини», спеціальність 081 «Право»/293 «Міжнародне право», рівень вищої освіти другий (магістерський). Харків, 2020. 11 с. URL: <http://ftplec.nlu.edu.ua/Навчально-методичні%20матеріали/Кафедра%20міжнародного%20права/Міжнародне%20право/Міжнародне%20право,%20програма%20атестації%20здобувачів%20вищої%20освіти%20магістерського%20рівня.pdf>
196. Сухінін Д.В. Контроль в органах державної влади та органах місцевого самоврядування: порівняльний аналіз. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 3 (14). С. 283–294.
197. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський [та ін.]; за заг. ред. О.В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
198. Сушко Л.П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2009. 181с.

199. Сьох К.Я., Гультай М.М. Імплементация нормативно-правових актів Європейського Союзу у національне законодавство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 82-84.
200. Таран О.В. Правовий статус військовополоненого. відповідальність військовополоненого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11/2022. С. 681-683. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/165>
201. Теорія держави і права в тестових завданнях: навч. посібник / Кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л.Р. Наливайко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 760 с.
202. Тлумачний словник іншомовних слів (вебсайт В. Лук'янюка), «Система». URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=16784&action=show>
203. Третина обміняних полонених українців вважалися зниклими безвісти – Коордштаб. *Укрінформ*. URL: [ogy.de/112m](https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3848864-tureckij-ombudsmen-zbiraetsa-v-rosiu-hoce-vidvidati-ukrainskih-polonenih.html)
204. Тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні в період з 1 лютого до 31 липня 2022 року. 27.09.2022 р. 43 с.
205. Тубелець О. Що не так зі змінами до кодексів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених. *Юридичний вісник України*. 2023. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/shho-ne-tak-zizminamy-do-kodeksiv-ukrayiny-shhodo-vregulyuvannya-protsedury-obminu-osib-yak-vijskovopolonenyh/>
206. Турецький омбудсмен збирається в Росію – хоче відвідати українських полонених. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3848864-tureckij-ombudsmen-zbiraetsa-v-rosiu-hoce-vidvidati-ukrainskih-polonenih.html>
207. Україна створює новий табір для військовополонених. *Вікна*. URL: [ogy.de/7jso](https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3848864-tureckij-ombudsmen-zbiraetsa-v-rosiu-hoce-vidvidati-ukrainskih-polonenih.html)
208. Українська правнича енциклопедія / За заг. ред. В.М. Тертишника, Л.Р. Наливайко, А.С. Фоменко, В.В. Ченцова. Київ : Алерта, 2023. 768 с.

209. Уряд вніс зміни до Порядку тримання військовополонених. *Урядовий кур'єр*. URL: ogy.de/4h1r

210. Урядова комісія під головуванням Ольги Стефанішиної затвердила план спільних дій з ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству в умовах війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriadova-komisiia-pid-holovuvanniam-olhy-stefanishynoi-zatverdyla-plan-spilnykh-dii-z-oon-shchodo-zapobihannia-ta-protydii-seksualnomu-nasy1stvu-v-umovakh-viiny>

211. Урядовий портал (Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України), «Діяльність / Консультативно-дорадчі органи / Національна рада з відновлення України від наслідків війни / Робочі групи». URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/konsultatyvno-doradchi-orhany/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

212. Усачов Є.І. Правозастосовчі та правоохоронні функції Державної кримінально-виконавчої служби України як об'єкт контролю. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2 (23). Том 3. С. 279-282.

213. Філатов В. В. Імплементация міжнародних норм до митного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2012. 16 с.

214. Цимбал Г.П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Ірпінь, 2005. 217 с.

215. Чорномаз О.Б. Адміністративно-правове регулювання правовідносин у сфері пасажирських перевезень на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Львів, 2007. 214 с.

216. Шатрава С.О., Парханов Г.Р. Принципи превентивної поліцейської діяльності: поняття, зміст та їх класифікація. *Право і безпека*. 2019. № 3 (74). С. 41-47.

217. Шатрава С.О., Рязанцева І. М., Парханов Г.Р. Превентивна діяльність Національної поліції України як об'єкт адміністративно-правового дослідження. *Наше право*. 2023. № 3. С. 103-109.

218. Шатрава, С.О., Джафарова, О.В., Погорілець, О.В. Деякі питання участі прокурора у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення: за матеріалами Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч. 1. С. 135-149.

219. Шашенюк Я.В. Поняття державного фінансового контролю в законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 135–139.

220. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / Ебергард Шмідт-Ассманн; [пер. з нім. Г. Рижков, І. Соїко, А. Баканов]; відп. ред. О. Сироїд. [2-ге вид., перероблене та доповнене]. Київ : «К.І.С.», 2009. 552 с.

221. Що таке НІБ. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Офіційний вебпортал*. URL: ogy.de/sv5w

222. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 4 : Н-П. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2002. 720 с.

223. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5 : П – С. – Київ : Вид-во «Юридична думка», 2003. 736 с.

224. Юридична енциклопедія / ред. Ю.С. Шемшученко та ін. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998-2004. Т. 1 : А-Г. 1998. 669 с.

225. Як утримують військовополонених армії РФ у таборі в Україні? Веб-сайт Радіо – Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tabir-poloneni-obmin-rosiya-okupatsiya/31948426.html>.

226. Як формують списки військовополонених для обміну? *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL: ogy.de/3gif.

227. Яковець І. Окремі аспекти правового статусу засуджених військовополонених в процесі виконання кримінальних покарань в Україні. URL <https://ukraine-inform.com/russian-invasion-of-ukraine/107832-okrem-aspekti-pravovogo-statusu-zasudzhenih-v-ys-kovopoloneni-h-v-proces-vikonannya-krim-nal-nih-pokaran-v-ukra-n.html>.

228. About us. *Geneva Call*. URL: ogy.de/nf7t

229. About us. *Human Rights Watch*. URL: ogy.de/gpg9

230. About War Resisters' International. *War Resisters' International*. URL: ogy.de/wosp

231. ACC Media Agency. URL: <https://acc.cv.ua/news/ukraine/v-ukrayini-dva-povnocinno-funkcionuyuchih-tabori-dlya-viyskovopoloneni-h---minyust-101024>

232. Andersonville Civil War Prison Historical Background. URL: <https://web.archive.org/web/20201116183551/https://www.nps.gov/history/seac/histback.htm>.

233. Arx H.J. *Atombombenversuche und Völkerverrecht* / H.J. Arx. – Basel ; Stuttgart : Helbing & Lichtenhahn, 1974. 201 s.

234. BBC News Україна, «Відео з відрізанням голови українському військовому. Все, що відомо про жорстокий злочин (12.04.2023 року)». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3g648d2e870>

235. Center for civil liberties. Центр громадянських свобод. *Про нас*. URL: ogy.de/7fpc

236. Christian Streit, *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941–1945*. Stuttgart, 1978, S. 244 ff.

237. European Union (site Directorate-General for Communication), «History of the European Union 1945-59». URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_en

238. Geneva Centre for security sector governance (цілісність сектору безпеки), «Центр ДКЗС». URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk/про-нас/центр-дкзс/>

239. Geneva Centre for security sector governance (цілісність сектору безпеки), «Нормативно-правове забезпечення». URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk/станданти-і-настанови/нормативно-правове-забезпечення/>

240. International committee of the Red Cross (ICRC), «Customary international humanitarian law, 16-11-2005. Statement. Presentation by François Bugnion, Director for International Law and Cooperation within the Movement, ICRC, Council of Delegates, Seoul, 16-19 November 2005». URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/statement/statement-customary-law-161105.htm>

241. International committee of the Red Cross (ICRC), «International Humanitarian Law Databases (IHL Databases)». URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/national-practice>

242. International committee of the Red Cross (ICRC), «Study on Customary International Humanitarian Law, 21-07-2005. Statement. The ICRC conducted the study at the specific request of States who sought the ICRC's assistance in trying to identify the unwritten rules of customary humanitarian law». URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/statement/customary-law-statement-210705.htm>

243. International committee of the Red Cross (ICRC), «The Movement». URL: <https://www.icrc.org/en/movement>

244. International committee of the Red Cross (ICRC), «Who we are». URL: <https://www.icrc.org/en/who-we-are>

245. International committee of the Red Cross (ICRC), «Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми; с. 7-16». URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf

246. International Court of Justice, «Statute of the International Court of Justice». URL: https://www.icj-cij.org/statute#CHAPTER_II

247. Internet archive Waybackmachine. URL: <https://web.archive.org/web/20220408045652/http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201910160027>.
248. JustTalk, «Про нас». URL: <https://justtalk.com.ua/page/about>.
249. Lauterpacht H. The Limits of the Operation of the War / H. Lauterpacht // *British YearBook of International Law*. -1953. - Vol. 30. - P. 206-243.
250. Liga 360 (IT-платформа), «Правова система. (З практики застосування термінів, слів та словосполучень у юриспруденції). Довідкова інформація від 04.05.2007 р.» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS000641>
251. Lyubchik O., Korniienko P., Dzeiko Zh., Zahrebelna N., Zavhorodnii V. On the definition, Content and Essence of the Term «human rights». *Krytyka Prawa. Niezależne Studia Nad Prawem*. 2022. № 14 (1). P. 171-198. DOI: <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.514>
252. Not-for-profit specialising in international humanitarian law. *Global Rights Compliance*. URL: [ogy.de/49ja](https://www.globalrightscompliance.org/de/49ja)
253. Oliiynk, R. Study of the system of administrative and legal support for the detention of prisoners of war in Ukraine: concept and content. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. №7.pp. 101-105.
254. Oliiynk, R. The current national system of administrative and legal support for the detention of prisoners of war in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 5.pp. 94-98.
255. Oliiynk, R. The essence and significance of the administrative and legal ensure of the detention of prisoners of war. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 6. pp. 78-82.
256. Onyshchuk I. Formalization of Human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1 (2). P. 172-182. DOI: <https://doi.org/10.31733/2786-491X-2021-2-172-182>
257. OpenAI, «Сервіс ChatGPT 3,5». URL: <https://chat.openai.com>

258. Reinhard Otto, Rolf Keller, Jens Nagel. Sowjetische Kriegsgefangene in deutschem Gewahrsam 1941–1945. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Oldenbourg, 2008. S. 557-602. DOI: <https://doi.org/10.1524/vfzg.2008.0026>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких висвітлено основні наукові результати дисертації:

1. Oliinyk, R. The current national system of administrative and legal support for the detention of prisoners of war in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 5. P. 94–98.

2. Олійник Р.В. Права військовополонених як об'єкт адміністративно-правової охорони: питання сьогодення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 120–125.

3. Oliinyk, R. The essence and significance of the administrative and legal ensure of the detention of prisoners of war. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 6. P. 78–82.

4. Oliinyk, R. Study of the system of administrative and legal support for the detention of prisoners of war in Ukraine: concept and content. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 7. P. 101–105.

5. Олійник Р. Дослідження прав військовополонених через призму міжнародно-правової охорони. *KELM*. 2023. № 8 (60). С. 94-100 (Республіка Польща).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Олійник Р.В. Щодо питання визначення кола осіб, які можуть набути правового статусу «військовополонений» та дієві заходи охорони їх прав. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19–20 січ. 2022 р.)*. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 111–113.

7. Олійник Р.В. Міжнародно-правовий аспект закріплення прав військовополонених як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики: матер. міжнар.*

наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

8. Олійник Р.В. Деякі аспекти спрямовані на удосконалення національної системи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–26 січ. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 139–141.

9. Олійник Р.В. Генеза становлення та розвитку проблематики прав військовополонених. *Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20–21 квіт. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 144–146.